T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ

Hazırlayan
Muhammed Nurullah GÜNDÜZ
17913001

Danışman

Prof. Dr. Metin BOZAN

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ

Hazırlayan
Muhammed Nurullah GÜNDÜZ
17913001

Danışman
Prof. Dr. Metin BOZAN

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İslam Mezhepleri Bağlamında Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

..../..../2020

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ

ÖNSÖZ

Hz Peygamber'in vefatından sonra vuku bulan hadiseler, hilafetin yanı sıra birçok itikadi problemi ortaya çıkarmış; murtekib-i kebirenin durumu ve kader gibi konular sonraki nesiller tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Ümmet söz konusu siyasi ihtilaflara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Öte yandan Sasani ve Roma imparatorlukları gibi eski kültür ve medeniyetlere sahip birçok bölge kısa zamanda İslam devletinin topraklarına dâhil olmuştur. Bu kültür ve medeniyetlerde yaşayan insanlar, örf adet ve geleneklerini hemen terk etmemiş, eski inançlarını İslam'a uyarlayarak yaşamaya devam etmişlerdir. Müslümanlar bu eski kültür ve medeniyetlerle birlikte Felsefe ve Mantık gibi ilimlerle tanışmış ve bu ilimlerle daha fazla haşir neşir olmaya başlamışlardır. Tüm bunların sonucunda başta Şîa ve Mu'tezile olmak üzere birçok fırka ve mezhep ortaya çıkmış; farklı yaklaşımlar ile fikir ve hadiseleri kelami boyutta yorumlamışlardır. Öte yandan ortaya çıkan farklı yaklaşımlara bir tepki olarak Ashâbü'l-Hadîs, öze dönüşçü bir yorum biçimini benimsemiş ve rivayet merkezli bir din söylemi geliştirmiştir. Geleneksel bir din anlayışına sahip olan Ashâbü'l-Hadîs, yeni yorum biçimlerine karşı çıkmış ve kelam ilmini tümden reddederek Selef'in tartışmadığı konuların tartışılmaması gerektiğini savunmuştur. Selefiyye olarak isimlendirilen bu ekol, süreç içerisinde birçok âlim yetiştirmiştir.

İslami ilimlerin birçok alanında eser telif eden Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de bunlardan birisidir. Bizde bu çalışmamızda Bağdat'ta yetişmiş önemli Hanbelî âlim Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yi ele aldık.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hanbelî ekolü içerisinde yetişmiş ve Selefiyye'yi benimsemiş bir âlim olmasına karşın Selefiyye içerisinde ortaya çıkan Selefi-Kelami metodu benimsemiş ve bu çizgiyi geliştirmeye çalışmıştır. Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini reddetmiş bazı kelam

yöntemlerine başvurmuştur. Yaşadığı dönemde birçok mezhep çatışmasına tanık olmuş, bu hadiseleri eserlerinde ele alarak tahlil etmiştir. Mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnif etmiş, Haricilik, Mu'tezile Şîa ve Eş'ariyye mezheplerine eleştirilerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemde Bağdatta birçok Bâtını harekete şahit olduğundan eserlerinde Gulat-Şii fırkaları özel olarak ele almış ve eleştirmiştir.

Bu vesile ile çalışmamın başından itibaren sonuçlanıncaya kadar bana yapıcı eleştirileri, sabrı ve hoşgörüsü ile destek olan danışmanım Prof. Dr. Metin BOZAN'a teşekkür ederim. Yine tez süresi boyunca ihmal ettiğim aile sorumluluklarımı, her türlü fedakârlığı göstererek üstlenen değerli eşim'e teşekkür ederim

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ

Diyarbakır 2020

ÖZET

Bu çalışmada Hanbelî mezhebi içerisinde yetişmiş ve Selefiyye yöntemini benimsemiş olan Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yi ele aldık. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı döneme kadar Selefiyye'nin genel tarihi ele alınmıştır.

Birinci bölümde İbnü'l-Cevzî'nin hayatı, eserleri, hocaları, İlmi kişiliği ve mezhebi kimliği işlenmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin Selefiyye içerisinde Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ile birlikte ortaya çıkan ve Ebü'l-Vefâ İbni Akîl ile devam eden Selefi-Kelami metoda meyletmesi ve geliştirmeye çalışması ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı dönemde ve öncesinde yaşanan mezhep çatışmaları ve mücadeleleri eserlerinde aktardığı rivayetler doğrultusunda ele alınarak onun bakış açısı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte onun mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnifi, Hanbelîlik, Eş'arilik, Haricilik, Mu'tezile ve Şîa mezhepleri ile Tasavvuf ekolüne dair görüşleri irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

İbnü'l-Cevzi, Selefiyye, Hanbelilik, Mu'tezile, Eş'arilik, Şia, Karmatilik, İmamiyye ve Tasavvuf

ABSTRACT

In this study, we discussed Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, who grew up in the Hanbali sect and adopted the Salafiyya method. Our study consists of introduction and two parts. In the introduction part, the general history of Selefiyya was discussed until Ibn'l-Cevzî lived.

In the first part, the life, works and teachers of İbnü'l-Cevzî. His scientific personality and his sect identity were processed. In addition, the inclination and development of Ibn'l-Cevzî to the Salafi-Kelami method, which emerged with Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ in Selefiyye and continued with Ebü'l-Vefâ İbni Akîl, were discussed.

In the second part, it is tried to reflect his point of view by discussing the sectarian conflicts and struggles experienced during and before İbnü'l-Cevzî's works in his works. In addition to this, his sects were analyzed according to 73 fate hadiths, their views on the Hanbelîlik, Eş'arilik, Haricilik, Mu'tezile and Şîa sects and the Sufism school.

Keywords

Ibnul-Cevzı, Salafiyya, Hanbali, Mu'tazila, Ash'ari, Shia, Qarmatians, Imamiyya and Mysticis

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VII**
GİRİŞ **1**
1. KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ **1**
2. ARAŞTIRMADA YÖNTEM **2**
3. SELEFİYYE'YE GENEL BİR BAKIŞ **4**

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-FEREC İBNU'L-CEVZİ'NİN HAYATI VE MEZHEBİ KİMLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM **9**
1.1.1. Siyasi Durum 9
1.1.2. İçtimai Durum 11
1.2. İSMİ, NESEBİ, KÜNYESİ VE DOĞUMU **12**
1.3. YETİŞMESİ **14**
1.4. SON DÖNEMİNDE ÇEKTİĞİ SIKINTILAR VE VEFATI **14**
1.5. İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ **15**
1.5.1. Hocaları 19
1.5.2. Öğrencileri 22
1.6. MEZHEBİ KİMLİĞİ VE ETKİLERİ **23**

İKİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-CEVZİ'NİN MEZHEP VE EKOLLERE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN HZ. PEYGAMBER SONRASI HADİSELERİ TAHLİLİ **30**
2.2. HANBELÎLİK **34**

2.3. EŞ'ARÎLİK 38
2.4. HÂRİCÎLİK 46
2.5.MU'TEZİLE 55
2.6. ŞÎA 64
2.6.1. İmâmiyye 76
2.6.2. Karmatîlik (Bâtınilik) 82
2.7. TASAVVUF 92
SONUÇ 98
KAYNAKÇA 103
EKLER 109

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	Hazreti
m.	Miladi
OMUİFD	On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
SMAD	Selçuklu Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
vb.	ve benzeri

GİRİŞ

1. KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra birçok yeni ihtilaf çıkmıştır. Öte yandan Hulefa-i Raşidin döneminde Arabistan yarımadasının dışına çıkılmış, bir asır içerisinde İslâm orduları, çok sayıda ülkeyi İslâm devletine bağlamışlardır. Bu ülkelerde yaşayan, farklı din, mezhep ve düşüncelere sahip insanlar, benimsemek veya eleştirmek amacıyla İslâmiyetle ilgilenmişlerdir. Bunun sonucunda da birçok yeni ilim dalı ve konu İslami ilimlerin içerisine taşınmış ve tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bunlar birçok mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hariciler, büyük günah işleyenin mutlak kâfir olduğunu savunarak ana bünyeden kopmuş ve farklı bir yorum geliştirerek kurumsallaşmışlardır. Şîa, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin imametini merkeze alarak kurumsallaşmıştır. Eski kültür ve medeniyetlerde yaşamış ve uzun süre yarı Tanrı olduklarına inanılan krallar tarafından yönetilen halklar ise İslam'a geçtikten sonra Gulat-Şii fırkaların ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır.

II. yüzyılın başlarından itibaren İslam dünyasının felsefe ve mantık ilimleriyle tanışmasıyla birlikte Mu'tezile gibi mezhepler daha önce hiç tartışılmayan konuları tartışmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde de birçok farklı fikir ve akım ortaya çıkmıştır. Bu akımların çoğu İslam tarihini kendi inançları doğrultusunda yorumlayarak süreç içerisinde kurumsallaşmışlardır. Bu fikri akımlar hemen her alanda birbirleriyle mücadele etmiş, bazen bu mücadeleyi fiili sahaya da taşımışlardır.

İslam dünyasında meydana gelen bu fikri akımlardan sonra fikri çalkantıların yoğun olduğu bir dönemde ortaya çıkan ve kendilerine Ashâbü'l-Hadîs diyen bir grup âlim, Selef olarak isimlendirilen Sahâbe ve Tâbiîn'in tartışmadığı bu konuları tartışmayı bidat olarak görmüş ve bu minvalde birçok reddiye yazmışlardır. Öze dönüşçü geleneksel bir din anlayışını savunan bu ekol, ortaya çıkan yeni sorunları

tartışmayı reddetmiştir. Bu ekolü savunan âlimler, görüşleri, yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri öğrencileriyle Selefiyye ekolünün kurumsallaşmasına ve gelişmesine katkı sunmuşlardır. Mihne sürecinde Mutezili fikirlerin etkisi altında kalan Abbasi halifelerine karşı takındığı tutum nedeniyle Ahmed b. Hanbel'i bu ekolün yegâne temsilcisi konumuna getirmiştir. Ondan sonra gelen Hanbelî mezhebine mensup âlimlerin Selefiyye ekolünü hararetle savunmalarından ötürü Hanbelî mezhebi, Selefiyye ekolüyle özdeşleşmiştir.

İslam'ın özüne dönülmesi gerektiğini savunan bu ekol, akli istidlalleri tümden reddetmiş, Kelam ilmini gereksiz ve bidat olarak görmüştür. Bu ekol içerisinde yetişen ve bu ekolü benimseyen âlimlerden birisi de İbnü'l-Cevzî'dir. Kelam'a kısmen meyleden ve bazı Kelam yöntemlerini kullanan İbnü'l-Cevzî, Selefiyye içerisinde ortaya çıkan Selefi-Kelami metodu geliştirmeye çalışan bir âlimdir. Bizde bu çalışmamızda yaşadığı dönemin önemli Hanbelî âlimlerinden olan İbnü'l-Cevzî'yi, kendi eserleri ve o dönemin başlıca kaynaklarından hareketle incelemeye; İslam mezheplerine dair görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

2. ARAŞTIRMADA YÖNTEM

Selef metodu İslam tarihi boyunca farklı mezheplere mensup birçok âlim tarafından benimsenmiştir Ancak Hanbelî âlimlerin bu metoda sıkça başvurmalarından dolayı Selefiyye, Hanbelîlikle özdeşleştirilmiştir. Bu ekol'ün mensupları rivayet ağırlıklı bir metodu benimsemiş ve İslami ilimler alanında başta hadis ve fıkıh olmak üzere geniş bir külliyat oluşturmuşlardır.

Selefiyye metodunu benimseyenler, şiddeti bir yöntem olarak kullanmalarından dolayı, birçok kişi veya odak tarafından kullanılmışlardır. Nitekim Abbasi yönetimi de giderek büyük bir tehlike haline gelen Bâtıniliğe karşı bu kesimi desteklemiştir. Ancak daha sonraları bu güç Abbasiler'in de kontrolünden çıkmış ve Bağdat'ta iç karışıklıklar çıkarmışlardır. Öyle ki farklı mezheplere mensup birçok âlimin evine baskın düzenlenmiş ve kitaplarını yakmış, diğer mezhep mensuplarıyla da ciddi fiili çatışmalara girmişlerdir. Bu çatışma ortamını fikri sahaya da taşımışlardır. Söz konusu fikirler ve olaylar arasında sosyolojik bir bağın olduğu bilinen bir gerçektir. Bu dönemde yaşanan toplumsal olaylar fikirleri ve mezhepleri

etkilemiştir. Mezhepler ve fikirler bu kargaşa ortamında yeni çözümler üretmeye çalışmış, ortaya birçok yeni fikir çıkmıştır.

Bu çalışmada bu dönemde yaşanan olaylar ile ortaya çıkan fikirler arasındaki ilişki irdelenmiş, İbnu'l-Cevzî'nin fikirleri ve eserleri çerçevesinde olaylar tarafsız bir üslupla aydınlatılmaya çalışılmıştır. İbnu'l-Cevzî, yaşadığı dönemde Bağdatta ve diğer bölgelerde vuku bulan mezhep çatışmalarını genel olarak ele almış fakat bu çatışmaların ortaya çıkış nedenlerini tafsilatlı olarak ele almamıştır. Ancak tarihi bilgiler üzerinden kendisinden önceki dönemlerde Bağdat ve diğer bölgelerde vuku bulan mezhep çatışmalarını detaylı olarak ele almıştır. İbnü'l-Cevzî, mezhep çatışmalarıyla ilgili aktardığı rivayetlerin çoğunu Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'in eserlerinden almış ve olayları değerlendirirken onun tesirinde kalmıştır. Biz de bu çalışmamızda mezhep çatışmalarını işlerken İbnu'l-Cevzî'nin detaylı olarak ele aldığı mezhep çatışmaları üzerinden o dönemi yansıtmaya çalışacağız.

İbnü'l-Cevzî'nin hayatı incelenirken Zehebi'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı,[1] İbni Halikan'ın *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâ'i'z-zaman* 'ı[2], Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-ayân*[3] ve İbni Kesir'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*[4] adlı eserleri başta olmak üzere hayatını ele alan diğer eserlerden de istifade edilmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin mezhepler ile ilgili görüşleri incelenirken ise başta *Telbîsü İblîs*[5]*, Def'u şübheti't-teşbîh*[6]*, el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki vel-umem*[7] *ve Saydü'l-*

[1] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Müessesetu'r-Risale, Irak, 2010.

[2] Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir İbni Hallikân**, Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâ'i'z-zaman**, thk. İhsan Abbas. Dar-u Sadr, Beyrut, 1972.

[3] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızoğlu, Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-ayân**, thk. İbrahim ez-Zeybuvi, Er-Risaletü'l-'alemiyye, Beyrut, 2013.

[4] Ebü'l-Fidâ' Hafız İbni Kesîr**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** thk. Heyet, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut, 1988.

[5] Ebu'l Ferec, İbüu'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** Daru'l-Kalem, Beyrut, 2011.

[6] İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, (Basım yeri ve yılı yok)

[7] Ebu'l Ferec İbnü'l-Cevzî**, El-Muntazam fî târîhi'l-mülûki vel-umem,** thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, Darul Kutubü'l İlmiyye, Beyrut, 1971

Hâtır[8] olmak üzere kendi eserleri de incelenmiştir. Bununla birlikte mezheplerle ilgili diğer eserlerden de istifade edilmiştir. Bu bağlamda mezhepler hakkında genel bilgiler verilirken Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal',i*[9] Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak'ı*[10] ve Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*[11] adlı eseri gibi başlıca klasik kaynaklardan istifade edilmiştir. Yine İbnü'l-Cevzî'nin o dönemde benimsemiş olduğu Selefi-Kelami metodu, onun eserleriyle birlikte ele alarak Kelama yaklaşımı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Selefiyye ekolünü benimseyen İbnu'l-Cevzî'nin Kelam'a meyletmesi ve Selefi-Kelami çizgiyi geliştirmeye çalışması incelenmiştir.

Çalışmamıza "İslam Mezhepleri Bağlamında Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî" adını verdik. Giriş bölümünde İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı döneme kadar Selefiyye'nin genel tarihi ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Mezhebi kimliği ele alınmış olup; İkinci bölümde ise çok üretken bir âlim olan İbnü'l-Cevzi'nin mezhep ve ekollere dair görüşleri ele alınmıştır.

3. SELEFİYYE'YE GENEL BİR BAKIŞ

İbnü'l-Cevzî'nin müntesibi olduğu Selefilik, sözlükte "geçmek, önce gelmek, geçmişte kalmak" gibi anlamlara gelen selef kelimesinden türetilmiş olup önce gelenlere mensup olma anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak ise ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan Sahâbe ve Tâbiîn için kullanılmaktadır. "Sahâbe ve Tâbiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu" şeklinde

[8] Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Saydü'l-Hâtır**, thk. Usâme Muhammed Seyid, Müeseseti'l- kutûbü's-Sikâfiyyeti, Beyrut, 1997.

[9] Ebü'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerîm b.Ahmed eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Daru's-Sadır, Beyrut, 2006.

[10] Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Daru İbni Hazm, Beyrut, 2005.

[11] Ebü'l-Hasan Alî b.İsmâil el-Eş'ari, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn,** Thk. Nevaf el-Cerrah, Daru's-Sadır, Beyrut, 2006.

tanımlanan Selefiyye, Ehli Sünnet-i Hassa olarak da isimlendirilmektedir. Selefiyye ekolunun mensupları kendilerini Ehlü's-Sünne, Ehli Hadis ve's-Sünne, Ehlü'l-Hak gibi terimlerle tanımlamışlardır. Muhalifleriyse onları Eseriyye, Haşviyye ve Müşebbihe gibi isimlerle anmışlardır. Sünnet ve âsarı merkeze alan gelenekçi bir din anlayışı olan Selefiyye, Kuran ve Sünnet'in Selef olarak isimlendirilen Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiği görüşünü savunmalarından ötürü Selefiyye olarak isimlendirilmişlerdir.[12]

Selefiyye, önceleri İslami bir fırka olmaktan çok, erken dönem din anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir bakış açısı veya dini bir söylem olarak görülmüştür.[13] Tıpkı tarih içinde Ehl-i Sünnet kavramının mezhep farklılıklarına rağmen belli bir topluluğun genel vasfı olması gibi Selef tabiri de erken dönemde yaşayanlar için kullanılan bir terim olmuştur. Bu yüzden Selef tabiri erken dönemde yaşayan ve kendilerine özgü yöntemleri olan zihniyetin genel adıdır.

Raşit Halifeler döneminde ve sonraki dönemlerde yapılan fetih hareketleri sonucu İslam coğrafyasının genişlemesi, Sâsani ve Bizans imparatorlukları gibi eski din ve kültürlere sahip bölgelerinde İslam topraklarına dâhil olması, yeni Müslüman olanlar ile İslam dinine inanmayanlar tarafından ortaya atılan yeni konularla ilgili tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte hicri üçüncü asrın ortalarından itibaren birçok mezhebin kurumsallaşması, beraberinde yeni tartışma konuları getirmiş; Müslümanlar, birçok farklı mezhep ve fırkaya ayrılmışlardır. Yine önceleri Kuran ve Sünnet çerçevesinde sınırlı olarak kullanılan akıl ve rey artık teknik olarak çokça başvurulan bir kaynak haline gelmeye başlamıştır.[14] Bu dönemde ortaya çıkan ve kendilerini Ehli Hadis olarak isimlendiren bir kısım âlimler, Sahâbe ve Tâbiîn neslinin bu konuları tartışmadıklarını, bu üslup ve terimleri kullanmadıklarını ve dini konularda bu şekilde münakaşaya girmediklerini

[12]Lisanu'l-Arab, "slf" maddesi, Dar-u Sadr, Beyrut, 2010; Şehristâni, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.111-112
[13]Şehristâni, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.112
[14]Yaşar Ünal, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", **Dini Araştırmalar Dergisi**, 2015, s.55-78.

söyleyerek yaşanan bu tartışmaları, konuları, tarz ve üslubu bid'at olarak değerlendirmişlerdir.[15]

Selefiyye mensupları, İslam'ın Kur'an, Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini ve çok mecbur kalınmadıkça bunların dışındaki konularda akli istidlallerin kullanılmaması gerektiğini savunmuşlardır. En belirgin özellikleri mümkün olduğunca hadisleri yoruma tabi tutmayıp kıyasa başvurmamaları, nasslardaki teşbih ile alakalı ayetleri tevil etmemeleri, akli istidlallerin yerine nakli ilimlerle uğraşmaları ve Allah'ın zati, fiili ve haberi tüm sıfatlarını kabul etmeleridir.[16]

Bu çerçevede Medinede Malik b. Enes(ö.179/795); Şamda Evzai (ö. 157/774); Mısırda Leys b. Sad (ö.175/791) ve Şafii (ö. 204/819); Basra da Şu'be b. Haccac (ö.160/776), Hammad b. Seleme b. Zeyd (ö.165/781), Hammad b. Zeyd (ö.179/795) ve Yahya b. Said el-Kattan (ö.198/813); Küfe de Süfyan b. Said es-Sevri (ö.161/778), Şerik b. Abdillah (ö.177/793); Horasan ve Maveraunnehir de Ebû Hamza es-Sükkeri(ö.168/784) ile Abdullah b. Mübarek'in(ö.181/797) başını çektiği bu grup, ortaya çıkan yeni konulara ve yaklaşımlara karşın öze dönülmesi gerektiğini ve İslam'ın Kur'an, Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'un sözlerine bağlı kalınarak onların yaşadığı asırdaki İslam anlayışının yeniden hâkim kılınması gerektiğini söylemiş, gelenekçi bir din anlayışını savunmuşlardır.[17]

3./9. asır Selefilik tarihi açısından bir kırılma noktasıdır. Mutezili âlimlerle yakınlaşan ve onların görüşlerini benimseyen Abbasi Halifesi Me'mun (ö.218/833), Mihne sürecinde Halku'l-Kur'an meselesiyle ilgili yaşanan tartışmalarda farklı düşünenlere baskı ve zulümler yapmıştır. Onun bu baskıcı tutumuna karşı, itikadi

[15]Ünal, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", s.55-78

[16]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.111-112; Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar,** Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s.51-55.

[17]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.111-112.

alanlarda re'ye ve te'vile mesafeli duran metin merkezli selefi anlayış yani Ehli Hadis ön plana çıkmıştır. Özellikle Halife Mütevekkil döneminde Ahmed b. Hanbel(ö.241/855)[18] ile bu kesimin yıldızı parlamaya başlamıştır. Mu'tezileye karşı yürüttüğü mücadele ve Mihne sürecindeki duruşu onu Ehli Hadis ve Selef ekolunun yegâne temsilcisi konumuna getirmiştir.[19]

Ahmed b. Hanbel'den sonraki Hanbelî âlimler, imamlarını Selefi prensipleri benimseyen ve bu prensipleri bid'at ehline karşı koruyan kişi konumuna çıkarmışlardır. Ahmed b. Hanbel'in de Ehli Hadis literatürünü oluşturacak şekilde Selefi düşüncenin temellerini atması onun görüşleri etrafında oluşan Selefiyye'yi müstakil bir ekol haline getirmiştir. Her asırda farklı mezheplere mensup âlimler, Ehli Hadis metodunu benimsemişlerse de Hanbelî âlimlerin bu metodu hararetle benimsemelerinden dolayı bu ekol Hanbelî mezhebiyle özdeşleşmiştir.[20]

5./11. ve 6./12. asırlarda Selef geleneğinin başlıca temsilcileri arasında kelam metodunu kullanıp, tevili bazı konularda kullanan ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ[21] ile başlayan bu akım, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl[22] ve İbnü'l-Cevzî'yle belirgin hale gelmiştir. Ancak bu âlimler, kendi mezhep mensupları

---

[18] 164/780 yılında Bağdatta doğmuş, Hanbelî mezhebinin kurucu imamı, fakih ve muhaddistir. Ayrıntılı bilgi içi bkz. M.Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt:2, s.75-80.

[19] Muhyettin İğde, **İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s.101-107; Sâlim Öğüt, "Ehli Hadis (Fıkıh açısından)**", DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c.10, s.508-512; M.Sait Özervarlı, "Selefiyye"**, DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt:36, s.399-402

[20] İğde, **Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci**, s.101-107; Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, s.57-60; Öğüt, ''Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", c.10**,** s.508-512; Özervarlı, "Selefiyye"**,** c.36, s.399-402.

[21] 380/990 yılında Bağdatta doğmuştur. Tanınmış Hanbelî âlimlerdendir. Kelam, hadis ve tefsir ilimleriyle iştigal etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ" **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt:10, s.253-255.

[22] 431/1040 tarihinde Bağdatta doğmuş Hannbeli mezhebini benimsemiş, te'vili çok kullanmakla meşhur olmuş bir âlimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:19, s.301-304.

tarafından Selef'in yolundan ayrıldıkları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ her ne kadar Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini benimsemişse de bazı kelam terimlerini kullanmaya başlayan ilk âlim olması, Mu'tezile'nin *Usul-u Hamse*'sini Selef metoduyla yeniden yorumlaması Selefiyye ekolü açısından bir dönüm noktası olmuştur.[23] Öğrencisi İbn-i Akil *"Kitabu'l-Cedel*" adlı eserinde bu çizgiyi geliştirmiş akli yaklaşımlarla te'vile başvurarak Selefi-Kelami bir model ortaya koymaya çalışmıştır.[24]

Selef ekolü içerisinde ortaya çıkan Selefi-Kelami metodu benimseyen İbnü'l-Cevzî bu metodun kökleşmesine katkılarda bulunmuştur. Bir kısım Hanbelî Mezhebi taraftarlarının benimsediği Müşebbihe ve Mücessime ekollerini bu metodu kullanmamalarından ötürü tenkit etmiştir. Başta *"Def'u Şübheti't-Teşbîh"* adlı eseri olmak üzere birçok eserinde bu metodu işlemiş ve bu çizgiyi geliştirmiştir. Ancak maruz kaldığı sert muhalefet sebebiyle daha sonraları bu fikirlerinden kısmen vazgeçmiş ve mezhep içerisindeki etkinliği azalmıştır.[25]

[23]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.16, s. 98-99; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebu Ya'la el-Ferra(Kelam)" **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt:10, s.256-258.

[24]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.17, s. 179-182; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", c.19, s.301-304.

[25]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.2-3; Öğüt, ''Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", c.10, s.508-512.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-FEREC İBNU'L-CEVZİ'NİN HAYATI VE MEZHEBİ KİMLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

1.1.1. Siyasi Durum

Miladi 750 yılında kurulan Abbasi Devleti, Hindistan'dan İspanya'ya uzanan topraklarda hüküm sürmüştür. Irak bölgesini devletin merkezi olarak tercih eden Abbasiler, Bağdat'ı başkent ilan etmişlerdir. İlk zamanlar tek hâkim güç olan Abbasi Devleti'nin zaman içerisinde siyasi nüfuzunu kaybetmeye başlamasıyla birlikte Abbasi Devletinin toprakları üzerinde ortaya birçok beylik ve hanedanlık çıkmıştır.[26]

Ortaya çıkan bu küçük çaplı devletler yine de Abbasilerin siyasi nüfuzunu kabul etmiş, Halife adına hutbe okutmuş, para bastırmış ve hanedan seçimlerinde Abbasi Halifelerinin onayını almışlardır. Ancak bunlar zamanla müstakil devletler haline gelmiş, Abbasi Hilafetinin dini-sembolik bir hal almasına sebep olmuşlardır. Bunlardan biri olan Büveyhiler, Abbasiler'in gücünün zayıflaması üzerine Bağdat'taki karışıklığı fırsat bilerek 334/945 yılında Bağdat'a girmişlerdir.

[26]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam** c.14**,** s. 42-43; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", **DİA,** TDV Yayınları İstanbul, 1988, c.1, s.31-48.

Büveyhiler'in Bağdatta hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra Abbasi Hilafeti'nin gücü iyice zayıflamıştır.[27]

Yaklaşık olarak bir asır Şii Büveyhiler'in hâkimiyeti altında kalan Abbasiler, Büveyhiler'in baskılarından kurtulmak için İran'da ortaya çıkan ve Sünniliği benimseyen Selçuklu Devletinin sultanı, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. 446/1055 yılında Büveyhiler'i yenip Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Bağdat'ta sükûneti sağlamış ve Halife'ye yetkilerini geri vermiştir. Yarım asır Selçukluların siyasi hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettiren Abbasiler, Selçukluların taht kavgaları nedeniyle zayıflamaya başlamasından yararlanarak siyasi bağımsızlığını elde etmeye çalışmış; ancak başaramamıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Doğu'da giderek büyük tehlike halini almaya başlayan Moğollar, Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde büyük katliamlar yaparak Batı'ya doğru ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Cengiz Han'ın Torunu Hülagü, 1258 yılında Bağdat'a girerek Abbasileri ortadan kaldırmış ve Bağdat'ı yakıp yıkmıştır.[28]

Abbasilerin gücünün zayıfladığı 6./12. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Cevzî, Abbasi ve Selçuklu devletlerinin birbirleriyle olan münasebetlerine ve dönemin siyasi çalkantılarına tanıklık etmiştir. Fatımilerin 576/1179 yılında yıkılışına, Kudüs'ün haçlılardan geri alınışına ve o dönemde ortaya çıkan birçok hanedanlığın kuruluş ve yıkılışına şahitlik etmiştir. [29]

İbnü'l-Cevzî, yaşadığı 86 yıllık ömründe altı Abbasi halifesi dönemini idrak etmiştir. Bu halifeler sırasıyla şunlardır: El-Müsterşid-Billah (512-529/1118-1135),

---

[27]Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1992, c.6, s.496-500; Mehmet Salih Arı**,** "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", **Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Yıl:2012, s.3-5; Yıldız, ''Abbasiler'', c.1, s.31-448

[28]Yıldız, "Abbasiler", c.1, s.31-448; Merçil, "Büveyhiler", c.6, s.496-500; Faruk Sümer, "Selçuklular", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt:36, s.365-371

[29]Arı**,** ''Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı**…",** s. 3-5.

er-Raşid-Billah (529-530/1135-1136), el-Müktefi-Liemrillah (530-555/1136-1160), el-Müstencid-Billah (555-566/1160-1170), el-Mustazi-Biemrillah (566-575/1170-1180), en-Nasır-Lidinillah (575-622/1180-1225). Ayrıca yaşadığı dönemde 24 Vezir işbaşına gelmiştir. Bunlardan bazıları ona yardımcı olmuş bazıları da ona karşı durmuşlardır.[30]

1.1.2. İçtimai Durum

Düşünce ve olaylar arasında sosyolojik bir bağ vardır. Bir mezhebi veya görüşü değerlendirirken onun içinde bulunduğu dönemi ve geçirdiği evreleri de dikkate almak gerekir. İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı bu dönemde Abbasi devleti, merkezi otoritesini kaybetmiş ve toprakları üzerinde birçok feodal devlet ortaya çıkmıştır. Birbirleriyle mücadele içerisinde olan bu devletler, gerekli maddi ve askeri gücü halktan ağır vergilerle karşılamaya çalışmışlardır. Buda beraberinde toplumsal sıkıntıların ve sefaletin yaşanmasına sebep olmuştur.[31]

Bu feodal devletlerden biri de Şiiliği benimseyen Büveyhiler'dir. Büveyhiler Bağdat'ı istila etmiş Halifeleri de kendi istekleri doğrultusunda yönetmişlerdir. Büveyhiler'in Bağdat'ta benimsedikleri politika Şii-Sünni çatışmalarına yol açmış ve Bağdat'ın defalarca yağmalanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte iktidardan uzaklaştırılan Mu'tezile'nin yerini alan Hanbelîler, devlet otoritesinin zayıflamasından da istifade ederek, diğer mezhep mensuplarına baskı ve eziyet etmişlerdir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki diğer mezhep mensubu bazı âlimlerin kabri açılarak cesetleri yakılmıştır. Bununla birlikte kendilerine muhalif olarak gördükleri bazı âlimlere baskı uygulayarak onları sindirmeye çalışmışlardır. Bunların

[30]Arı, ''Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı…" s. 3-5.
[31]Arı, ''Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı…" s. 3-5.

arasında meşhur Büyük İslam Müfessiri ve tarihçi İbn-i Cerir et-Taberi (ö.310/923) de vardır.[32]

Abbasiler döneminde birçok mezhep kurumsallaşmasını tamamlamış, Şîa, Havaric, Mürcie ve Mu'tezile gibi bazı mezhepler de çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Yine bu dönemde İbni Küllâb el-Basrî(ö.240/854), Hâris el-Muhâsibî(ö.243/857) ve Buhârî(ö.256/870) gibi âlimlerin Ehl-i Sünnet Kelamının zeminini oluşturmalarından sonra[33], Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935) tarafından kurulan Eş'arî Kelam ekolu; Bâkıllânî(ö.403/1013), İbni Fûrek(ö.406/1015), Abdulkâhir el-Bağdâdî(ö.429/1037), Cüveynî(478/1085), Gazzâlî(ö.505/111) ve Râzî(ö.606/1210) gibi âlimlerin çalışmalarıyla kökleşmiştir.[34] Bu duruma paralel olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944) de Maveraunnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet Kelamının ikinci ekolunu kurmuştur. Böylesine toplumsal çalkantıların yoğun olduğu, İslami ilim ve fikirlerin en yüksek noktaya ulaştığı, birçok fikri akım'ın ortaya çıktığı ve mezheplerin birbirinden ayrıştığı 6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, bu dönemde yaşanan birçok Şii-Sünni eksenli fikri ve fiili çatışmalara da şahit olmuştur.[35]

1.2. İSMİ, NESEBİ, KÜNYESİ VE DOĞUMU

Hicri 510/1116 yılı civarında Bağdat'ta dünyaya gelen, Ebu'l-Ferec künyesiyle tanınan âlimin adı Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, lakabı Cemalüddin'dir.[36] Doğduğu yıla ilişkin 508/1114, 509/1115 ve 510/1116 yılları gibi farklı rivayetler mevcut olmasına rağmen torunu Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin (ö.654/1256) verdiği bilgiler, babası 514/1120 yılında vefat ettiğinde kendisinin 3 yaşında olması[37] ve yine ilk

[32]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** Cilt:13, s. 200,215; Ramazan Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", **Selçuklu Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi,** Yıl:2018, s.144-145; Yıldız, "Abbasiler", c.1, s.31-48; Merçil, "Büveyhiler", c.6, s.496-500.

[33]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.111-112.

[34]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.113-115.

[35]Yıldız, "Abbasiler", c.1, s.31-448.

[36] Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 93-94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28.

[37]İbni Hallikân**, Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 142; Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94.

eserini telif ettiği 528/1133'te 17 yaşında[38] olması gibi verilerden hareketle 510/1116 tarihinde doğmuş olması muhtemeldir.

Soy silsilesi Kureyş'in Teym koluna, Resulullah'ın ilk Halifesi Hz Ebubekir'e dayanmaktadır. Torunu Sibt İbnu-l Cevzi, dedesinin soy silsilesini; Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Hammadi b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer El-Cevzî b. Abdullah b. Kasım b. Muhammed b. Ebubekir et-Teymi el Kureyşi şeklinde zikretmektedir. [39] Dedesi Cafer b. Abdullah el-Cevzi'ye nispetle İbnu'l- Cevzi adıyla tanınmıştır. Kabul edilen görüşe göre dedesi Cafer b. Abdullah'a bu lakabın, yaşadığı mahallede sadece kendi evinin bahçesinde bulunan bir ceviz ağacından dolayı verildiği söylenmektedir. Ayrıca dedesinin, ceviz ticareti yapmasından veya Bağdat'ta ceviz sokağı diye adlandırılan bir sokakta ikamet etmesinden dolayı da kendisine bu ismin verildiğine dair rivayetler mevcuttur.[40] Saffâr lakabıyla da anılan İbnu'l-Cevzî'ye bu lakap, babasının bakır ticaretiyle uğraşmasından verilmiştir.[41]

Tüccar bir aileden gelen İbnü'l-Cevzî, oğlu Ebu'l-Kasım'a yazdığı *Liftadu'l-kibed ila nasihati'l-veled* adlı eserinde Hz Ebubekir'in soyundan geldiklerini ve ailesinin ticaretle uğraştığını sonradan gelenler arasında sadece kendisinin ilimle uğraştığını belirtmektedir. [42] Hayatını ilme adayan İbnu'l-Cevzî'nin 537/1132 ile 544/1149 yılları arasındaki hayatıyla ilgili pek bilgiye rastlanmamakla beraber, bu dönemi vaaz ve irşad faaliyetleriyle geçirdiği düşünülmektedir. Dünya işlerine fazla ilgi göstermemiş fakat ilmi konulara oldukça ilgi göstermiştir.[43]

---

[38]Arı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı…", s. 3-5.

[39]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94

[40]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94; Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt: 20, s. 543-549.

[41]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94.

[42] İbnü'l-Cevzî**, Liftadu'l-kibed ila nasihati'l-veled,** thk. Eşref Abdulmaksud Abdurrahim, El-Mektebetü'l İmam Buhari, Mısır, 1992, s. 78.

[43]İbnü'l-Cevzî, **Saydü'l-Hâtır**, s. 62.

1.3. YETİŞMESİ

Babasını üç yaşındayken kaybeden İbnü'l-Cevzî, babasının vefatından sonra amcasının himayesinde büyümüştür. Babasından kendisine kalan mal sayesinde kimseye muhtaç olmadan rahat bir hayat yaşayan İbnu'l-Cevzî'yi, amcası, İbn Nâsır es-Selamî'nin (ö.550/1155) ders halkasına dâhil etmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu hocasından tarih, hadis ve ahlak ilimlerini okumuştur. Hocası İbnu'z-Zağunî'nin(ö.527/1132) vefatından sonra onun yerine geçerek Bağdatta Mansur camisinde ders vermeye başlamıştır. Halife ve vezirlerin yanı sıra fakihlerinde bulunduğu ilim meclislerinde ilmi konuşmalar yapmıştır. 553/1158 yılındaki hac yolculuğu dışında Bağdat'tan dışarı pek çıkmamıştır. [44]

Kaynaklar tetkik edildiğinde İbnü'l-Cevzî'nin çocukluk ve gençlik yıllarını ilim tahsiliyle uğraşarak çok verimli geçirdiğine, küçük yaşlardan itibaren kendini ilme verdiğine, akranları oyun oynarken kendisinin cami bahçesinde ilimle uğraştığına, cuma günleri dışında dışarı çıkmamaya çalıştığına, insanların arasına pek karışmadığına ve zahidane bir hayat sürdürdüğüne vurgu yapıldığı görülmüştür.

1.4. SON DÖNEMİNDE ÇEKTİĞİ SIKINTILAR VE VEFATI

İbnü'l-Cevzî, devlet ricaliyle olan ilişkilerine her zaman önem vermiş, oğlu Ebü'l-Kasım Ali'yi Abbasi Halifesi el-Müstencid-Billah'ın(ö.566/1170) veziri Ebü'l-Muzaffer İbni Hübeyre'nin (ö.560/1165) kızıyla evlendirmiştir.[45] Daha sonra Halife Nasır-Lidinillah'ın (ö.622/1225) Şii olan İbnü'l-Kessab'ı vezir tayin etmesiyle devlet ricaliyle arası bozulmuştur. İbnü'l-Kessab tarafından Hz Ebubekir'in soyundan gelen bir Nasıbî olduğu iddiasıyla Şii temayüller taşıyan Halifeye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Halife Nasır Lidinillah, onu medresenin vakfından zimmetine mal geçirmek

[44]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

[45]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.18, s. 219.

iddiasıyla görevinden azlederek Vasıt'a sürgün etmiş, beş yıl süreyle oradaki bir evde tek başına ikamete mecbur tutulmuş ve bazı kitapları da yakılmıştır.[46]

Oğlu Ebû Muhammed Yusuf'un yaptığı vaazların Halifenin annesini etkilemesinin ardından Halife tarafından cezası kaldırılmıştır. Bağdat'a geri döndüğünde medrese erbabının yanı sıra başına gelenleri tasvip etmeyen Sufilerin de katıldığı büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Ömrünün geri kalanını Bağdatta irşat faaliyetleriyle geçiren İbnü'l-Cevzî, 12 Ramazan 597/16 Haziran 1201 yılında vefat ettikten sonra Babu Harb kabristanına Ahmed b. Hanbel'in yanına defnedilmiştir.[47]

1.5. İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hanbelî mezhebine tabi olmuş, itikadi olarak ise Selefiyye ekolünü benimsemiştir. Yaşadığı dönemde çok eser telif etmekle meşhur olan İbnü'l-Cevzî, bıkmadan usanmadan eser telif ederek bu yolla İslam'a hizmet etme inancıyla çalışmıştır. Ancak eserlerini yazdıktan sonra kontrol etmek yerine yeni eser yazmaya başladığı için eserlerinde bazı kronolojik hataların ve bilgi karışıklıklarının olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.[48] Hayatını eser telif etmekle geçiren İbnü'l-Cevzî, 300'den fazla eser telif etmiştir. Çok yönlü bir âlim olduğundan pek çok ilim dalıyla ilgili eser telif etmiş,[49]

Bu ilimlerden biri tarih ilmidir. Bu alanda otorite olarak kabul edilen İbnü'l-Cevzî'nin en kapsamlı eseri *El- Muntazam fî târîhi'l mülûki vel-umem* adlı eseridir. İbnü'l-Cevzî bu eserinde kâinatın ve Hz Âdem'in yaratılışından başlayarak kendi yaşadığı 574/1179 yılına kadar ki olayları kronolojik olarak yıl yıl vermiştir. İbnü'l-

[46]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.377.
[47]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.376-377; İsmail Cerrahoğlu, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Yıl: 1987, s.130.
[48]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.381-383.
[49]İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28.

Cevzî, bu eserinde olayları ve biyografileri yıllara göre ayrı başlıklar altında zikretmek suretiyle bu ikisini birleştirmiş, tarih yazıcılığına yeni bir soluk kazandırmıştır. Onun bu metodu, torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnu's-Sa'î, Zehebî, İbni Şakir el-Kutubî, Yafii, Ebü'l-Fida İbni Kesir, İbni Tağberdî ve İbnu'l-İmad gibi tarihçiler tarafından uygulanmıştır.[50] Tarih ilmi ile ilgili diğer eserleri, *Sıfatü'ş-Şafve, Telkihu fühûmi ehli'l-eser fî 'uyûni't-târîh ve's-siyer, el-Misbâhu'l-mudi' fî hilâfeti'l-Müstazî, el-Vefâ bi-ehvâli'l-Mustafâ, Menâkibü 'Ömer b. Hattâb, Menâkıbü Ömer b. 'Abdil'azîz, Fezâ'ilü'l-Hasan el-Basrî, Menâkibü Ma'ruf el-Kerhî ve ehbâruh, Menâkibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, El-'Arûs, A'mârül-a'yân, Fezâilü'l-Kuds, Menâkibu Bağdâd.*[51]

İlgilendiği bir diğer ilim dalı hadis ilmidir. Küçük yaşlardan itibaren hadis ilmiyle iştiğal eden İbnü'l-Cevzî, Hafizu'l-Irak ve Nasiru's-Sünne lakaplarıyla anılmış, yaşadığı dönemde birçok hadis hocasından hadis dinlemiş ve birçok öğrencisine de hadis rivayet etmiştir. Selefiyye Muhaddislerinin bu konudaki uygulamalarını devam ettirmiş, hadis ehlinin rivayetten ücret almaması gerektiğini savunmuştur. Hadis metinleriyle ilgili bilgisi takdir edilmiş ancak hadis usul'ünde çok yetkin olmadığı; bazı sahih hadisleri zayıf, bazı zayıf hadisleri de sahih olarak tespit ettiği görülmüştür. Bu alanda başlıca eserlerinden biri *el-Mevzû'ât* isimli eseridir.[52] Fıkıh konularına göre düzenlediği eseri yaklaşık olarak 1850 haberi ihtiva etmektedir. İbnü'l-Cevzî, bu eserini yaşadığı asırda birçok uydurma hadis'in başvuru kaynağı haline gelmesinden dolayı kaleme almıştır. Ancak yaşadığı dönemin şartlarından dolayı rivayetleri değerlendirirken aşırı temkinli davranmıştır.[53] Hadis

[50]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s.96; Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.367; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

[51]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28-30.

[52]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 96.

[53]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.381-383; İbrahim Hatiboğlu, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hadis İlmindeki Yeri", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:20, s.550; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549

ilmi ile ilgili diğre eserleri, *Câmi'u'l-mesânid ve'l-elkâb, et-Tahkik fî ehâdîsi't-Ta'lîk, Ahbârü ehli'r-rüsûh fi'l-fıkh ve't-tahdîs bi-mikdâri'l-mensûh mine'l-hadîs, İ'lâmü ehli'l-'ilm bi-tahkiki nâsihi'l-hadîs ve mensûhih, el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vahiye, Esmâ'ü'd-du'afâ' ve'l-vazzâ'în ve zikrü men cerehahüm mine'l-e'immeti'l-kibâri'l-hâfizîn, el-Keşf li-müşkili's-Sahîhayn, el-Kussâs ve'l-müzekkirûn, Âfetü ashâbi'l-hadîs ve'r-red 'alâ Abdi'lmüğis, el-Has 'alâ hıfzi'l-'ilm ve zikru kibârü'l-huffâz, Meşyehatü İbnü'l-Cevzî, el-Hadâ'ik fi 'ilmi'l-hadîs ve'z-zühdiyyât, Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkâb, Garîbü'l-hadîs, Cüz' fi'l-esânîdi'l-münferide, Dürrü'l-eser fi'l-va'zi ve hadîsi seyidi'l-beşer, El-Müselselât, Manzûme fi'l-hadîs* adlı eserlerdir.[54]

Tefsir ilmiyle de ilgilenen İbnü'l-Cevzî, vaaz kürsüsünde Kur'an'ı baştan sona tefsir edip halka anlatan ilk kişi olduğunu belirtmiştir.[55] Tefsir alanındaki en önemli eseri *Zâdü'l-Mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* adlı eserdir.[56] İbnü'l-Cevzî, bu eserini daha önce yazmış olduğu geniş hacimli *el-Muğni* adlı eserinden ihtisar ederek meydana getirmiştir.[57] O bu eserini tefsir kitaplarında gördüğü bazı eksiklikleri gidermek için yazdığını dile getirmiştir. Yine Ulumu'l Kur'an'a dair ilk eser yazan âlimlerden sayılan İbnü'l-Cevzî, bu konuda *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini telif etmiştir.[58] Zerkeş'i *el-Burhan*'ı,[59] Süyûtî ise *el-İtkan*'ı[60] te'lif ettiğinde bu eserden yararlanmıştır. Bunların dışında İbnü'l-Cevzî'nin vucuh ve nezair, garip ayetler ve nasih mensuh konularıyla ilgili yazdığı eserleri, *Tezkiretü'l-erîb fî tefsîri'l-garib, Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir, Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh,*

[54]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28-30.

[55]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.18, s. 213.

[56]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 96.

[57]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 96.

[58]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 96.

[59]Abdülhamit Birışık, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", c.20 TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:20, s.551.

[60]Birışık, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", c.20, s.551.

el-Müşaffâ bi-eküffi ehli'r-rusûh min 'ilmi'n-nâsih ve'l-mensûh, Tefsîrü Lüğati'l-Kur'ân, Muhtasaru Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-mukim, el-Müctebâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân adlı eserlerdir.[61]

O'nun ilmi kişiliğinde Akaid ve Usulu'd-din ilimleri de ağır basmaktadır. Kendi dönemine kadar oluşan ilmi birikime ve disiplinlere eleştirel yaklaşımlarda bulunmuştur. Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fırkalarını eleştirmiş ve bu kapsamda *Def'u şübheti't-teşbîh* adlı eserini kaleme almıştır.[62] İbnü'l-Cevzî, bu eserinde söz konusu mezheplerin ortaya çıkmalarına sebep olan teşbih ile ilgili nassları incelemiş ve bu fırkaların nasslara yaklaşımlarını eleştirmiştir. Yine Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996), Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038), Kuşeyrî (ö.465/1072), el-Makdisî (ö.507/1113) ve Serrâc (ö.378/988) gibi mutasavvıfların eserlerini incelemiş, tasavvufta İslami hayat tarzıyla bağdaşmayan, vahye ve sünnete aykırı düşünce ve yaşam tarzlarını eleştirmiştir. Bu kapsamda *Telbîsü İblîs* adlı eserini te'lif eden İbnü'l-Cevzî, bu eserinde birçok mezhep ve fırkayı ele alıp tenkit etmiştir.[63] Yine bu eserinde zühd hareketi ve tasavvufu kapsamlı olarak ele almış ve eleştirmiştir.[64] Bu alandaki diğer eserleri, *es-Sebât 'inde'l-memât, Tezkiretü üli'l-beşâ'ir fî ma'rifeti'l-kebâ'ir, Saydü'l-hâtır, El-Karâmita* adlı eserlerdir.[65]

İbnü'l-Cevzî'nin ilgilendiği ilim dallarından biride fıkıh ilmidir. Fıkhi konularda Ahmed b. Hanbel'in fıkıh metoduyla ilgili eserler yazmıştır. *Bunlar, Ahkâmü'n-nisâ, Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id fî usûli mezhebi'l-İmâm Ahmed*

[61]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28-30.
[62]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 97.
[63]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 98.
[64]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.2-3.
[65]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28-30.

b. Hanbel, Minhâcü'l-kâsıdîn, Der'ü'l-levm ve'd-daym fî savmi yevmi'l-ğaym, Müsîrü'l-garâmi's-sâkin ila eşrefi'l-emâkin adlı eserlerdir.[66]

İbnü'l-Cevzî, yukarıda zikrettiğimiz ilimler dışında ahlak, anne babaya saygı, tıp, vaaz, irşat, devlet yöneticilerine nasihat alanlarında da eserler yazmış ve peygamberler, veliler, zahitler gibi meşhur bazı şahsiyetlerin hayatlarıyla ilgili biyografiler telif etmiştir. Bunlar: *Birrü'l-vâlideyn, Zemmü'l-hevâ, et-Tibbü'r-rûhanî, el-Müdhiş, el-Muklik, Bahrü'd-dümû', el-Mevâ'iz ve'l-mecâlis, Et-Tabsira, Ru'ûsü'l-kavârîr, Makâmât, Kitâbü'l-Ezkiyâ, Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn, el-Letâ'if fi'l-va'z, Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn, eş-Şifa' fî mevâ'izi'l-mülûk ve'l-hulefâ, Tenbîhü'n-nâ'imi'l-ğumr 'alâ mevâsimi'l-'umr, Bustânü'l-vâi'zin ve riyâzü's-sâmi'în, 'Uyûnü'l-hikâyât, Mehâsinü'l-âsâr ve ğarâ'ibü'l-ahbâr, Leftedü'l-kebed fî (ila) nasîhati'l-veled* adlı eserlerdir.[67]

1.5.1. Hocaları

İbnü'l-Cevzî, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsil etmeye başlamış, yaşadığı dönemde 80'e yakın âlimden ders almıştır. Şimdi İbnü'l-Cevzî'nin ders aldığı hocalardan bazılarını tespit etmeye çalışalım.[68]

Hocalarından biri Ali b. Muhammed Nasr b. Es-Sariz, ez-Zağuni'dir (ö.527/1132). İbnü'l-Cevzî'nin kendisinden çok istifade ettiği hocalarındandır. Ondan hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerini okumuştur.[69] Hocası Zağuni'nin vefatından sonra onun

[66]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye**, s. 28-30.

[67]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94; İbni Kesir**, el-Bidâye ve'n-nihâye,** s. 28-30.

[68]Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** s. 94.

[69]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94; İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.18, s. 278-279.

yerine geçmiş, Mansur camisinde vaaz etmeye ve Halife ile vezirlerin bulunduğu meclislerde ilmi konuşmalar yapmaya başlamıştır.[70]

Söz konusu hocalarından bir diğeri Ebü'l-Hakem, İbrahim b. Dinar en-Nehrevani (ö.556/1160)dir. Bağdat'ta el-Me'muniye medresesinin hocası, feraiz ilmini iyi bilen bir zattır. İbnü'l-Cevzî, ondan fıkıh usulü ve feraiz ilimlerini öğrenmiştir. En-Nehrevani, İbnü'l-Cevzî'nin kabiliyetli olduğunu görünce el-Me'muniye medresesini ona bırakmıştır.[71]

Hadis ilimlerinde istifade ettiği hocalardan biri Ahmed b. Ahmed el-Mutevekkili (ö. 521/1127)'dir. İbnü'l-Cevzî, hocası el-Mutevekkili'den çok istifade ettiğini ve ondan birçok hadis rivayet ettğini belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu hocasından aldığı hadislerin sahih olduğunu vurgulamış ve ondan el yazısıyla hadis icazeti aldığını söylemiştir.[72]

Bir diğer hocası Ebü'l-Kasım, Hibetullah b. Muhammed b. Abdulvahid b. Ahmed. Abbas b. Hüseyin eş-Şeybanî (ö.525/1130)'dir. Eş-Şeybani Irak'ın ve Iraklıların meşhur âlimlerindendir. Hadis sahasında kendini kabul ettirmiştir.[73]

İbnü'l-Cevzî'nin fıkıh ilimlerinde ders aldığı hocalarından biri Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebu'l-Fethed-Dineveri (ö.532/1138). Bağdat'ta bulunan Hanbelî ulema'nın önde gelenlerindendir. İbnü'l-Cevzî, fıkıh alanında maharetli bir âlim olan ed-Dineveri'den fıkıh ve hadis ilimlerini almıştır.[74]

---

[70]Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, s. 94

[71] İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17 s. 149-150.

[72]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.246.

[73]İbnü'l-Cevzî, hocası eş-Şeybani hakkında " Hocam eş-Şeybani uzun bir ömür yaşamış, birçok talebe yetiştirmiştir. Hafızası çok kuvvetli ve kendisi sika (güvenilir) idi. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini ondan dinledim." demiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.268

[74]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.327-328.

İbnü'l-Cevzî'nin bir diğer hocası Şehde binti Ahmed, lakabı Fehru'n-Nisa'dır. (ö.574/1179). Hat sanatında çok iyi olduğu ve küçük büyük birçok insana ders verdiği rivayet edilmektedir.[75]

Bir diğer hocası Ebu Bekir, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Habib el-Amiri(ö. 530/1136)'dir. İbni Cenaze ismiyle meşhur olmuştur. Mutasavvıf kelamcılardandır. Hadis ve fıkıh ilimleriyle iştigal ettiği bilinmektedir.[76]

İbnü'l-Cevzî yukarıda zikrettiğimiz hocalar dışında Ebü'l-İz, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed es-Sülemî (ö.526/1131).[77] Ebû Ğalib, Ahmed b. Ali b. Hasan b. Bina (ö. 527/1133).[78] Ahmed b. Ali b. Muhammed b. El-Mecellî (ö. 525/1130).[79] Ahmed b. Muhammed b. Abdulkadir Ebü'n-Nasr et-Tûsî (ö.525/1130).[80] Ebü'l-Kasım, Zahir b. Tahir b. Ebû Abdurrahman eş-Şehhamî, en-Nisaburî (ö.533/1139).[81] Ebû Muhammed, Süleyman b. Mesud b. Hüseyin el-Kessab, eş-Şehhamî (ö.551/1156)'den de ders almıştır.[82]

[75]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 18, s.254.

[76]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.318.

[77] İbnü'l-Cevzî, Muhaddis olan bu hocasından hadis ilmi okuduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.273.

[78]İbnü'l-Cevzî, bu hocasından hadis dinlemiş ve bu hocam sika idi(güvenilirdi) demiştir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.277-278.

[79]İbnü'l-Cevzî bu hocası hakkında "Hocam el-Mecelli'yi Sur camisinde ders verirken gördüm ve bende onun ders halkasına katıldım. Kendisinden hadis dinledim. Ondan dinlediğim hadislerin tümü sahihti" demiştir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.265.

[80] İbnü'l-Cevzî, et-Tusi'nin oğluyla beraber ondan ders almıştır. İbnü'l-Cevzî bu hocası hakkında "Ondan hadis dinledim. Bana rivayet ettiği tüm hadisleri rivayet etmem için bana icazet verdi ve bana güzel şiirler öğretti." demiştir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.265-266.

[81]Birçok Al-i isnada sahip hadis rivayet eden muhaddislerdendir. Rivayetlerde doğru sözlü bir insan olduğu ancak farz namazlarını aksattığı belirtilmektedir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 17, s.336

[82]Hadisleri sahih olan bir zat olduğu ve İbnü'l-Cevzî'nin ondan hadis aldığı rivayet edilmektedir. İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c. 18, s.108.

1.5.2. Öğrencileri

İbnü'l-Cevzî, Mansur cami başta olmak üzere birçok yerde vaaz ve irşat faaliyetlerine girişmiş, halife, devlet adamları, fakihler ve muhaddislerin bulunduğu ilim meclislerine katılmış, irşad ve tedrisat faaliyetlerinde bulunmuş, ilim halkalarında dersler vererek birçok talebe okutmuştur.[83] İslami ilimlerin birçok alanında eser telif eden öğrenciler yetiştirmiştir. Bunlardan tarih, hadis, fıkıh, vaaz, tıp, meşhur şahısların hikâyeleri ve daha birçok alanda eser telif eden Talha b. Muzaffer es-Sa'lebî, oğlu Yusuf, torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnü'd-Dübeysî, İbnü'l-Katii, İbnü'n-Neccar el-Bağdadî, Yeldanî, Hafız Abdulğanî, Abdullatif el-Harranî, İbni Halil, İbni Abduddaim onun öğrencilerindendir.[84]

İbnü'l-Cevzî'nin en önemli öğrencilerinden biri Hanbelî mezhebi içerisinde fikirleriyle ve yazdığı eserlerle temayüz etmiş olan Muvaffakuddin İbni Kudâme'dir. 571/1147 yılında Nablus'a bağlı Cemail köyünde doğan İbn-i Kudâme, daha ziyade Muvaffakuddin lakabıyla tanınmıştır. 561/1166 yılında Bağdat'a gelmiş 575/1179 yılında Dımaşk'a gidene kadar burada kalmıştır. Bağdatta Abdulkadir Geylanî'den ders alarak tasavvuf hırkasını giymiştir. Daha sonraki zamanlarda da Abdulkadir Geylanî'nin Tasavvuf anlayışını devam ettirmiştir. Bağdat'ta kaldığı süre zarfında birçok hocanın yanı sıra İbnü'l-Cevzî'den de ders almıştır. Dımaşk'a geçtikten sonra hocası İbnü'l-Cevzî gibi devlet ricaliyle iyi ilişkiler kurması neticesinde Emeviyye camisinde Hanbelîler için de bir kürsü kurulmuştur. Şüphesiz Muvaffakuddin İbni Kudâme, Selefi-Hanbelî geleneğinin 7./13. yüzyıldaki en önemli simalarından biridir. Selefi-Hanbelî çizgisini devam ettirmiş ve Hanbelî mezhebi doktrinin gelişmesine yazdığı eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle büyük katkılarda bulunmuştur. İslam dünyasındaki fikri gelişimlerle pek ilgilenmemiş, İtikadi anlamda aşırı muhafazakâr bir anlayışı benimsemiştir. Bu yüzden aklı önemseyen kelamcıları

[83]Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.
[84]Zehebî, **Siyeru Alami'n-Nubela,** s. 367; Ebu'l Ferec İbnü'l-Cevzî**, Liftadu'l-kibed,** s. 10.

değerlendirirken onları etraflıca incelemek yerine bütüncül bir yaklaşımla eleştirmiştir. 620/1223 yılında Dımaşk'ta vefat eden İbni Kudâme, Kasiyyun Kabristanına defnedilmiştir.[85]

1.6. MEZHEBİ KİMLİĞİ VE ETKİLERİ

Bağdat ilim havzasında yetişen İbnü'l-Cevzî, çok yönlü bir âlimdir. İslami ilimlerin hemen her alanına yaptığı te'lifatlarla katkıda bulunmuştur. O, Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının mezhebini benimsemiş[86] ve bulunduğu meclislerde onları övmüştür. O, eserlerinde Selef metoduna çokça vurgu yapmış, dinin Kur'an, sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'un sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini savunmuştur.[87] Selef'in görüşlerine titizlikle uymuş, naklin olduğu konularda mümkün olduğunca re'y'den kaçınmıştır. Sahâbe ile Tâbiîn neslinin müteşabih nasslarda yoruma başvurmamalarını, *Def'uŞübheti't-Teşbih* adlı eserinde şu sözlerle savunmuştur. "Şayet Sahâbe ve Tâbiîn bu konularda yorum yapmış olsaydı vahye en yakın nesil olmalarından mütevellit kendilerinden sonra gelen nesiller birçok farklı dini anlayışla karşı karşıya kalmış olurlardı. Onlar teşbih ifade eden nassları yorumlamayarak dinin

---

[85] Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, s.165-172; Ferhat Koca, "Muvaffakuddin İbn-i Kudame", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt: 20, s.139-142; Muvaffakuddin İbn-i Kudame, **İsbat-u Sifati'l-'uluvv**,(neşredenin girişi) thk. Bedir b. Abdullah Bedir, Daru's-Selefiyye, Küveyt, 1986, s.10-28.

[86] Ashabul-Hadis'in en doğru görüş olduğunu savunan İbnü'l-Cevzî, hayatı boyunca Kelam ilmiyle iştiğal eden Velid b. Eban el-Kerabisi'nin ölüm döşeğindeki durumunu şu rivayetle aktarmıştır. Velid b. Eban el-Kerabisi ölüm döşeğindeyken çocuklarına dönerek benden daha iyi Kelama hâkim olan birini tanıyor musun? Oğlu "hayır" der. Tekrar sorar peki beni bunun için suçlu buluyor musun? Oğlu "hayır" der. Bunun üzerine orada bulunanlara size bir tavsiye de bulunayım mı diye sorar. Evet derler. O da onlara size tavsiyem Ashâbü'l-Hadîs'in yolunu takip edin hak onlarla beraberdir der. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs** s.82-83.

[87] Aklı önceleyen Kelamı reddeden İbnü'l-Cevzî, Kelamcıların hakiki imanın Allah'ı kelami metotlarla araştırarak akılla olabileceğini iddia etmelerine karşı çıkmıştır. İbnü'l-Cevzî, şayet bu en doğrusu olsaydı Resulullah insanlara iman edin dediğinde kelami konuları da araştırın derdi. Ayrıca Kur'an'ın nüzulüne şahit olan ümmetin en hayırlıları olan Sahâbenin de Kelam ilmini bilmediklerini ve bu şekilde akli istidlalleri benimsemediklerini belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs** s.82.

özünü korumuşlardır."[88] Ahmed b. Hanbel'in mezhebini benimseme sebebi olarak gösterdiği şu tespiti onun gelenekçi anlayışı ne kadar benimsediğini göstermektedir. "Onun ilimlerde ve fıkıh ilminde çok maharetli bir âlim olduğunu gördüm. Öyle ki her mesele de Seleften bir nass veya uyarıyı dayanak olarak getirmiş ve Selefin görüşünü benimseyerek sadece nakli ilimleri tasnif etmiştir."[89]

İbnü'l-Cevzî, Kelam ilmini ve kelamcıları eleştirmiş, Kelam ilminin birçok prensibini zararlı bulmuştur. Kelam ilmini Mu'tezile ile özdeşleştiren İbnü'l-Cevzî, Mu'tezileye eleştirilerde bulunmuştur. Mu'tezile'nin Felsefe ve Mantık gibi din dışı ilimleri İslam'a uyarlayarak kendi heva ve heveslerinin peşinden gittiklerini söylemiştir. Ayrıca Şafii mezhebi mensuplarının Eş'arîliği kabul etmelerine sıcak bakmamış, onların İmam Şafii gibi bir müçtehidi bırakarak ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçiren Eş'arinin peşinden gittiklerini söylemiştir. Eş'arinin Mu'tezile mezhebini terk ettikten sonra Kelami görüşleriyle Ehli Sünnet içerisinde ardı arkası kesilmeyen fitnelere sebep olduğunu söylemiştir.[90] Hanefileri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, başta Ebû Hanife olmak üzere bu mezhebe mensup âlimlerin sahih hadisleri terk ederek rey'e başvurduklarını söylemiştir. Bunların dışında kelamla iştigal eden birçok âlimi de eleştirmiştir.[91]

İbnü'l-Cevzî, itikadi meselelerde de taklidi caiz görmemiş ve taklitçilikten uzak durmuştur. Mezhep bağnazlığına düşmemiş, gerektiğinde Hanbelî mezhebinin ileri gelenlerinin de görüşlerini tenkit etmiştir.[92] İbnü'l-Cevzî'nin dikkat çeken bir diğer yönü de Selefiyye ekolünün yöntemini benimsemesine rağmen itikadi konular dışındaki birçok meselede diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakması ve onları savunmasıdır. O, Ehl-i Sünnet mezheplerinin dışlanmasına karşı çıkmıştır.

[88]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.2-3
[89]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1
[90]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.14, s. 29-30.
[91]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.8, s. 128-138.
[92]Cerrahoğlu, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", s.129.

Bununla birlikte bazen diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakmış ve onları savunmuştur. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehl-i Sünnet mezheplerine karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir. [93]

İbnü'l-Cevzî, diğer mezheplere karşı eleştirel bir tutum sergilemesine rağmen onları dışlayan taassup derecesinde bir Hanbelîliği benimsememiştir. Aksine Selefiyye ekolu içerisinde 5./11. ve 6./12. asırlarda ortaya çıkan kelama ılımlı yaklaşan bir gruba yakın durmuştur. Müşebbihe ve Mücessime fikirleriyle anılan Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın(ö.458/1066) bazı kelam terimlerini ilk defa kullanması, nazar ve istidlale dayalı kelam yöntemini selef metoduyla uzlaştırmaya çalışması Selefiyye açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Mu'tezile'nin *Usul-u Hamse*'sini Selefiyye yöntemine uyarlayarak yeniden yorumlamıştır. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam* adlı eserini kaleme aldığı dönemde Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan övgüyle bahsetmiş; ancak daha sonraları ise *Def'u şübheti't-teşbîh* adlı eserinde onu Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini benimsemesinden ötürü ağır şekilde eleştirmiştir. [94]

Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan sonra öğrencisi Ebü'l-Vefâ İbni Akîl(ö.513/1119), bu yeni metodu geliştirmeye devam etmiştir. Ebü'l-Vefâ İbni Akîl, Hanefi bir ailede doğup büyümüş ancak hocası Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın etkisiyle Hanbelîliği benimsemiştir. Ebü'l-Vefâ İbni Akîl, farklı mezheplere mensup birçok hocadan da ders almıştır. Bu da onun geleneksel Hanbelî anlayışının dışına çıkıp akli istidlallere yönelmesine sebep olmuştur. Hocası Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın vefatı üzerine onun yerine geçmiş Mansur camisinde ders vermeye ve vaaz etmeye başlamıştır. Selefi-Kelami çizgiyi geliştirmeye çalışan Ebü'l-Vefâ İbni Akîl,

[93]Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549

[94] İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Abdurrahman b. Ahmed İbni Receb, **ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile,** thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 2005, Cilt:2, s.487; İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 101-104; İbrahim Bayram, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", **OMUİFD**, Yıl:2018 s.69-108; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

Selefiyye içerisinde te'vile başvurmakla meşhur olmuş önemli âlimlerdendir. O, dini meselelerde akli istidlallerin kullanılması gerektiğini savunmuş, teşbih ve tecsim ifade eden ahad haberlerin akli istidlallerle te'vil edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte o, akli bir engel bulunmadıkça nassların zahiri anlamlarına bağlı kalınması gerektiğini savunmuştur. Ancak çoğu zaman Hanbelî çevrelerce şiddetli muhalefetlere maruz kaldığından etkinliği azaltılmıştır. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'in Haberi sıfatların te'vil edilmesi gerektiği hususundaki görüşleri yüzünden bazı mezhep mensupları tarafından baskı altına alındığını ve bu durumdan kurtulmak için halkın önünde itizali görüşlerden tövbe etmek zorunda kaldığını aktarmaktadır.[95]

Onlardan sonra gelen İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'in tesirinde kalmış onun kelami çizgisini devam ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca o, İslam dünyasında ortaya çıkan fikri anlayışlara kayıtsız kalamamış ve Selefiyye içerisinde ortaya çıkan bu akıma meyletmiştir. Kelam'ı kökten reddeden Selef düşüncesinin aksine Kelam'ı tümden dışlamamış; sadece aklı önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam sistemini reddetmiştir. Bir başka ifadeyle kelamcıları ve kelam ilminin bazı disiplinlerini eleştirmiş; ancak bazı konularda Kelam'a başvurmuş ve bazı kelam terimlerini kullanmıştır. Bu alanda *Def'uŞübheti't-Teşbih* adlı eserini kaleme almış ve bu eserinde Selefi-Kelami çizginin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Kelami konuları olabildiğince sade ve açık bir dille açıklamaya çalışmış, Kelami yöntemlere çok az başvurmaya çalışmıştır. Onun Kelam'a meyletmesini hazmedemeyen bazı Hanbelî çevreler tarafından Selef'in yolundan ayrıldığı gerekçesiyle eleştirildiğinden mezhep içerisinde etkinliği azaltılmıştır.[96]

İbnü'l-Cevzî, Allah'ın zatıyla ilgili konularda te'vili tenzihe ulaşmak için gerekli görmekle birlikte bunun sadece âlimler için söz konusu olduğunu

[95]İbnü'l-Cevzî**, Muntazam,** c.16, s. 113, 143-144; Yavuz, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", c.19, s.301-304.

[96] İbni Receb, **ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile,** s.487; İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 101-104; İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Bayram, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", s.69-108; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

savunmuştur. Avamın Kelami konuları tartışmalarını zararlı görmüş ve bu tür konuların avamın zihninde sağlam bir ulûhiyet inancı oluşturmak yerine ulûhiyet inancını sarstığını ifade etmiştir. Avam için ispat yönteminin daha doğru olduğunu söylemiş ve Peygamberlerin de bu yöntemi kullandıklarını ifade etmiştir. Kuran'ı Kerimde de birçok ayette teşbih ifade eden lafızların kullanılma sebebinin avamın zihninde sağlam bir ulûhiyet inancını oluşturmak olduğunu belirtmiştir.[97]

Aklın ihmal edilmesine de karşı çıkan İbnü'l-Cevzî'ye göre akıl tabiat kanunlarını kavrayabilme gücüne sahip olmakla birlikte tüm varlık ve olayların hikmetlerini kavrayabilecek güçte değildir. [98] O, aklı vahyin muhatabı olarak görmüş ancak aklın vahyi kavrayamadığı yerlerde nakle karşı teslimiyet göstermesi gerektiğini savunmuştur.[99] İbnü'l-Cevzî, mezhep içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime gibi aşırı fikirlerin aklın ihmal edilmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır.[100]

Devlet ricaliyle iyi ilişkiler kuran İbnü'l-Cevzî başta Şîa olmak üzere Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime gibi fikri akımlara karşı vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunmuş; hayatı boyunca birçok eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerle İslam'ın özüne uygun olmadığını düşündüğü birçok fikri akımı eleştirmiş ve kendisinden sonra gelen birçok müellifi etkilemiştir. Bunlardan biri de onun meşhur öğrencilerinden 7/13. yüzyılda Hanbelî mezhebi içerisinde fikirleriyle ve yazdığı eserlerle temayüz etmiş Muvaffakuddin İbn-i Kudame'dir.

---

[97]İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 101-104; İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

[98]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Öğüt, "Ehli Hadis(Fıkıh açısından)", c.10, s.508-512; Cerrahoğlu, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", s.129; Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri"**,** s.144-145; Özervarlı, "Selefiyye", c.36, s.399-402; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

[99]İbni Receb, **ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile,** s.487; Bayram, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", s.69-108.

[100]İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1.

İbnü'l-Cevzî, Selef ekolü içerisinde ortaya koyduğu fikirlerle İbn-i Teymiye'yi de etkilemiş ancak yer yer eleştirilerine de maruz kalmıştır.[101]

Eserlerinde dini ilimlerin yöntemlerinin yenilenmesi gerektiğini savunmuş, İslam'ın özüyle bağdaşmayan yöntemlerin terk edilmesi gerektiğini savunmuştur. Yine İslam'ı doğru bir şekilde kavrayamayan bazı kimseler yüzünden halkın dini anlayışının doğru istikametten kaydığını, bunların yerine bazı bid'at ve hurafelerin ihdas edildiğini söylemiş ve bu durumun Kur'an, Sünnet ve Selef'in görüşleri ekseninde yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Vaaz ve irşat faaliyetlerine çok önem veren İbnü'l-Cevzî, hayatı boyunca vaaz kürsülerinde halka nasihatlerde bulunmuş ve onları doğru yola iletmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde ortaya çıkan ve İslam Tarihinde birçok uydurma rivayetin çıkış kaynağı olarak gösterilen kıssacı vaizlere yönelik eleştirilere yeni bir ivme kazandırmış asıl sorunun vaizler değil kullandıkları uydurma rivayetler olduğunu bizzat vaaz kürsüsünde vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunarak göstermiştir.[102]

[101] İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", s. 144-145; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

[102] İbnü'l-Cevzî, **Def'u şübheti't-teşbîh**, s.1-4; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549; Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", s.144-145.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-CEVZİ'NİN MEZHEP VE EKOLLERE DAİR GÖRÜŞLERİ

6./12. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde Bağdat'ın Selefiye/Hanbelî ekolüne mensup önemli âlimlerdendir. İslami ilimlerin hemen her alanında 300'den fazla eser yazmıştır. Akaid alanında da birçok eser yazmış, yaşadığı döneme kadarki dini meseleleri eserlerinde işlemiştir. Binaenaleyh eserlerinde yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan mezhep ve ekollere de yer vermiştir. Ancak mezheplerle ilgili meseleleri ve mezhep çatışmalarını daha çok tarihi veriler üzerinden işlemiştir.

Bizde bu bölümde İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs, Saydü'l-hâtır, el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem* ve *Def'u Şübheti't-Teşbih* adlı eserleri merkezde olmak üzere mezhep ve ekollere dair görüşlerini ele alacağız.

İbnü'l-Cevzî, genel olarak eserlerinde mezhep ve ekolleri farklı başlıklar altında yeri geldikçe ele almıştır. Ancak *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem* adlı eserinde Karmatîler'i özel bir başlık altında işlemiştir. Diğer mezhep ve ekollere dair görüşlerini ise daha çok *Telbîsü İblîs* adlı eserlerinde ele almış, mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir.

Bizde bu bölümde ilk olarak İbnü'l-Cevzî'nin Ehl-i Sünnet'in bilinen genel görüşünden farklı bir bakış açısıyla değerlendirdiği Kırtas hadisesi ile Hilafet meselesini ele almaya çalışacağız. Ardından İbnü'l-Cevzî'nin mensup olduğu Hanbelî mezhebini daha sonra sırasıyla Eş'arîliği, Hâricîliği, Mu'tezile'yi ve Şîa mezheplerini, son olarak da *Telbîsü İblîs* adlı eserinde tasavvuf ekolüne çokça vurgu yapmasından

dolayı tasavvuf ekolünü işleyeceğiz. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin mezheplerle ilgili yaptığı tasnifin daha iyi anlaşılması açısından İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı fırka tasnifine ait tabloyu tezimizde ek olarak vereceğiz.

2.1. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN HZ. PEYGAMBER SONRASI HADİSELERİ TAHLİLİ

Mezhep ve ekollerin ortaya çıkışında ve şekil almasında ilk dönem olaylarının önemli bir etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca bizzat vahye muhatap olmalarından ve Resulullah'a arkadaşlık etmelerinden dolayı İslam'ın ilk kaynaklarının tümü bu nesilden aktarılmıştır. Bu nedenle her mezhep ve ekol meşrutiyetini ortaya koymak için kendini ilk döneme dayandırmaya çalışmıştır. Binaenaleyh İbnü'l-Cevzî de ilk dönem olaylarını *el-Muntazam* adlı eserinde tahlil etmiştir.

İbnü'l-Cevzî, söz konusu hadiseleri tahlil ederken ilk önce Hz Ebubekir'in Resulullah'tan sonra halife olmasının elzem olduğunu ispata girişmiştir. Bu bağlamda Resulullah'ın kırtas olayında Hz Ebubekir'in kendisinden sonra halife olmasını açık bir şekilde belirttiğini iddia etmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu hususta yaygın olarak bilinenin aksine zayıf olarak nitelendirilen bir rivayete dayanarak Kırtas hadisesini farklı bir şekilde ele almıştır. Hz Aişe'ye dayandırdığı zayıf rivayete göre Resulullah, ölüm döşeğindeyken yanında Hz Ebubekir'in de bulunduğu bir sırada Abdurrahman b. Ebubekir'e "bana bir kâğıt parçası veya bir levha getirin ki benden sonra insanlar, Ebubekir hakkında ihtilafa düşmesin" demiştir. Rivayetin devamında Hz Aişe, Abdurrahman b. Ebubekir'in kalkacağı zaman Resulullah, Hz Ebubekir'e "Allah, senin hakkında müminlerin ihtilaf etmesine izin vermeyecektir." dediğini aktarmaktadır.[103]

[103] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.4, s.32.

Hz Ebubekir'in hilafetini ispat bağlamında ileri sürdüğü diğer bir delil ise Resulullah'ın ölüm döşeğinde rahatsızlığı arttığında Hz. Ebu Bekir'e namaz kıldırmayı emretmesidir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Hz Aişe'ye "Ebubekir, insanlara namaz kıldırsın demiş." O da "Ya Resulullah, Ebubekir yumuşak huylu bir insandır. Eğer sizin yerinize geçerse insanlar onu dinlemezler. Ömer'e emredin o kıldırsın demiş." Bunun üzerine Resulullah emri tekrar ederek "Ebubekir, insanlara namaz kıldırsın demiştir." Hz Aişe, Resulullah'ın emrini Hz Hafsa'ya iletmiş, o da"Ya Resulullah Ebubekir yumuşak huylu bir insandır. Eğer sizin yerinize geçerse insanlar onu dinlemezler. Ömer'e emredin o kıldırsın" demiştir. Bunun üzerine Resulullah, "siz ellerini kesen kadınların Yusuf'u kandırmaya çalıştığı gibi beni kandırmaya çalışıyorsunuz. Ebubekir'e söyleyin insanlara namazı o kıldırsın" demiştir.[104]

İbnü'l-Cevzî, hilafet meselesinde Şii çevrelerin Hz. Peygamber'den sonra Hz Ali imametini ispat bağlamında ileri sürdükleri görüşlerini çürütmek için Hz Ali'den bazı rivayetler aktarmıştır. Ondan aktardığı rivayetlerde Hz Ali'ninde Hz Ebubekir'in hilafetini elzem gördüğünü savunmuştur. Bu rivayetlerden iki tanesi şöyledir.

Birinci rivayette İbnü'l-Cevzî, Muhammed b.Hanefiyye'den şöyle bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Muhammed b. Hanefiyye Hz Ali'ye "Baba, Resulullah'tan sonra en hayırlı insan kimdir, diye sordum. O, Ebubekir dedi. Ondan sonra kimdir dedim. Ömer dedi." Muhammed b. Hanefiyye, ondan sonra kimin daha hayırlı olduğunu sormaya korktuğunu; ancak bunun üzerine Hz Ali'nin devam ederek ondan sonra da Osman'dır dediğini aktarmaktadır. Muhammed b. Hanefiyye, Peki ondan sonra sen misin diye sordum. Bana ben sıradan bir Müslüman'ım dedi."[105]

İkinci rivayette ise bizzat Hz Ali'den şöyle bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Hz Ali, "Resulullah vefat ettiğinde durumumuza baktık ve Resulullah'ın Ebubekir'i namazda bize öncelediğini gördük. Bizde Resulullah'ın dinimiz için

[104] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.4, s.31.
[105] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.4, s.63.

önceledi̇ği kişiyi dünya işlerimizde de önceledik ve Ebubekir'e biat ettik." demiştir.[106]

Yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Şii-Sünni çatışmasına tanık olan ve hem Hanbelîliği savunmasından hem de Hz Ebubekir'in soyundan olmasından ötürü bizzat bu tartışmaların odağında yer alan İbnü'l-Cevzî'nin, Hz Ali ile ilgili aktarmış olduğu rivayetlerde bu etkenlerin tesirinde kaldığı görülmektedir. Onun aktarmış olduğu bu rivayetlerle yaşadığı dönemde Ehl-i Sünnet'i savunmaya çalıştığı; ancak bu rivayetlerle Ehl-i Sünnet'in genel görüşüne ters düştüğü görülmektedir. Zira Ehl-i Sünnet'in Halifelerle ilgili rivayetlerine bakıldığında genel görüşün Hilafet sırasının fazilet sırası olduğudur. Binaenaleyh Hz Ali'nin hilafet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu da Hz Osman'dan sonra en faziletli kişinin Hz Ali olduğunu göstermektedir. Oysa İbnü'l-Cevzî, Hz Ali'den aktarmış olduğu rivayette Hz Osman'dan sonra en hayırlı kişinin kim olduğunun belli olmadığını söylemekte ve bir nevi Hz. Ali'yi fazilet sırasında ihmal etmektedir. Öte yandan Ehl-i Sünnet'in genel görüşüne göre Resulullah'ın hastalandığı sırada Hz Ebubekir'i insanlara namaz kıldırmayla görevlendirmesi gibi hususlar Hz Ebubekir'in hilafetini gösteren açık deliller değil, işari delillerdir. Bununla birlikte şayet İbnü'l-Cevzî'nin belirttiği gibi Resulullah kendisinden sonra Hz Ebubekir'in halife olması gerektiği hususunda ilahi bir vahye muhatap olsaydı veya bunu tavsiye etseydi Sahâbeler arasında herhangi bir ihtilaf olmaz ve halife arayışına girmezlerdi.

Hz Osman'ın hilafeti meselesinde de aynı tavrı segileyen İbnü'l-Cevzî, Hz Osman dönemini ele alırken kullandığı rivayetlerde yaşadığı dönemin önemli problemlerinden olan Ehli Beyt meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin Hz Osman'ı övdüğü rivayetleri önceledi̇ği görülmektedir. [107] İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu rivayetlerinden iki tanesi şu

[106]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.4, s.66.
[107]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.94-99.

şekildedir. İlkinde Hz Ali, Hz Osman'ın şehit edilmesi hadisesinde yaşanan olaylarla ilgili bir örnek vermiş[108] ve Hz Osman'ın şehit edildiği gün bende zayıf davrandım diyerek kendisini suçlamıştır.[109]

İkinci rivayette ise İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandırdığı rivayette Hz Osman'ın şahadetinden sonra Sâhabe, Hz Ali'ye gelerek Hz Osman'ın şehit edildiğini ve yerine birinin geçmesi gerektiğini, aralarında kendisinden daha hayırlı ve Resulullah'a daha yakın hiç kimsenin bulunmadığını söyleyerek halife olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz Ali, benim vezir olmam emir olmamdan daha hayırlıdır demiştir. Onlar da hayır vallahi senden başkasına biat etmeyiz demişlerdir. Bunun üzerine Hz Ali, bu görevi yalnızca Müslümanların rızası için kabul ettiğini beyan etmiş ve kendisine Mescidi Nebevi de biat edilmiştir.[110]

İbnü'l-Cevzî'nin bu iki rivayeti ve genel olarak Hz Ali hakkındaki rivayetleri dikkatle incelendiğinde onun yaşadığı dönemde vuku bulan Şii-Sünni çatışmalarının etkisinde kaldığı görülmektedir.

---

[108] Hz Ali'nin rivayette verdiği örnek şöyledir. Vaktiyle bir çayırda beyaz, siyah ve kırmızı 3 öküz ile bir aslan yaşarmış. Aslan, öküzler birlik olduğundan onlara zarar veremiyormuş. Ancak aslan, bir gün siyah ve kırmızı öküzlere gelerek benim sizinle bir derdim yok sizde benim gibi sıradan renklere sahipsiniz ama beyaz öküz öyle mi çok dikkat çekici parlak bir renge sahip, onu bana bırakın mutlu mesut yaşayalım bu çayırda demiş ve her iki öküz de bu teklifi kabul etmiştir. Beyaz Öküz'ü yiyen aslan bu sefer Kırmızı olanına gelerek benim seninle bir derdim yok zira biz sıradan renklere sahibiz ama siyah öküz öyle mi, onun rengi beni kışkırtıyor onu bana ver çayırda mutlu mesut yaşayalım demiş ve kırmızı öküz de bunu kabul etmiştir. Siyah öküzü de yiyen aslan tek başına kalan kırmızı öküze gelerek şimdi seni de yiyeceğim demiştir. Durumu anlayan kırmızı öküz, aslana bana müsaade et üç kez feryat edeyim sonra beni ye demiş. Öküzün bu isteğini kabul eden aslan onun bağırmasına izin vermiştir. Öküz de üç kez keşke bende beyaz öküzün yiyildiği gün yiyilseydim diye feryat etmiştir. İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.61.

[109] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.61.

[110] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.63.

2.2. HANBELÎLİK

Emevi'leri devirerek başa gelen Abbasiler, zaman zaman dini meselelere doğrudan müdahale etmişlerdir. Özellikle Halife Memun ile başlayan Mu'tasım ve Vasık ile devam eden dönem (218/833-234/849), hem Mu'tezili fikirler için hemde karşıt görüşler için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Halku'l-Kur'ân meselesinin ortaya atılması ve birçok âlim'in sorguya çekilip işkenceye maruz bırakılması bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu hadiselerle birlikte Abbasi Hilafeti dini anlamda güç kaybetmeye başlamıştır. Vasık'tan sonra Hilafet makamına gelen Halife Mütevekkil, kendi döneminde Mihne sürecini sona erdirmiş ve Mu'tezile mensuplarını devlet kademelerinden uzaklaştırmıştır. İşte bu dönemde Mihne sürecindeki tutumuyla ön plana çıkan Ahmed b. Hanbel ve onun fikirleri etrafında ortaya çıkan Hanbelî mezhebi, ön plana çıkmaya başlamıştır. Rivayet merkezli katı bir üslubu sahip Ahmed b. Hanbel'in fikirlerini benimseyen Hanbelîler, Abbasi yönetiminin desteğiyle başta Şiiler olmak üzere diğer mezhep mensuplarını sindirme faaliyetlerine girişmişlerdir.[111]

Ne var ki süreç içerisinde Abbasilerin merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine birçok küçük çaplı devlet/otorite merkezi vücut bulmuştur. Bu da beraberinde birçok farklı fikrin ve oluşumun ortaya çıkmasına ve daha rahat gelişmesine olanak sağlamıştır. Önceleri faaliyetlerini gizli olarak yürüten söz konusu oluşumlar, zayıflayan siyasi otorite karşısında bu faaliyetleri açıkça yapmaya başlamışlardır. Bu nedenledir ki; bu dönemde birçok mezhep çatışması yaşanmıştır. Devlet desteğini arkasına alan bazı Hanbelî çevreler, Bağdat'ta farklı fikirlere ve

[111] İbnü'l-Cevzî**, Muntazam**, c.11, s. 286-289; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** s.177-179; İbnü'l-Cevzî, **Menakibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, Cize, 1988, s.40-69; İlhan Baran, ''Büyük Selçuklular Öncesi Kelam Ekollerine Genel Bir Bakış'', **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2018, Cilt:1, s.233-258; İhsan Süreyya Sırma, **Abbasiler Dönemi,** Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s.9-13; İğde, **Siyasi-İtikadi bir Mezhep olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci,** s.68-71; Ferhat Koca, **İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi**, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s.37-52.

diğer itikadi ekollere büyük baskılar yapmış; hatta evlere baskınlar düzenlemişlerdir. Bu baskılardan bazı detaylardaki farklı fikirlerinden dolayı kimi zaman kendi müntesipleri de nasiplerini almışlardır. Bunlar arasında en çok bilineni müfessir ve tarihçi İbni Cerîr et-Taberî (ö.310/923)'dir. İbnü'l-Cevzî, İbni Cerîr et-Taberî'nin Râfizî olmakla ve ilhadla suçlandığını; ancak tüm bunların doğru olmadığını söylemiştir.[112] İbnü'l-Cevzî, Hanbelîlerin baskısı yüzünden Hanbelî âlim Ahmed b. Ali b. Türkan'ın Hanbelîlikten Şafiiliğe geçtiğini belirtmiştir.[113]

Söz konusu dönemde yaşayan İbnü'l-Cevzî, kendisi bir Hanbelî olmasına karşın Hanbelîlik içerisinde ortaya çıkan aşırı fikirlere karşı çıkmış, diğer mezhep mensuplarına karşı şiddet ve sindirme faaliyetlerini eleştirmiştir. Mezhep taassubuna karşı çıkan İbnü'l-Cevzî, her ne kadar Hanbelîliği benimsemişse de herhangi bir konuyla karşılaştığında diğer Ehl-i sünnet mezheplerinin de görüşlerini dikkate almış; hatta bazen Hanbelî mezhebinin görüşlerini bırakıp diğer Ehl-i Sünnet mezheplerinin görüşlerini tercih etmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehl-i Sünnet mezheplerine karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir.[114]

İbnü'l-Cevzî, Hanbelîlik içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerine de karşı çıkmıştır. Zira İbnü'l-Cevzî, bazı meselelerde Kelam prensiplerini kullanmıştır. Hanbelî mezhebinin Haberi sıfatlar konusundaki genel tutumunu benimsememiş, bu konuda Kelam'a başvurmuştur. Nassların zahiri anlamlarında ele alınıp yed, vech ve istiva gibi kavramların Allah'a nispet edilmesini uygun görmemiştir. Allah'ın elinin ve yüzünün olduğunu savunan Müşebbihe ve Mücessime'nin bu fikirlerini eleştirmiştir. O, bu tür nass'ların te'vil edilmesi

[112]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.217; Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", s.144-145.

[113]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.17, s.225.

[114] İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.84-85; Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

gerektiğini; ancak bu te'vil'in yerine göre bizzat Kuranla veya Kuran'ın genel yapısına ters düşmeyecek şekilde yapılması gerektiğini şart koşmuştur. Hanbelî mezhebi içerisinde Müşebbihe ve Mücessime fikirlerinin doğmasına akli istidlallerin tamamen devre dışı bırakılmasının sebep olduğunu vurgulamıştır.[115]

İlahi sıfatlar konusunda teşbih ifade eden lafızların, muhkem ayet ve hadislerle te'vil edilmesi gerektiğini savunan İbnü'l-Cevzî, teşbih ifade eden bazı lafızları bizzat te'vil etmiştir. Müşebbihe ve Mücessime taraftarlarının Allah'ı cisim olarak telakki etmelerini, ona dokunulabileceğini ve teşbih ifade eden lafızları te'vil etmemelerini eleştirmiştir. Onların Ahmed b. Hanbel'in mezhebine leke sürdüklerini, akıllarını kullanmadıklarını ve imamlarının yolundan saptıklarını öne sürmüştür. Bu çevrelerin Haberi sıfatları te'vil etmeyerek Allah'ın zati sıfatlarının sayısını arttırdıklarını ve teşbih ifade eden lafızları zahiri manalarıyla yorumlayarak Hanbelî mezhebinin Müşebbihe ve Mücessimeyle anılmasına sebep olduklarını ifade etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin bu sözleri onun haberi sıfatlar konusunda teşbihe kaçmamak ve tenzihe ulaşmak için te'vili gerekli gördüğünü göstermektedir.[116]

İbnü'l-Cevzî'nin Kelami konularda mezhep içerisindeki özgünlüğünü yukarıda belirtilen konularda görmekteyiz. Zira Selefiyye Kelami metotları tümden reddederken o, Kelam metodunu tümden reddetmemiş sadece aklı önceleyen Kelama karşı çıkmıştır. Onu Selefiyye içerisinde diğer âlimlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri onun Kelam'a yaklaşımıdır. O, Kelam'ın gerekli olduğunu ancak bu gerekliliğin sadece âlimler için söz konusu olabileceğini savunmuştur. Kelam'ın tenzihe ulaşmak için gerekli olduğunu savunmuş fakat Kelam ilmiyle iştigal edenlerin bu ilmi avama aktarmasını yanlış bulmuştur. Kelam ilminin avamın zihnindeki Ulûhiyet inancını sarstığını ifade etmiş, bunun yerine avam için ispat

[115] İbnü'l-Cevzî, **Def'u Şübheti't-Teşbih**, s.2-3. İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.84-85.

[116] İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85-101-183-224; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.80.

yönteminin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Kuran-ı Kerimdeki ayetlerde de bu yöntemin kullanıldığını belirtmiştir.[117]

Selef'in insanları Kelam ilmiyle iştigal etmekten nehyetmesini de ele alan İbnü'l-Cevzî, onların insanların Kelam'a meylederek güç yetiremeyecekleri konularda var olan bilgilerle iktifa etmeyip yanlışa düşmelerinden endişe ettiklerini belirtmiştir. Zira onlara göre insanlar, sadece cisim, cevher ve araz gibi şeyleri bilebileceğinden bunların dışında kalan şeyleri kavramaktan acizdirler. [118]

İbnü'l-Cevzî, Kelami birçok prensibi kullanmakla birlikte cevher, araz ve cüz' la yetecezza gibi tartışmaları gereksiz görmüştür. O, insanın akıl gücünü aşan meselelerde teslimiyet göstermesi gerektiğini savunmuştur.[119] Öte yandan İbnü'l-Cevzî'yi Selefiyye ekolü içerisinde farklı kılan bir diğer konu itikadi meselelerde taklidi caiz görmemesidir.[120] Zira Selefiyye ekolü itikadi meselelerde Selefi taklit etmeyi gerekli görmüş, yoruma müsaade etmemiştir. İbnü'l-Cevzî ise Yahudi, Hristiyan ve Cahiliyye dönemindeki Arapların atalarını taklit etmelerinden dolayı sapıttıklarını belirtmiştir. Ayrıca şahısları taklit etmenin mezhep bağnazlığına sebep olduğunu vurgulamıştır.[121]

İbnü'l-Cevzî'nin Kelam'a yaptığı eleştiriler dikkatle incelendiğinde kelamı çok ciddi tenkit etmesine rağmen onu tamamen reddetmeyip Kelam'ın gerekli olduğunu kabul ettiği; ancak sınırlı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisinin de birçok itikadi konuda Kelami prensipleri kullandığı ve Kelam'a başvurduğu

---

[117] İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s.84-85, 269-270, 264, 224-225, 183-187, 101-104; İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s.80.

[118] İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85, 269-270, 264, 224-225, 183-187, 101-104.

[119] İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85, 269-270, 264,224-225,183-187, 101-104.

[120] İbnü'l-Cevzî burada avam için Kelam'ı caiz görmediğinden; avamın sadece asıl sayılabilecek itikadi meseleleri öğrenmesi gerektiğini, fer'i meselelerde ise taklidin caiz olduğunu belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s.80

[121] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.80

görülmektedir. Bu bağlamda onun reddettiği, aklı önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam anlayışıdır.

İbnü'l-Cevzî'nin kelami konularla ilgili diğer bazı özgün görüşleri şunlardır.

İbnü'l-Cevzî'ye göre sahih hadisin bulunduğu konularda kıyas yapılamaz ve kıyas, sahih hadisin önüne geçirilemez[122] Kuran'ın mahlûk olup olmadığını tartışmak faydasız ve gereksiz sözlerden ibarettir. Zira bu konu Selef'in tartıştığı bir konu değildir. İman-küfür, hidayet-delalet, itaat-isyan gibi fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Bunların oluşmasında beşeri iradenin rolü söz konusu değildir. Bununla birlikte insanın fiillerinden sorumlu tutulması zulüm değildir. Zira bazı ayetlerde kulların fiillerini dilediği gibi işlediği ve onlara rahmetle muamele edildiği ifade edilmiştir.[123] Kaza ve kader'in sırrı bilinemeyeceği için bunun teslimiyetle karşılanması gerekmektedir.[124] Resulullah'ın Kur'an dışında mütevatir mucizesi yoktur. Ancak hissi mucizeler hususunda nakledilen ahad rivayetler, başka mucizelerinde olduğu sonucuna götürmektedir.[125]

2.3. EŞ'ARÎLİK

2./8. asırda Hasan-ı Basri'den itibaren oluşmaya başlayan Ehl-i Sünnet akaidi, bir taraftan nasslara sımsıkı sarılmayı zaruri ve yeterli gören İmam Mâlik, Şâfii ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin başını çektiği Ehli Hadis, öbür taraftan itikadi konuları nassları esas alarak akli ilkelerle teyit etmeyi gerekli gören Ebû Hanîfe ve öğrencileri, ayrıca Ehl-i Sünnet Kelamının temelini oluşturan İbn-i Küllâb el-Basrî, Hâris el-Muhâsibi, Ebû Ali el-Kerâbisi ve Ebû'l-Abbas el-Kalânisi gibi âlimlerin görüşleri ve yazdığı kitaplar, 4./10. yüzyılın başlarında köklü Sünni Kelam mekteplerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunların yanı sıra Mu'tezile'nin

[122]İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.80.
[123] **Kuran-ı Kerim,** En'am, 6/12, 54, 148.
[124]İbnü'l-Cevzî**, Saydü'l-Hâtır,** s. 84-85-101-183-224; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.80.
[125]Yavuz, Avcı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", c.20, s. 543-549.

aklı önceleyen bir metot takip etmesi ve Mihne sürecinde Abbasi halifelerinin desteğini alarak inanç ve özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmaları bu süreci hızlandırmıştır. [126]

Bu gelişmeler neticesinde Ehl-i Sünnetin iki büyük kelami ekolünden biri olan Eş'arîlik, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'nin fikirleri etrafında gelişmiştir. İmam Eş'arî, 260/875 yılında Basra da doğmuş, Mu'tezili bilgin Ebû Ali Cübbâî'den ders almış ve onun üvey oğludur. Kırk yaşına kadar Mu'tezili fikirleri savunmuş,[127] ancak hocası Ebû Ali Cübbâî'yle salah-aslah hakkında üç kardeş ile ilgili meşhur münakaşası sonrasında Mu'tezile'den ayrılmıştır. İsmini kurucusundan alan Eş'arîyye, ilâhî sıfatlar, ef'alu'l-İbad ve iman-günah gibi konular hakkındaki görüşleri nedeniyle muhalifleri tarafından Müşebbihe ve Cebriyye gibi isimlerle de anılmıştır. [128]

Mu'tezili fikirleri terk ettiğini beyan ettikten sonra Ehl-i Sünnet itikadına geçen İmam Eş‘arî, fikirleri ve eserleriyle Ehl-i Sünnet'in ilk Kelam ekolü olan Eş'arîyye'nin kurucusu olmuştur. Eş'arîyye mezhebinin aklı nakille birleştiren bir metot benimsemesi ve taraftarlarının Tasavvufa olumlu bakması, kısa bir zaman içerisinde geniş bir kitleye yayılıp Ehl-i sünnet’in en büyük kolu haline gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca İmam Eş‘arî'nin çizgisini ondan sonra güçlü âlimlerin takip etmesi, bu hareketin sistemli bir kelâm ekolü haline gelmesini sağlamıştır.[129]

---

[126] Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihel, s.**111-121; Gazzalî, **el-Münkiz mine'd-Dalâl,** Daru'l-Endulus, Beyrut, 1987, s.71-74; Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c.11, s.447-455.

[127] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.14, s.29-30.

[128] Şehristani,**el-Milel ve'n-Nihal,** s.113; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.14, s. 29-30; İbnu'-Nedim, **el-Fihrist**, Beyrut, 1997, s.225; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, s.85; İbni Asakir, **Tebyinu kezibi'l-müfteri fima nusibe ile'l-İmam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari,** thk. Ahmed Hicazi es-Sekka, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995, s.47; İbni Hallikân **Vefeyâtü'l-a'yân,** s. 284.

[129] Mehmet Kalaycı, **Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi,** Ankara Okulu, Ankara, 2017, s.186,187; Yavuz, "Eş'ariyye", c.11, s.447-455.

İbnü'l-Cevzî, Eş'arîlik mezhebini ve görüşlerini ayrı bir başlık altında ele almamıştır. Ancak başta İmam Eş'arî olmak üzere bu mezhep içerisinde fikirleri ve eserleriyle temayüz etmiş olan önemli âlimlerin hayatlarını ve görüşlerini ele almıştır. Bizde İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arîyye mezhebi hakkındaki görüşlerini ele aldığı bu âlimler hakkındaki görüşleri üzerinden tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arîliğin Şafii'likle özdeşleşmesini tenkit etmesinden dolayı onun Şafii mezhebinin kurucusu İmam Şafii'yle ilgili görüşlerine de değineceğiz.

İbnü'l-Cevzî, İmam Şafii'yi Eş'arîlikten bağımsız olarak değerlendirmiş onun Selef metoduna muvafık davrandığını söylemiştir. Onun Malik b. Enes gibi zamanının önde gelen âlimlerinden ders aldığını ve Ahmed b. Hanbel'e de ders verdiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in Şafii hakkındaki bazı rivayetlerini de aktaran İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in onu Kur'an ve Sünnet'e ittiba eden ve asrının en büyük âlimi olarak nitelediğini vurgulamıştır. İbnü'l-Cevzî'nin Ahmed b. Hanbel'den aktardığı rivayetler arasından birinde onun "Allah her yüzyılın başında insanlara sünneti öğretmesi ve Resulullah adına söylenen yalanları ortadan kaldırması için birini gönderir. Allah, birinci yüzyıl da Ömer b. Abdulaziz'i, ikinci yüzyıldaysa Şafii'yi göndermiştir." dediğini aktarmaktadır.[130]

İbnü'l-Cevzî, Şafii mezhebinin zamanla Eş'arîlikle özdeşleşmesini eleştirmiştir. O, Eş'arî'nin savunduğu görüşleri şu sözlerle tenkid etmiştir. "Eş'arî, uzun zaman boyunca Mu'tezili fikirleri benimseyerek Kelamla iştigal etmiştir. Daha sonra Mu'tezile'den yüz çevirerek Ehl-i Sünnet akidesine girdiğini beyan ettikten sonra insanların akidesini bozan ve birçok fitneye sebep olan yeni bir kelami metodu benimsemiştir. Halku'l-Kur'ân meselesinde Selef, Kuran'ın kadim olduğunu, Mu'tezile de Kuran'ın mahlûk olduğunu savunmuştur. Eş'arî ise Mu'tezile'ye muvafık olarak ne duyularla algılanan ne de indirilen Kuran'ın Allah'ın kelam'ı olmadığını, Allah'ın kelamının zatıyla kaim bir sıfat olduğunu savunmuştur. Eş'arî bu

[130] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.10, s.134-140.

görüşlerinden sonra Ehl-i Sünnet'e muhalefet ettiği için öldürülme korkusuyla Ebü'l-Hasan et-Temimî'nin evine sığınmıştır. Ancak süreç içerisinde bazı devlet adamları ve yöneticileri onun mezhebine tabi olmuş ve mezhebî bir taassup içerisine girmişlerdir. Bu da Eşarî'nin taraftarlarının çoğalmasına sebep olmuştur. Öyle ki Şafii'ler bile İmam Şafii gibi bir müctehidi ve görüşlerini terk ederek, Eş'arî'nin görüşlerine tabi olmuşlardır."[131] Ayrıca İbnü'l-Cevzî, Eş'arî'nin ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçirdiğini ve 40 yıl boyunca Mu'tezili âlim Ebû Ali Cübbâî'ye öğrencilik yaparak Mu'tezile ekolünün kökleşmesine katkı sunduğunu vurgulamıştır.[132] İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arî hakkındaki bu sözleri incelendiğinde onun İmam Şafii ve görüşlerini Eş'arîlikten bağımsız değerlendirdiğini, Şafii mezhebi mensuplarının İmam Şafii'nin görüşlerini terk ederek Eş'arî'nin kelami görüşlerini benimsemelerini tenkit ettiği görülmektedir.

İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun Allah'ın Kül'ü bilip ayrıntıları bilmediğini savunduğunu iddia etmiştir. Cüveynî'nin kelamla iştigal etmesini de tenkid etmiş, Cüveynî'nin hayatının sonlarına doğru kelamla iştigal etmekten pişman olduğunu belirten rivayetlerde bulunmuştur. Bu rivayetlerin birinde Cüveynî'nin ölüm döşeğindeyken çok kötü bir hastalığa yakalandığını ve ona bu durum sorulduğunda ise tüm bu başına gelenlerin kelam ilmiyle iştigal etmekten kaynaklandığını söylediğini aktarmaktadır.[133]

Gazzâlî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun başlangıçta çok güzel eserler telif ettiğini, bazı usul ilimleri hakkında yazdığı eserler ile usul ilmine büyük katkılarda bulunduğunu belirtmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî, onun daha sonra kelam ilmiyle iştiğal etmeye başlamasını tenkid etmiştir. Yine onun hayatının sonlarına doğru tasavvufa meylettiğini ve bir fâkihe yakışmayan hareketlerde bulunduğunu belirtmiştir. *İhyâü Ulûmi'd-dîn* adlı eserini de tasavvufa meylettiği dönem de yazdığını ve bu eserinde

[131]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.14, s. 29-30.
[132]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.14, s. 29-30.
[133]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.16, s. 244-247.

birçok mevzu ve zayıf hadise yer verdiğini belirtmiştir. Gazzâlî'nin eserindeki bu mevzu ve zayıf hadisleri sûfîlerden rivayet ettiğini belirtmiştir.[134]

İbnü'l-Cevzînin Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlere yaptığı tenkitler incelendiğinde Eş'arîliği tümden reddetmediği ancak mesafeli durduğu görülmektedir. Eş'arî ulemasının Kelamı benimsemelerini ve bunu diğer ekollere karşı kullanmalarını tenkit ettiği görülmektedir. Ancak birçok kelami konuda Eş'arî'likten etkilendiği görülmektedir. Sözgelimi Gazzâlî'yi eleştirmiş ancak-akıl nakil ilişkisinde hemen hemen hiçbir değişiklik yapmadan onun akıl-nakil anlayışını benimsemiştir.[135] Ayrıca Gazzâlî örneğinde olduğu gibi Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlerin Tasavvuf'a olumlu bakmasını da tenkit ettiği görülmektedir.

Bağdat'ta yaşayan İbnü'l-Cevzî, Eş'arîlerle Hanbelîler arasında vuku bulan birçok tartışma ve çatışmaya da değinmiştir. Bunlardan bazıları hakkında detaylı bilgi vermiş bazıları hakkındaysa sadece söz konusu yıl da iki grup arasında bir çatışma çıktığını söyleyerek geçmiştir. Bizde iki grup arasında vuku bulan bu olaylardan bazılarını İbnü'l-Cevzî'nin rivayetleri üzerinden aktaracağız.

Mu'tezili fikirleri benimseyen Selçuklu veziri Kündürî, Eş'ari mezhebine karşı tavır almıştır. Bunun sonucunda Nisabur da Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye mimberlerde açıkça lanet okunmuştur. Sıkı bir Eş'arî takipçisi olan Abdulkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, 445/1053 yılında Şikâyetü Ehl-i's-Sünne isimli bir risale kaleme almıştır. Risalesinde Eş'arîye lanet edilmesine tepki göstermiş ve onun Ehli Hadis'ten olduğunu vurgulamıştır. Selçuklu veziri Kündürî'nin bu risaleden haberdar olması üzerine Selçuklu sultanı Tuğrul beyi tahrik ederek başta Kuşeyrî olmak üzere Eş'arî mezhebine mensup birçok âlim hakkında tutuklama kararı çıkartırmış ve birçok kişiye baskı uygulamıştır. Kuşeyrî'nin yazdığı risaleyi değerlendiren İbnü'l-Cevzî,

[134]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.17, s. 124-127.
[135]Bayram, ''İbnü'l-Cevzînin Akıl Anlayışı''**,** s. 1-40.

onun bu risalesiyle birçok âlimin sıkıntı çekmesine ve fitne çıkmasına sebep olduğunu aktarmıştır.[136]

İbnü'l-Cevzî, 447/1055 yılında Eş'arîlerle Hanbelîler arasında büyük bir fitnenin vuku bulduğunu öyle ki Eş'arîlerin Hanbelîlerin korkusundan bir müddet cuma namazına gidemediklerini aktarmıştır.[137]

Bağdat'ta 459/1067 yılında Nizamülmülk tarafından Şafii mezhebi için inşa ettirilen Nizamiyye medresesi, Hanbelî çevrelerin rahatsızlığına sebep olmuştur. Nizamiyye medresesinin müderrisliğine Ebû İshak eş-Şîrâzî(ö.476/1083) getirilmiştir. Medresenin açılışı için çağrılan Şîrâzî, yolda gelirken bir gençle karşılaşmış ve medresenin üzerine yapıldığı arsanın gasp edildiği yönünde haber almasından sonra medresenin durumunun şüpheli olmasından dolayı burada ders vermek istememiş ve açılışa katılmamıştır. Ancak Şîrâzî, ders vermesi için yapılan baskılara ancak 20 gün dayanabilmiş ve ömrünün sonuna kadar burada ders vermiştir.[138]

469/1076 yılında Eş'arîler ile Hanbelîler arasında Bağdat'ta çatışma vuku bulmuştur. Olay, Nizamiyye medresesinde önemli bir yeri olan Abdülkerîm el-Küşeyrî'nin oğlu Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin Bağdat'taki Nizamiyye medresesinde Hanbelîleri kötülemesi ve onları tecsim ile suçlamasıyla başlamıştır. Yaşanan olay da İbni Küşeyrî ile Hanbelîlerin reisi konumundaki Şerîf Ebû Cafer Abdülhâlik b. İsa'nın taraftarları arasında çatışma çıkmıştır. Bu olaylarda Ebû İshak eş-Şîrâzî(ö.476/1083) de İbni Küşeyrî'ye destek vermiş, Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e bir mektup yazarak Hanbelîleri şikâyet etmiş ve ondan yardım istemiştir. Selçuklu

[136]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.347.
[137]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.340-341.
[138]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.102-103.

yönetiminin durumu öğrenip olaylara müdahale etmesinden çekinen Abbasi halifesi, tarafları bir araya getirerek onları barıştırmıştır.[139]

Eş'arîlerle Hanbelîler arasında 475/1082 yılında vuku bulan olay da Eş'arîyye mezhebinin vaizlerinden Bekri'nin, beraberindeki Türk asıllı askerler ve acemden bir kısım insanla Mansur camisinde vaaz vermesi üzerine taraflar arasında çatışma çıkmıştır. Bekri vaazında "Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular."[140] ayetini okuduktan sonra "Ahmed b. Hanbel, kafir olmadı, fakat ashabı kafir oldu." demiştir. Bu sözlerin ardından onunla Hanbelî âlimlerinden Ebü'l-Hüseyin b. Ferra'nın taraftarları arasında çatışma çıkmıştır.[141]

Şafii/Eş'arî mezheplerine verdiği desteklerle bilinen Selçuklu devletinin veziri Nizamülmülk(ö.485/1092), 484/1091 yılında Bağdat'a yaptığı ziyaret sırasında Hanbelî mezhebi taraftarlarıyla, onların tecsimle anılması hakkında görüşmek istemiştir. Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'de bu iddialara Hanbelîler adına cevap vermiştir. O, Nizamülmülk'ün de bulunduğu mecliste "Burada bulunanlar bizim Ahmed b. Hanbel'e ittiba etme durumumuzu soruyorlar. Eğer onlar, Ahmed b. Hanbel'in Resulullah'ın söz ve davranışlarını hıfzettiğini ve bunlarla yetindiğini ve yine onun güvenilir bir insan olduğunu kabul ediyorlarsa, zaten şeriat da ictihat yapmaya müsait meseleler dışında Resulullah'ın söz ve fiillerinden ibarettir. Bu durumda biz de hepimizin bid'attan salim olduğu hususunda ittifak ettiğimiz Selef'in mezhebi üzere olan adalet sahibi bu adamın mezhebine tabiyiz. Şayet Ahmed b. Hanbel, doğru yoldaysa bizde onun yolundayız. Ya da eğer bizim onun mezhebini terk ederek fukahaya muhalefet ettiğimizi iddia ediyorlarsa o zaman bu iddialarını söylesinler ki, hangi yöne kaydığımız belli olsun. Eğer Ahmed b. Hanbel'in teşbihe kaçmadığını ama bizim teşbihe kaçtığımızı iddia ediyorlarsa o zaman bizde diyoruz ki İmam Şafii Eş'arî değildi ama siz Eş'arîsiniz. Eğer sizin yaptığınız yanlışsa bizim de yaptığımız

[139]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.181-183.
[140]**Kuran-ı Kerim,** Bakara Suresi, 1/102.
[141]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.224.

yanlıştır. Bizler teşbihi nefyederek te'vilden sakınırız. Bu da bizim yeni şeyleri araştırma ve incelemeyi terk etmemize neden oldu." demiştir. [142]

Bağdat'ta 538/1143 yılında vuku bulan olay da Hanefi mezhebine mensup Hasan b. Ebubekir en-Nisâbûri adlı zeki ve hitabeti güzel bir âlim, halifeyi etkilemiş ve Kasr ile Mansur camilerinde vaaz vermiştir. Minberde açık bir şekilde Eş'arî'yi lanetlemiş ve Şafii ol ama Eş'arî olma, ben Hanefiyim ama Mu'tezili değilim. Hanbelî ol ama Müşebbihe olma ancak en çok Şafii'lere şaşırıyorum nasıl olur da asıl olan Şafii'yi bırakıp fer' olan Eş'arî'ye tabi oluyorlar demiştir. Sözlerinin devamında 4 mezhep imamını övmüş ve Eş'arî'yi kötülemiştir. [143] Yine aynı yıl bir Cuma günü Halife'nin huzurunda vaaz verdikten sonra Halife'yi etkilemiş ve Halife'nin Bağdat Nizamiyye medresesinin girişine yazdırdığı Eş'arî'nin ismini sildirerek yerine Şafii'nin ismini yazdırmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra kendi meclisinde Ebü'l-Futûh el-İsferâînî'nin Eş'arî lehine konuşması üzerine Bağdat'ta olaylar başlamış, Eş'arî taraftarları sokaklara dökülmüştür. Halife de olayların yatışması için ilk olarak olaylara sebep olduğunu düşündüğü Ebü'l-Futûh el-İsferâînî'yi(ö.418/1027) sürgün etmiş ve Hasan b. Ebubekir en-Nisâbûrî'yi de memleketine göndermiştir.[144]

Bağdat'taki mezhep karışıklıkların sadece halk arasında gerçekleşmediğine değinen İbnü'l-Cevzî, âlimlerin de bu fitneler de rol aldığına değinmiştir. Sözgelimi yukarıdaki rivayette ismi geçen Ebu'l-Futûh el-İsferâînî, o dönem Hanbelîlerin önemli âlimlerinden olan Ebü'l-Hasan el-Gaznevî'nin kendisini halifeye şikâyet etmesiyle sürgün edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, her ikisinin arasında hasetten dolayı bir düşmanlığın olduğuna değinmiş ve mezhep taassubuna düştüklerini belirtmiştir.[145]

[142]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.295.
[143]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.18, s.31.
[144]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.18, s.32.
[145]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.18, s.36.

Bağdat'ta Eş'arîlerle Hanbelîler arasında vuku bulan olaylara değinen İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bir rivayette her mezhebin kendine has ayrı ayrı camilerinin olduğu anlaşılmaktadır.[146] Büveyhiler'in Bağdat'a hâkim olduğu dönemde Şii-Sünni çatışması ön plandayken Selçukluların Bağdat'a girmesiyle birlikte Şiiler tehdit olmaktan çıkmışlardır. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün göreve geldikten sonra Şafii/Eş'arî mezheplerine destek vermesi ve Hanbelî mensuplarınında Bağdat'ta hâkim güç olmaları çatışmaların Sünni eksenli yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreçten sonra çatışmalar Selçuklu'nun desteğiyle giderek güçlenen Şafii/Eş'arî mensuplarıyla Bağdat'ta hâkim güç olan Hanbelî mensupları arasında yaşanmıştır.

2.4. HÂRİCÎLİK

Hâricî, sözlükte "ayrılan, isyan eden" kelimesinden türetilen ve nisbet ekinin ilâvesiyle meydana gelen bir kelimedir. Çoğulu için Hâriciyye ve Havâric kelimeleri kullanılır. Bu fırka muhaliflerince Hâricîyye/Havaric olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca hakaret amaçlı verilen isimler de vardır. Nitekim muhalifleri tarafından dinden çıktıklarını vurgulamak gayesiyle Resulullah'a nispet edilen bir hadise dayanılarak Marika olarak isimlendirilmişlerdir. [147] Hâricîler ise Havâric ismini, "kâfirlerin arasından çıkarak Allah'a ve peygamberine hicret edenler"[148] "kâfirlerle her türlü bağı koparanlar" ayetlerinde geçen huruc kelimesinden aldıklarını söylemişlerdir. Hâricîler'inen çok tercih ettiği ve kendilerini ifade etmek için kullandıkları isim Şûrat'tır. Bu ismi "Allah yolunda savaşıp O'nun rızâsı için canlarını ve mallarını satan ve Allah'ın da bunları cennete karşılık satın aldığı kimseler" [149] ayetinde geçen şurât kelimesinden almışlardır. Bunların dışında "Allah'tan başka hüküm verecek yoktur" sloganını sıkça kullanmalarından dolayı

[146]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.17, s.39.
[147]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.133-136; İbnü'l-Cevzî, Telbîsü İblîs, s.88-89.
[148] **Kuran-ı Kerim,** Nisâ suresi, 4/100.
[149] **Kuran-ı Kerim,** Tevbe suresi, 9/111.

Muhakkime,[150] Hakem olayından sonra Hz. Ali'nin ordusundan ayrılıp Harûrâ'ya çekilmelerinden dolayı Harûriyye ve reisleri olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî(ö.38/658)'ye nisbetlede Vehbiyye isimleriylede anılmışlardır.[151]

Hâricîliğin ilk defa bir zümre olarak ortaya çıkma sebebi olarak hemen hemen tüm tarihçiler, Sıffîn Savaşı'nda meydana gelen hakem olayını göstermişlerdir.[152] Hakem olayında Hz Ali'nin Hakem'i kabul etmesiyle birlikte 12.000 kişi 'La Hukme illa lillah" (Allahtan başka hüküm verecek yoktur; Hüküm ancak Allah'a aittir) sloganıyla ordudan ayrılarak Küfe yakınlarındaki Harura'ya çekilmişlerdir. Böylece ilk Hâricî zümreyi bu grup oluşturmuştur. Hariciler biat'ın yalnızca Allah'a olduğunu ve el-emr-u bi'l-maruf ven-nehyu ani'l münker prensibine göre hareket edeceklerini ilan etmişlerdir. Hz Ali, birkaç kez elçi göndererek onları fikirlerinden döndürmeye çalışmış ve bir kısmını geri döndürmeyi başarmışsa da birçok kişi bu fikirde kalmaya devam etmiştir. Geride kalanlara ise zekâsı, ileri görüşlülüğü, hitabeti ve ibadete düşkünlüğü ile bilinen Abdullah b. Vehb er-Râsibî emîr'lik yapmıştır.[153]Hâricîlerin Halifenin Kureyş'ten olmasına tepki göstermesinden dolayı kısa süre içerisinde mevali'den birçok kişi onların fikirlerini benimseyerek onlara katılmıştır. Hâricîler bu süreçten sonra özellikle Emevilere karşı birçok isyan teşebbüsünde bulunmuşlar; ancak başarılı olamamışlardır.[154]

İbnü'l-Cevzî, Hâricîleri, Harûriyye ismiyle anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Ezârika, İbâdiyye, Sa'lebiyye, Hâzimiyye, Hâlefiyye,

---

[150]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.137

[151] Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-Fırak,** s.74-76; Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.137.

[152] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, s.123-126; Ethem Ruhi Fığlalı**,** "Hâricîler", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c.16**,** s. 175-178; Adnan Demircan, "**Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri'', (**Doktora Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993, s.12; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Ankara, 1978, s.245-275.

[153] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.123-126; Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.133-136; Fığlalı**,** "Hâricîler", c.16, s. 175-178; Demircan, **Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri,** s.12.

[154] Fığlalı, "Hâricîler", c.16, s. 175-178.

Mükremiyye, Kenziyye, Şemrahiyye, Ahnasiyye, Muhakimiyye, Mu'tezile ve Meymûniyye, fırkaları olduğunu söylemiştir.[155]

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler ise şu şekildedir.

Ezârika, Nafi b. Ezrak'a(ö.65/685) nispetle bu adla anılmıştır. Hâricî fırkalar arasında en çok taraftarı olan grup budur. Bunlar Ehli Kıble de dâhil kendileri dışındaki herkesi tekfir etmişlerdir.[156] Abdullah b. Zübeyir(ö.73/696) kuvvetleriyle Ezârika arasında 65/685 yılında vuku bulan savaşta Nâfi b. Ezrak öldürülmüştür. Yine 66/686 yılında başında Mühelleb b. Ebû Sufre'nin(ö.82/702) bulunduğu kuvvetlerle Ezârika arasında bir savaş vuku bulmuştur. Bu savaşta Ezârika büyük bir yenilgiye uğramış ve taraftarlarının çoğu öldürülmüştür. Geriye kalanlar ise İsfahan ve Kirman taraflarına çekilmişlerdir.[157] Daha sonra Abdullah b. Zübeyir'in Irak'a vali olarak atadığı kardeşi Mus'ab b. Zübeyir(ö.72/695), bu bölgedeki Ezârika taraftarlarıyla mücadelesine devam etmiştir. 68/688 yılında Musab b. Zübeyir, yanına Mühelleb b. Ebû Sufre'yi de alarak Ezârika'yla savaşmış ve onları yenmiştir.[158]

İbnü'l-Cevzî, 72/692 yılında Mühelleb b. Ebû Sufre ile Ezârika arasında cereyan eden ilginç bir olayı aktarmaktadır. Buna göre Mühelleb'in komutasındaki ordu ile Ezârika arasında cereyan eden savaş esnasında Ezârika, Mühelleb'ten önce Mus'ab b. Zübeyir'in Emeviler tarafından öldürüldüğü haberini almıştır. Bu haberi alan Ezârika, Mühelleb taraftarlarına seslenerek onlara Mus'ab b. Zübeyir hakkında ne düşündüklerini sormuş onlarda onun kendilerinin reisi olduğunu ve doğru sözlü bir insan olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan(ö.86/705) hakkında ne düşündüklerini sorulmuş, onlarda Abdülmelik b. Mervan'dan teberri ettiklerini söylemişlerdir. Bu diyalogun ardından Ezârika

[155]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.20-21.
[156]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.20-21.
[157] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.6, s.40-41.
[158] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.6, s.69-70.

taraftarları Mühelleb taraftarlarına seslenerek Mus'ab b. Zübeyir'in öldürüldüğünü ve Abdülmelik b. Mervan'ın yarın onların yeni reisleri olacağını söylemişlerdir. Sonraki gün Mus'ab b. Zübeyir'in öldürüldüğü ve Abdülmelik b. Mervan'ın Halid b. Abdullah'ı Basra valisi olarak atadığı haberini alan Mühelleb, Emevi valisi Abdülmelik b. Mervan'a biat etmiştir. Bu hadiseden sonra Ezârika tarafı yine Mühelleb taraftarlarına seslenmiş ve ey Allah'ın düşmanları hani dün Abdülmelik b. Mervan'dan teberri ediyordunuz hâlbuki o bugün sizin imamınız oldu demişlerdir. Bu olayın ardından Basra valisi olarak atanan Halid b. Abdullah, Mühelleb'i Ahvazdaki haracı toplamak üzere göndermiş ve kardeşi Abdulaziz b. Abdullah'ı da Ezârika'yla savaşmak üzere ordu komutanı olarak atamıştır. Abdulaziz b. Abdullah ile Ezârika arasında 72/692 yılında vuku bulan savaşta Abdulaziz b. Abdullah'ın ordusu yenilmiş, Abdulaziz'in eşi ise Ezârika tarafından esir alınmıştır. Bu olay üzerine Abdülmelik b. Mervan, Basra valisi Halid b. Abdullah'a bir mektup göndererek Mühelleb gibi tecrübeli bir komutanı ordunun başından alarak onu haraç toplamaya gönderdiği için onu azarlamıştır.[159]

İbnü'l-Cevzî 77/697 yılında Ezârika arasında vuku bulan bir ihtilafı aktarmaktadır. Buna göre Katarî b. Fücâe(ö.78/697) ile bir kısım Ezârika taraftarı arasında ihtilaf çıkmış bunun üzerine Katarî b. Fücâe azledilerek Abdurrebbilkebir'e biat edilmiştir. Bu ihtilafın sebebi olarak Ezârika taraftarlarının elinde sadece Kirman'ın kalması ve Fars bölgesine hâkim olan Mühelleb'in onları tecrit altına alması gösterilmektedir. Mühelleb'in etkin mücadelesini haber alan Emevi halifesi Abdulmelik b. Mervan, Haccâc b. Yûsuf'a (ö.95/14) bir mektup göndererek Mühelleb'in ordusunun daha güçlü olması için Fars bölgesindeki tüm vergilerin Mühelleb'e burakılmasını istemiştir. Haccac da Mühelleb'e bir elçiyle mektup göndererek Abdülmelik b. Mervan'ın emrini ona iletmiş ve onu iktidarını güçlendirmek için bilerek Ezârika'yı bitirmemekle suçlamıştır. Mektubu okuyan

[159] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.6, s.117-118

Mühelleb, Ezârika ile yürüttüğü mücadeleyi görmesi ve Haccâc b. Yûsuf'a anlatması için onlarla yaptığı bir savaşı elçiye izletmiş, elçi hayretler içerisinde kalmıştır. Mühelleb Ezârika'yla 8 ay daha mücadele etmeye devam etmiştir. Bu baskıların sonucunda Ezârika taraftarları da Katarî b. Fücâe'nin onları yönetemediğini düşünmeye başlamışlardır. Bardağı taşıran damla ise Katarî b. Fücâe'nin Kirman nahiyelerinden birinde görevli olan amillerinden birinin kötü olarak nitelediği bir Ezârika taraftarını öldürmesi üzerine Ezârika taraftarları, Katarî b. Fücâe'ye o amili öldürdüğü adam karşılığında öldürmesini istemesi üzerine vuku bulmuştur. Bu teklife sıcak bakmayan Katarî b. Fücâe, amilini kastederek te'vil edip te'vilinde hata eden bir adamı öldürmeyi doğru bulmuyorum diyerek onu öldürmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine taraftarları onu bırakarak Abdurrebbilkebir'e biat etmişlerdir. Katarî b. Fücâe de bu durum üzerine yanında kalan az sayıda adamıyla Taberistan'a gitmiş burada Haccâc b. Yûsuf'un gönderdiği bir ordu tarafından öldürülmüştür. Ezârika arasında vuku bulan bu ihtilafı öğrenen Mühelleb, Haccâc b. Yûsuf'a haber göndererek bu ihtilafın onların sonu olmasını dilediğini söylemiştir. Haccac da Mühelleb'e bu ihtilafı fırsat bilerek tekrar bir araya gelmeden onları yok etmesini söylemiştir. Ancak Mühelleb, Haccac'ın bu teklifini reddederek onlara birbirleriyle ihtilaf edip birbirlerini öldürdükleri sürece karışmayacağını eğer kendi kendilerini bitirirlerse istedikleri şeyin gerçekleşeceğini şayet ihtilafın ardından yeniden bir araya gelirlerse de birbirlerini yıprattıklarından dolayı onları yok etmenin daha kolay olacağını söylemiştir.[160]

İbâdiyye, bu fırka kendileri gibi düşünenleri mümin, diğer herkesi ise münafık olarak görmüştür.[161]

Sa'lebiyye, bu fırka Kaza ve Kaderin olmadığına inanırlar. [162]

[160] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.6, s.193-195.
[161] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[162] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.21.

Hâzimiyye, bu fırka İmanın ne olduğunun bilinemeyeceğini bu yüzden halkın tümünün bu konuda mazur olduğuna inanmışlardır.[163]

Hâlefiyye, bu fırka kadın veya erkek cihadı terk eden herkesin kâfir olduğuna inanmışlardır.[164]

Mükremiyye, bu fırka kimsenin kimseye dokunamayacağını; çünkü onun temiz mi necis mi olduğunu bilemeyeceğini söylerler ve tövbe edip yıkanıncaya kadar onunla yemek yemezler.[165]

Kenziyye, bu fırka kimse malını başkasına veremez çünkü hak etmemiş olabilir derler. Bu sebeple mallarını hak sahipleri ortaya çıkıncaya kadar gömerler.[166]

Şemrahiyye, bu fırka yabancı kadınlara dokunmakta bir sakınca görmez çünkü onların reyhanlar olduğunu söylerler.[167]

Ahnasiyye, bu fırka öldükten sonra ölünün herhangi bir hayır veya günah elde edemeceğini söyler. [168]

Muhakimiyye, bu fırka mahlûkatı hakem olarak kabul edenleri tekfir ederler.[169]

Mu'tezile, bu fırka Ali ile Muaviye'nin durumunu bilmediklerden her iki taraftan da uzak durduklarını söylerler. İbnü'l-Cevzî burada zikrettiği Mu'tezile isimli

[163] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[164] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[165] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[166] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.20-21.
[167] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[168] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s. 21.
[169] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.

fırkanın bilinen Mu'tezile fırkası olmadığını bu fırkanın Hâricîyye'nin bir fırkası olduğunu belirtmiştir. [170]

Meymûniyye, bu fırka İmam olacak kişinin muhabbet ve rızayla imam olabileceğini söylemişlerdir. [171]

İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnife ve fırkalarla ilgili verdiği bilgilere bakıldığında isimlerini zikrettiği bazı fırkaların olmadığı ve Hâricîliğin Necedat, Sufriyye ve Acaride gibi bilinen fırkalarını hiç zikretmediği görülmektedir. Hâlbuki İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde Hicri 75/694 yılında vuku bulan olayları zikrederken Sâlih b. Müserrah(ö.76/695) hakkında bilgi vermiş ve onun Sufriyye'den olduğunu belirtmiş daha sonra da Sâlih b. Müserrah hakkında genel bilgiler vermiştir.[172]

İbnü'l-Cevzî, Hâricîleri taraflı bir bakış açısıyla değerlendirerek onların ortaya ilk çıkışlarını Zul-Huveysire ile ilgili aktarılan bir hadis'e dayandırmıştır. Rivayete göre bir keresinde Resulullah, Yemenden gönderilen bir miktar altını dört kişi arasında bölüştürmüştür. Bazı Sahâbelerin bu durumdan hoşlanmadığını gören Resulullah, bunun üzerine "Bana güvenmiyor musunuz, ben göktekilerin yanında güvenilirim. Sabah akşam bana vahiy nazil oluyor ve ben bunu size bildiriyorum." der. Sonra Zul-Huveysire adında biri gelir ve Ey Allah'ın Resulü Allah'tan kork der. Bunun üzerine Resulullah, yüzünü ona doğru dönerek "Yazıklar olsun sana! Allahtan en çok korkanınız ben değil miyim"[173] der ve ondan yüz çevirir. Bunun üzerine Halid b. Velid, Ya Resulullah boynunu vurayım mı der. Resulullah "Hayır Belki namaz

[170] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[171] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[172] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.6, s.166.
[173] Bu rivayet ile ilgili bir başka varyantta ise Zul-Huveysire'nin Resulullah'a "adaletli davran ya Muhammed" dediği bunun üzerine Resulullah'ın "Yazıklar olsun ben adaletli davranmazsam kim adaletli davranır" dediği rivayet edilmekte ve rivayetin geriye kalanı ilk rivayetle aynı devam etmekle birlikte Halid b. Velid'in yerine Hz Ömer'in ismi geçmektedir. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88.

kılanlardandır" der. Halid b. Velid. Nice namaz kılanlar var ki kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler der. Resulullah bunun üzerine "Ben insanların kalplerini açıp bakmakla emrolunmadım" der ve ona bakarak " Bu kimseden öyle kavimler çıkacak ki Kur'an'ı okurlar ama Kur'an boğazlarından aşağı geçmez. İşte onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır" der.[174]

İbnü'l-Cevzî ilk hâricînin hadiste bahsedilen Zul-Huveysire et-Temimi adlı şahıs olduğunu söylemiştir.[175] Ancak kaynaklar tetkik edildiğinde Resulullah'ın yaşadığı dönemde Hâricî bir zümreleşmenin olmadığı, bilinen şekliyle herhangi bir Hâricî fikrin henüz teşekkül etmediği ve Hâricîliğin ilk zümreleşmesinin tahkim olayından sonra olduğu görülmektedir.[176] Burada İbnü'l-Cevzî'nin takındığı tutumun Hâricîleri haksız çıkarmaya yönelik bir tutum olduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde zikrettiği bir rivayette Sıffin savaşında Hz Ali'yi tahkime zorlayan zümrenin Hâricîyye'den olduğunu ve yine bu zümrenin Hz Ali'ye eğer Allah'ın kitabının hakem olmasına rıza göstermezse onu da Hz Osman'ı katlettikleri gibi katledeceklerini söylediğini aktarmaktadır. Rivayetin devamında ise bu zümrenin Hz Ali'nin tahkime gitmesinden dolayı "La hükme illa lillah" diyerek ondan ayrıldıklarını ve Hz Ali'yi tekfir ettiklerini aktarmaktadır.[177] Burada İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı rivayet incelendiğinde onun Sıffin savaşında ortaya çıkan karışıklıktan Hâricîleri sorumlu tuttuğu yine Hz Osman'ı katledenlerin de Hâricîler olduğunu vurguladığı görülmektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî, Hz Osman'ın katledilmesiyle ilgili bölümde ise Hz Osman'ın katlinden Abdullah b. Sebe'yi

[174] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88-89.
[175] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88.
[176] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88.
[177] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.121.

sorumlu tutmakta ve onun Mısır'a giderek orada bir kısım insanları halifeye karşı kışkırtarak katledilmesine sebep olduğunu söylemektedir.[178]

Hâricîler'in temel görüşlerine de değinen İbnü'l-Cevzî, onların dine yüzeysel yaklaşımlarından dolayı kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir ettiklerini söylemiştir. Hâricîleri Hilafet konusunda da eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların Halifenin Kureyşten olması zorunluluğuna tepki göstermelerini ve Kureyşli olmayan birinin de halife olabileceği fikrini benimsemelerini eleştirmiştir. O, Hâricîlerin bunu kıskançlıklarından ötürü savunduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Hâricî fikirleri benimseyenlerin çoğunun Benu Temim kabilesinden olmalarına dayandırmıştır. Hâricîlerin Hilafet meselesindeki tutumlarının arka planında Cahiliye döneminden beri süregelen Kureyş ile Ben-u Temim kabilesi arasındaki mücadelenin etkili olduğunu söylemiştir.[179]

İbnü'l-Cevzî, Hâricîlerin tahkim olayından sonra Hz Ali'den ayrılmalarını, onunla mücadele etmelerini ve onunla savaşmalarını da eleştirmiştir. Hâricîler'in Hz Ali'nin hilafetini ve tahkim olayını meşru görenlerin küfre düştükleri ile ilgili görüşlerini Şeytan'ın bir aldatmacası olarak görmüştür. [180] İbnü'l-Cevzî, Hâricîliği Mu'tezile ve Kaderiyye mezheplerinin ortaya çıkışlarıyla ilişkilendirerek bu mezhepleri Ehl-i Sünnet'e karşı planlı bir hareket olarak telakki etmiştir[181]

Bir mezhebin veya ekolün tarafsız bir şekilde tanımlanabilmesi için her mezhebin öncelikle kendi kaynaklarından araştırılması gerektiği ve tarihi verilerle karşılaştırılması gerektiği bilinen bir husustur. Yine ortaya çıkan hiçbir oluşum bir

[178] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.49.
[179] İbnü'l-Cevzî, burada başta Müseylemetül-kezzab olmak üzere cahiliye döneminden itibaren Kureyş ile Ben-i Temim arasında bir üstünlük mücadelesinin süregeldiğini ve Hâricîlierin Halifenin Kureyşten olmasının zorunlu olmadığı tezinin buraya dayandığını iddia etmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88-94.
[180] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.88-94.
[181] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.89.

anda ortaya çıkmamıştır. Bir fikrin ortaya çıkabilmesi için öncelikle uygun ortamın oluşması gerekmektedir. Binaenaleyh oluşumlar ortaya çıktıkları gibi kalmaz zamanla değişerek gelişimlerini sürdürürler. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin Hâricîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onları yüzeysel ve taraflı bir bakış açısıyla değerlendirdiği görülmektedir. Yine Hâricîliğin Mu'tezile ve Kaderiyye ile birlikte dış güçler tarafından planlı olarak ortaya çıkarıldığını iddia ettiği görülmektedir. Öte yandan Hâricîlerin ortaya çıkışıyla ilgili aktardığı bazı rivayetlerin ise tarihi verilerden uzak olduğu görülmektedir.

2.5. MU'TEZİLE

Sözlükte "ayırmak, uzaklaştırmak" anlamına gelen "a-z-l" kökünden türetilen Mu'tezile kelimesi "uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen" anlamına gelmektedir.[182] Kaynaklarda Mu'tezile isminin Vâsıl b. Atâ'nın mürtekib-i kebîre konusunda hocası Hasan-ı Basri'ye muhalefet ederek menzile beyne'l-menzileteyn fikrini savunması ve hocası Hasan-ı Basri'nin meclisinden ayrılması üzerine Hasan-ı Basrî'nin Vâsıl'ın kendilerinden uzaklaştığını (itizal ettiğini) söylemesi sebebiyle ortaya çıktığı zikredilmektedir. [183] Mu'tezile mezhebi muhalifleri tarafından Kaderiyye, Cehmiyye, Seneviyye, Mecusiyye, Vaidiyye ve Muattıla olarak isimlendirilmiştir. Mu'tezile mensupları ise kendilerini ifade etmek için Mu'tezile ve ashâbü'l-adl ve't-tevhîd, adliyye, ehl-i adl, ehl-i hak, el-fırkatü'n-nâciye gibi isimleri tercih etmişlerdir.[184] Mu'tezile Mezhebi hicri 2./8. yüzyılın başlarında, mürtekib-i kebire'nin durumu hakkında Hâricîler'le Mürcie'nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in ortaya attığı menzile beyne'l-menzileteyn teorisiyle Basra'da zuhur

[182] Lisanu'l Arab, "azl" maddesi.

[183] Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.53.

[184] Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.73-74; Abdulkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-Fırak,** s.18; Osman Aydınlı, **İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s.30-31.

etmiştir. Zaman içerisinde ortaya atılan bu fikir çerçevesinde Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in görüşleri etrafında Mu‘tezile mezhebi kurumsallaşmıştır.[185]

Mu'tezile, Emevilerin son dönemlerindeki fikri tartışmaların odak noktasını oluşturan, büyük günah meselesi, Allah'ın sıfatları gibi konular etrafında oluşmaya başlayan, Abbasiler devrindeki tercüme faaliyetlerinin artmasıyla birlikte felsefenin de etkisiyle beslenerek güçlenen ve Abbasilerin yükseliş sürecinde resmi mezhep statüsü kazanan bir ekoldür.[186] Mu'tezile süreç içerisinde temel ilkelerini usul-ü hamse/beş esas şeklinde formüle etmiş, felsefe ve kelam konuları üzerine yoğunlaşmıştır.[187]

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebini Kaderiyye adıyla anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Ahmeriyye, Sâneviyye, Mu'tezile, Keysâniyye, Şeytâniyye, Şerikîyye, Vehmiyye, Râvendiyye, Bütriyye, Nâkisiyye, Kâsitiyye ve Nazzâmiyye fırkaları olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile'yi Kaderiyye mezhebinin alt fırkası olarak değerlendirdiği görülmektedir.[188]

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler ise şu şekildedir.

Ahmeriyye, bu fırka Allah'ın adil olması için kul ile fiilleri arasına girmemesi gerektiğini ve kulların fiillerinde özgür olduğunu savunmuştur. [189]

Sâneviyye, bu fırka iyiliklerin Allah'tan, kötülüklerin ise Şeytandan olduğunu savunmuştur. [190]

---

[185]Aydınlı, **İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf**, s.49-58; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 2006, c.31, s. 391-401.

[186]Aydınlı, **İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf**, s.9.

[187]Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.73-74; Osman Aydınlı, **İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf**, s.49-58.

[188]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21-22.

[189]İbnü'l-Cevzî, **Telbisu İblis**, s.21.

Mu'tezile, bu fırka Ahirette Allah'ın görülemeyeceğini ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunmuştur.[191]

Keysâniyye, bu fırka işlenen fillerin Allah'tan mı yoksa kullardan mı olduğunun bilinemeyeceğini ve öldükten sonra insanların sevap mı ceza mı göreceklerinin bilinemeyeceğini savunmuştur.[192]

Şeytâniyye, bu fırka Allah'ın Şeytan'ı yaratmadığına inanır.[193]

Şerikîyye, bu fırka küfür hariç tüm günahların mukadder olduğuna inanmıştır.[194]

Vehmiyye, bu fırka yaratılanların fiillerinin ve kelamlarının zatının olmadığını aynı şekilde iyiliğin ve kötülüğün zatının da olmadığını savunmuştur.[195]

Râvendiyye, bu fırka nasih olsun mensuh olsun Allah'ın yarattığı tüm kitaplarla amel etmenin hak olduğunu söylemişlerdir.[196]

Bütriyye, bu fırka günah işledikten sonra tövbenin kabul olmayacağına inanmışlardır.[197]

Nâkisiyye, bu fırka Resulullah'a bey'at etmeyenlerin günahkâr olmadıklarına inanmışlardır.[198]

---

[190]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.21.
[191]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.21.
[192]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[193]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.21.
[194]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21.
[195]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.21-22.
[196]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[197]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[198]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.

Kâsitiyye, bu fırka dünyalık şeylerin zühde tercih edilmesi gerektiğine inanmıştır.[199]

Nazzâmiyye, bu fırka İbrahim en-Nazzam'a tabi olup Allah'ın bir şey olduğunu söyleyenleri tekfir etmişlerdir.[200]

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebini eleştirmiş onların felsefe ve mantıkla iştigal etmelerini yanlış bulmuştur. Mu'tezilenin Felsefecileri takip ederek sadece aklı öncelediklerini ve Allah'ı sınırladıklarını belirtmiştir. Mu'tezile mezhebini Felsefenin İslam dünyasındaki temsilcisi ve devamı olarak görmüş, görüşlerini eleştirmiştir.[201] Bununla birlikte İbnü'l-Cevzî'nin, Mu'tezile mezhebiyle ilgili aktardığı rivayetler incelendiğinde onları, Halku'l-Kur'ân meselesi ve Mihne süreciyle özdeşleştirdiği görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, 218/833 yılında Me'mun'un valilerinden İshak b. İbrahim'e yazdığı bir mektupla başlayan Mihne sürecinde Ehl-i Hadis olarak nitelediği birçok âlimin sorguya çekildiğini ve bu sorgu neticesinde çoğunun Kuran'ın mahlûk olduğu fikrini kabul ettiklerini söylemiştir.[202] Ancak bunlar arasından Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nuh'un halifenin tüm baskılarına karşın Kuran'ın mahlûk olmadığını savunduklarını belirtmiştir. Daha sonra halife tarafından sorgulanmak üzere zincire vurularak o sırada halifenin bulunduğu Tarsus'a gönderilmişlerdir. Yolda götürülürlerken Me'mun'un vefat haberini almaları üzerine Bağdat'a geri getirilmişler. Ancak Muhammed b. Nuh yolda vefat etmiş, Ahmed b. Hanbel ise

[199] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.22.

[200] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.

[201] İmamı Şafii ve Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunarak Mu'tezile mensuplarının Kelam ilmiyle iştigal etmelerini eleştiren İbnü'l-Cevzî, İmamı Şafii 'den aktardığı bir rivayette " Kul'un şirk dışında bulaşacağı her günahın kelamla uğraşmasından daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in Kelam ilmiyle uğraşan insanın iflah olmayacağını ve zındık olduğunu söylediğini aktarmıştır. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.81

[202] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.15-20.

hapsedilmiş ve daha sonra serbest bırakılmıştır.[203] Ahmed b. Hanbel, 219/834 yılında Me'mun'un politikalarını devam ettiren halife Mu'tasım-Billah(ö.227/842) tarafından sorguya çekilmiş birçok işkenceye maruz kalmasına rağmen Kuran'ın mahluk olduğu fikrini kabul etmemiştir.[204]

İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in Mihne sürecindeki tutumunu 215/830 yılında vefat ettiğini söylediği Ebu Nuaym isimli bir âlimin hayatıyla ilgili aktarmış olduğu rivayetlerle savunmuştur. Bu âlimin Kûfe'de Halku'l-Kur'ân meselesinde sorgulandığını ve bu fikri kabul etmediğini, Ahmed b. Hanbel gibi yalnızca Kuran'ın Allah'ın kelamı olduğunu söylediğini aktarmıştır. Devamında İbnü'l-Cevzî, bu âlimin konuyla ilgili söylediği şu sözlerini aktarmaktadır. "Ben Kûfe'de 700 tane âlimle görüştüm; fakat bunların hiçbirinin Kuran'ın mahlûk olduğunu söylediklerini duymadım. Onlar, Kuran hakkında o, Allah'ın kelamıdır sözünden başka bir şey söylememişlerdir." demiştir. Yine Ebubekir b. Şeybe'nin " Ben Kûfe de Mihne sürecinde 300 kadar âlimle görüştüm ancak hiçbirinin Kuran'ın mahlûk olduğunu söylediğini duymadım. Hepsi Kuran, Allah'ın kelamıdır diyorlardı." dediğini aktarmaktadır.[205]

İbnü'l-Cevzî, Mihne sürecinde Kuran'ın mahlûk olduğunu kabul eden âlimlerle ilgili Said b. Süleyman'dan(ö.225/840) aktardığı bir rivayette tutumlarının yanlış olduğunu iddia etmiştir. Bu rivayete göre Mihne süreci bittikten sonra Said b. Süleyman'a bu süreçteki tutumu sorulmuş, o da küfre düştük ve tekrar döndük demiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu âlimin hayatını anlatırken onun güvenilir ve sadık bir insan olduğunu ancak Mihne sürecinde Kuran'ın mahlûk olduğunu kabul ettiğini aktararak bunu onun adaleti için kusur olarak saymıştır.[206]

---

[203] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.20-24.
[204] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.42-44.
[205] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.46-47.
[206] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.101.

Mütevekkil'in gördüğü bir rüya sonucu Mihne'den vazgeçildiğini aktaran İbnü'l-Cevzî, onu bu tutumundan dolayı övmüş ve onun sünneti yeniden ikame ettiğini ve bid'atleri ortadan kaldırdığını söylemiştir. [207] Ayrıca Mütevekkil(ö.247/861)'in 234/849 yılında birçok âlimi bir araya toplayarak onlara ikramda bulunduğunu, onlara Cehmiyye ile Mu'tezile'nin aleyhinde ve Rü'yetullah hakkında konuşmalarını emrettiğini; ancak Halku'l-Kur'ân'la ilgili konuşmayı yasakladığını aktarmıştır. [208]

İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bu rivayetler ve konuyla ilgili diğer görüşleri incelendiğinde onun Kuran'ın mahlûk olduğu söylemini bid'at olarak değerlendirdiğini, hatta küfre götüreceğini savunduğunu göstermektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in bu süreçteki tutumundan dolayı onun kendi döneminde yaşayan diğer âlimlerden daha takvalı ve üstün olduğunu vurgulamaya çalıştığı görülmektedir.

Mihne'nin son bulmasıyla birlikte Abbasi halifeleri Mu'tezile mensuplarına olan desteğini geri çekmiş ve onları devlet kademelerinden uzaklaştırmışlardır. Mu'tezile'den boşalan yerlere gelmeye başlayan Hanbelîler devlet desteğini de arkalarına alarak hâkim güç olmuşlardır. Bu süreçten sonra Mu'tezile taraftarları, başta Bağdat olmak üzere İslam dünyasında giderek azalmaya başlamışlardır. Nitekim 408/1017 yılında Kadir-Billah(ö.422/1031)'ın Mu'tezili fikirleri taşıyanları tövbe etmeye çağırdığını aktaran İbnü'l-Cevzî, halifenin onları huzurunda toplayarak, onları Mu'tezili fikirlerden tövbe ettirdiğini söylemiştir. Yine Abbasi yönetimince bu süreçten sonra Mu'tezile bid'at ehli sayılmış, Kuran'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin kâfir olduğu ve öldürüleceği ilan edilmiştir.[209] Ayrıca halife hutbelerde

[207] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.180.
[208] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.206-207.
[209] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.128.

Rafızîler, Karmatîler, İsmaililer, Cehmiyye ve Müşebbiheyle birlikte Mu'tezile'ye de lanet okunmasını emretmiştir.[210]

İbnü'l-Cevzî, 420/1029 yılında yine Kadir-Billah tarafından buna benzer bir uygulamanın daha vuku bulduğunu ve Mu'tezili fikirleri taşıyanların öldürülmesi hakkında bir ferman yayınlandığını aktarmıştır.[211]

Bağdat'ta Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet taraftarları arasında 456/1063 yılında vuku bulan bir olaya da değinen İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebinin müderrislerinden Ebû Ali b. Velid'in evden çıkmasına müsaade edilmediğini, bu olaylarda yaralandığını, şehirde büyük karışıklıkların yaşandığını, çatışmaların taraflar arasında şiddetlendiğini ve sokaklar da Mu'tezile'ye lanetler okunduğunu aktarmıştır.[212]

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebi içerisinde ortaya çıkan Allah'ın küllü bilip cüz'ü bilmediği, Allah'ın kudreti gibi bazı sıfatlarının hadis olduğu, cennet ve cehennem'in ebedi olmadığı, Allah'ın şerri yaratamayacağı, mürtekibi kebire'nin bağışlanmayacağı(tevbe etmezse) ve ebedi olarak cehennemde kalacağı, kulun fiillerinde hür olduğu gibi görüşlerin naslara aykırı olduğunu söylemiştir. Mu'tezile mezhebini tamamen aklı önceleyerek nassları arka planda bıraktıkları ve nasları akla uydurdukları gerekçesiyle eleştirmiştir.[213]

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebinin Allah'ın sıfatları konusundaki tutumunu eleştirmiş Kur'an ve sünnete aykırı bulmuştur. Mu'tezilenin Usulu Hamse'sindeki ilkelerin Allah'ın irade ve kudretini sınırlandırdığını savunmuştur. Mu'tezile'nin en

[210] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.125-126.
[211] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.196-198.
[212] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.88.
[213] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.81,47.

parlak dönemi olarak kabul edilen Halku'l-Kur'ân meselesinde takındığı tutumu ve savunduğu görüşleri de Selef'in görüşlerine aykırı bularak reddetmiştir.[214]

Mu'tezile mezhebini görüşleriyle etkilemiş olan Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvân'ı (ö.128/745-46) da Mu'tezile içerisinde sayarak birçok görüşünü eleştirmiştir. Yine Mu'tezile mezhebinin teşekkülünde ve kurumsallaşmasında önemli rolü olan Kâdî Abdülcebbâr (ö.415/1025), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö.235/849-50), Ebû Hâşim Cübbâî (ö.321/933) Câhiz (ö.255/869), Sümâme b. Eşres(ö.213/828) ve Nazzâm gibi âlimlerle birlikte Mu'tezile'den saydığı (ö.231/845) Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö.218/833), Ebû Ali, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b Velid (ö.478/1085) ve Ebûl-Kasım, Abdulvahid b. Ali b. Burhan(ö.456/1063) gibi birçok âlimi de eleştirmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile'nin önde gelen bazı âlimleri ve görüşleriyle ilgili aktardığı rivayetler şöyledir.

Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ı sıfatlar konusunda eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarının Allah'ın zatı olduğunu söylediğini aktarmıştır. Bununla birlikte onun cennet nimetlerinin fani olduğunu ve cennet hayatının belirli bir süreden sonra hareketsizliğe dönüşeceğini savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, onu bu görüşlerinden ötürü fasık olarak nitelemiştir.[215]

Sümâme b. Eşres' e de değinen İbnü'l-Cevzî, onun yalancılıkla ve şarap içmekle itham edildiğine vurgu yapmıştır. Onu Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden saymış, bid'atlerden ve Ahmed b. Nasr el-Hüzzai'nin kanından sorumlu tutulmasından dolayı Safâ ile Merve arasında öldürüldüğünü söylemiştir.[216]

---

[214] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.81-82/87.
[215] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.234.
[216] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.10, s.254-256.

Cehm b. Safvan'ın fikirlerini benimseyen ve Cehmiyye'den sayılan Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'yi de Mu'tezile'den sayan İbnü'l-Cevzî, onun Kadi Ebû Yûsûf(ö.182/798)'tan ders aldığını ve Kuran'ın mahlûk olduğunu savunarak Kelam ilmiyle iştigal ettiğini söylemiştir. Onun Yahudi gibi giyindiğine değinen İbnü'l-Cevzî, babasının Yahudi olduğuna dair rivayetler aktarmıştır. Bir rivayette Bişr ve arkadaşlarının yanlarından geçen bir Yahudi'nin Bişr'in söylediklerini dinledikten sonra "babasının kıtabımız Tevrat'ı tahrif ettiği gibi onun da sizin kitabınızı tahrif etmesine izin vermeyin" dediğini aktarmaktadır. Bazı âlimlerin onu zındık bazılarının da onu kâfir olarak nitelediğini söyleyen İbnü'l-Cevzî, onun kabir azabı, Münker-Nekir, Mizan, Ru'yetullah, Şefaat ve Sırat'ı kabul etmediğini aktarmaktadır.[217]

Mu'tezili âlimlerden saydığı Ebûl-Kasım, Abdulvahid b. Ali b. Burhan'ı ve fikirlerini de eleştirmiştir. Onun kâfirlerin ebedi olarak cehennemde kalmayacağını zira bunun Allah'ın adaletine ters olacağını savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, Ebûl-Kasım'ın "Orada ebedi kalacaklardır"[218] ayetini delil getirerek bu ayette ebed kelimesinin tekil olarak kullanıldığını, çoğul olmadığını, bununda cehennem hayatının belirli bir zamanı kapsadığını gösterdiğini aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî, Ümmet'in kâfirlerin cehennemde ebedi kalacakları hususunda ittifak ettiğini belirtmiş, Ebûl-Kasım'ın ise hem Hanbelîleri hem de kendine muhalif tüm görüşleri reddettiğini vurgulamıştır.[219]

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezili âlimlerden Ebü Ali Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b Velid'in hayatını ve görüşlerini de ele almıştır. Bu âlimin Mu'tezili fikirleri benimseyerek Felsefe ve Mantıkla iştigal ettiğini ve Ehl-i Sünnet taraftarları tarafından baskı altında olduğundan 50 yıl boyunca evinden çıkamadığını aktarmıştır. Bu süre zarfında yanında hocasından rivayet ettiği "utanmıyorsan dilediğini yap" hadisinden başka hadis bulunmadığını aktaran İbnü'l-Cevzî, bu

[217] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.11, s.31-35.
[218] **Kuran-ı Kerim,** Haşr suresi 59/17.
[219] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.89-90.

hadisin onun durumunu açıkladığını çünkü onun da utanmayarak Sünnet'e muhalefet ettiğini ve Mu'tezili fikirleriyle dinde bid'at türettiğini söylemiştir.[220]

İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile ve bu mezhebe mensup âlimlerle ilgili verdiği bilgiler incelendiğinde onları Ehli Bid'at ve fasid bir fırka olarak nitelediği görülmektedir. Yine onlar hakkında eserlerinde zikrettiği rivayetleri genel itibariyle Mu'tezile karşıtı kişilerden rivayet ettiği özellikle de Ehl-i Sünnet'e mensup âlimlerden alıntılar yaptığı ve onları değerlendirirken daha çok onların bid'at ehli fasid bir fırka olduklarını ispatlamaya yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

2.6. ŞÎA

Şîa özlükte "tâbi olmak, desteklemek; şâyi olmak, çoğalmak" anlamlarındaki "taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" anlamına gelir.[221] Şîa kelimesinin ilk dönemlerde sözlük mânası çerçevesinde "taraftar" anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı kaynaklarda Şîat-u Ali ve Şîat-u Osman gibi tabirlerin sözlük anlamında kullanıldığı görülmektedir. Terim olarak ise Şîa, Resulullah'ın vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali ve onun evlâdından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder. Şîa, muhalifleri tarafından bir yergi ifadesi olarak Râfıza olarak isimlendirilmiştir. Nitekim İbnü'l-Cevzî de Şîa'yı Râfıza olarak isimlendirmiştir.[222] Şehristânî Şîa'yı tarif ederken onların, Hz. Ali'nin imâmetinin Resûlullah'tan gelen açık veya kapalı deliller ve vasiyet yoluyla sabit olduğunu, bir engel bulunmadığı takdirde imâmetin Ali evlâdınca yürütülmesi gerektiğini, imamların büyük ve küçük günahlardan masum olduğunu ve imâmetin dinde toplumun tercihine bırakılamayacak kadar önemli ve temel bir rükün özelliği

[220] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s.247.
[221] Lisânü'l-ʿArab, "şy'" maddesi.
[222] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23

taşıdığını kabul edenler olduğunu ileri sürmüştür.[223] Şîa'nın önemli âlimlerinden Kummî ve Nevbahtî, Şîa'nın, Hz. Peygamber döneminde Şîatü Alî ismiyle Hz. Ali'ye bağlı olup daha sonra onun imâmetini benimseyen kimseler olduğunu iddia etmişlerdir.[224]

Hz Ali'nin vefatından sonra Hz Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesi Hz Ali ve evlatlarının siyasi olarak yönetimde olmalarını isteyen grupların hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Daha sonraları Halife olmak ve Emevi iktidarına son vermek üzere Küfe'ye hareket eden Hz Hüseyin'in Kerbela da şehit edilmesi Şîa'nın doğuşuna zemin hazırlayan bir kırılma noktasıdır. Kerbela vakasından sonra Emevi iktidarına karşı duyulan rahatsızlık artmış ve bununla beraber siyasi olarak Hz Ali ve evlatlarının yönetimini savunan fikirlerin itikadileşerek, bilinen anlamıyla bir Şiiliğin doğmasına sebep oldukları görülmektedir. Bu dönemden sonra Hz Ali ve evlatlarıyla ilgili ortaya birçok fikir atılmış hatta Hz Ali'nin ilahlığını savunanlarda olmuştur. Ortaya çıkan bu farklı görüş ve fikirler zamanla birçok farklı Şii fırkanın doğmasına sebep olmuştur. Bu fırkaların bir kısmı gelişerek teolojilerini tamamlamış, diğer bir kısmı ise zaman içerisinde tarih sahnesinden silinmiştir.[225]

İbnü'l-Cevzî, Şii'liğin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili olan birçok olayı ele almıştır. Kerbela olayını ele alan İbnü'l-Cevzî, Hz Hüseyin'in(ö.61-680) katlinin müsebbibi olarak Ubeydullah b. Ziyad'ı(ö.67/686) ve komutanlarından Şimr b. Zi'l-Cevşen'i(ö.66/685) göstermiştir. Yezid b. Muaviye'nin Hz Hüseyin'in katledilmesini öğrendiğinde sinirlenerek benim istediğim onu öldürmeden itaat altına

[223]Şehristani, **el-Milel ven-Nihal,** s.162; Mustafa Öz, "Şîa", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c.39, s. 121-123; Metin Bozan, "Şii Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Diyarbakır, 2004, s.21-22.

[224] Kummi, **el-Maḳālât ve'l-fıraḳ**, Dr. Cevad Meşkûr, Heyderi, Tahran, 1991, s. 15; Nevbahti, **Fıraḳu'ş-Şîʿa,** Cemiyeti'l-Müsteşrikine'l-Almani, İstanbul, 1931, s. 15-16

[225]Öz**,** "Şîa", c.39, s. 121-123; Bozan, Şii Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme), s.21-37.

almaktı dediğini aktarmaktadır.[226] Burada İbnu'l-Cevzî''nin Yezid b. Muaviye'yi Hz Hüseyin'in katlinden direk sorumlu tutmadığı, komutanlarının onun bilgisi dışında Hz Hüseyin'i katlettiklerini vurguladığı görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, 61/680 yılında Hz Hüseyinîn katledilmesi üzerine ortaya çıkan Tevvâbîn hareketine de değinmiştir. O, bu hareketin ortaya çıkmasının sebebi olarak Hz Hüseyin'in katlinde dürüst davranmayan Kûfelilerin, onu davet edip yalnız bırakmalarından dolayı sürekli bir birlerini suçladıklarını, pişmanlık duyduklarını ve bu günahtan yalnızca Hz Hüseyin'i öldürenleri öldürmekle kurtulabileceklerini düşünmelerinden dolayı bu hareketin başladığını aktarmıştır. Bu olaya geniş yer veren İbnü'l-Cevzî, Süleyman b. Surad'ın evinde toplanan Kûfe'nin ileri gelenleri, Hz Hüseyin'in kanını talep etme üzerine anlaşarak Yezid'in ölümüne kadar bu davetlerini gizli olarak devam ettirmişlerdir. Yezid'in ölümüyle birlikte başta Kûfe olmak üzere çeşitli şehirlere davetçiler göndererek Hz Hüseyin'in katillerini öldürmek için halkı açıktan davet etmeye başlamışlardır. Ubeydullah b. Ziyad tarafından Hz Ali taraftarlığından dolayı zindana atılan ve eniştesi Abdullah b. Ömer tarafından Yezid'den(ö.64/683) onun serbest bırakılması için ricacı olan ve Yezid'in emriyle serbest bırakılan Muhtâr es-Sekafî(ö.67/687) de bu hareketin liderleriyle görüşmüş ve onlara Mehdi Muhammed b. Hanefiyye (ö.81/700) tarafından gönderildiğini söylemiştir. Süleyman b. Surad taraftarlarından bir kısmını yanına çeken Muhtâr es-Sekafî, onlara Süleyman b. Surad'ın savaştan anlamayan biri olduğunu ve hem kendisini hem de etrafındakileri öldürtmeye çalıştığını söylemiştir.[227] Bununla birlikte Süleyman b. Surad'ın başını çektiği Tevvâbîn hareketine sayıları 16.000'i bulan kişi icabet etmiş ancak sözleştikleri yer olan Nuhayle'ye 64/683 yılında gelenlerin sayısı yalnızca 4.000 kişi olmuştur. Süleyman b. Surad'ın gayretleri neticesinde onlara 1.000 kişi daha katılmıştır. Süleyman b. Surad sözleştikleri yerde bekleyip sözlerinden dönenlerin orduya katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ancak

[226]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.5, s.335-346.
[227]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.6, s.28-30.

Süleyman'ın arkadaşlarından Müseyyeb'in bundan sonra katılacakların gönülsüz olarak katılacağından onlardan bir hayır görmeyeceğini söylemesi üzerine harekete geçmiştir. Süleyman b. Surad'a söz verenlerin gelmemesinin sebebinin Muhtâr es-Sekafî olduğu, onun halkı kendisine katılmaması için ikna ettiği söylenmiştir. Hz Hüseyin'in katillerini öldürme gayesiyle yola çıkan ordudan bazıları ilk olarak Kûfe de olan Amr b. Sa'd'ı öldürmeyi teklif etmişlerdir. Diğer bir kısım ise öncelikle Ubeydullah b. Ziyad'ı öldürmeleri gerektiğini çünkü ordu gönderen kişinin o olduğunu söylemişlerdir. Bu arada Abdullah b. Zübeyir tarafından atanan Kûfe valisi Ubeydullah b Yezid, Süleyman b Surad'a İbni Ziyad'a karşı birlikte savaşmayı teklif ettiyse de onlar bunu kabul etmeyerek 65/684 yılında Hz Hüseyin'in kabrine gelerek burada tövbe etmişler ve Hz Hüseyin'in uğruna yola çıktığı gaye için savaşacaklarına yemin etmişlerdir. Süleyman'ın Müseyyeb komutasındaki öncü birliğini karşılayan Şam askerleri yenilince Ubeydullah b. Ziyad, Husayn b. Nümeyr komutasında 12.000 kişilik bir ordu göndermiştir. Husayn ilk olarak onları halifeye itaate davet etmiş ancak onlar Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesi ve halifeliğin Ehli Beyte bırakılması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine iki ordu arasında vuku bulan savaşta Süleyman b Surad ve arkadaşları yenilmiş ve öldürülmüşlerdir.[228]

İbnü'l-Cevzî, Tevvâbîn hareketini aktarırken onları Şii bir hareket olarak nitelendirmiştir. Ancak Tevvâbîn hareketi her ne kadar Şii fikirlerin oluşmasında bir kırılma noktası olmuşsa da bu harekete katılanların bilinen şekliyle Şii fikirlere sahip olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte bu harekete katılanların gayesinin Ehli Beyt'in imameti değil Hz Hüseyine karşı işlemiş oldukları hatadan dolayı bu yolla kendilerini temize çıkarma çabasıdır.

Muhtâr es-Sekafî harketine de değinen İbnü'l-Cevzî, onun Muhammed b. Hanefiyye'nin Mehdi olduğunu savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, İslam tarihinde ilk defa Mehdi olarak nitelenen kişinin Muhammed b. Hanefiyye olduğunu

[228]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.6, s.35-37.

söylemiştir.[229] Süleyman b. Surad ve arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeleri öğrenen Ubeydullah b. Ziyad tarafından tekrar hapsedilen Muhtâr es-Sekafî, Tevvabîn hareketinden kurtulanlara hapisten mektup yazarak onları yanına çekmeye çalışmıştır. Birçok kişi de onun bu davetine icabet etmiştir. Abdullah b. Ömer'in tekrar aracı olması ve Muhtâr es-Sekafî'ye Emevi hilafetine karşı çıkmaması için yemin ettirildikten sonra serbest bırakılmıştır. Bir süre Abdullah b. Zübeyir'in valisi tarafından da yakalanarak hapse atılan Muhtâr es-Sekafî, yine Abdullah b. Ömer'in aracılığıyla serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra Muhammed b Hanefiyye tarafından emir tayin edildiğini iddia ederek, Ehl-i Beyt adına faaliyetlerine devam eden Muhtâr es-Sekafî, davetini Emeviler tarafından bazı haklardan mahrum bırakılan ve Abdullah b. Zübeyir tarafından ihmal edilen Mevalilere yönlendirmiştir. Hz Ali'nin komutanlarından Eşter'in oğlu İbrahim'e Muhammed b. Hanefiyye adına bir mektup yazarak onu yanına çekmeyi başarmıştır. Muhtâr es-Sekafî'nin emirliğinde bir araya gelen taraftarları onun doğru söyleyip söylemediğini öğrenmek için Muhammed b. Hanefiyye'ye bir elçi göndermişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye'ye gelip Muhtâr es-Sekafî'nin durumunu anlatan elçiye Muhammed b. Hanefiyye, kimin eliyle olursa olsun Allah'ın bize yardım göndermesini isterim demiştir. Bu cevabı alan elçi Muhtâr es-Sekafî'nin taraftarlarına gelerek onun doğru söylediğini aktarmıştır. Haberi alan Muhtâr es-Sekafî de rahatlamıştır. Bunun üzerine harekete geçen Muhtâr es-Sekafî, öncelikle Kûfelilerin yardımıyla Kûfe'yi ele geçirmiş ve 3.000 kişilik bir orduyu Musul'a Ubeydullah b. Ziyad'ı öldürmeleri için göndermiştir. Ubeydullah b. Ziyad'ın gönderdiği orduyla karşılaşan Muhtâr es-Sekafî taraftarları onları yenmiştir. Ubeydullah b. Ziyad'ın gönderdiği orduyu yenen Muhtâr es-Sekafî taraftarları Şamdan büyük bir ordunun üzerlerine gelmek için hareket ettiğini öğrenince Musul'a Ubeydullah b. Ziyad'ın üzerine yürümekten vazgeçip geri dönmeye başlamışlardır. Bu arada durumu öğrenen Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter(ö.72/691) komutasında 13.000 kişilik bir ordu göndererek geri dönenlerle

[229]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.296.

birlikte Ubeydullah b. Ziyad'ın üstüne yürümelerini emretmiştir. Ancak ordunun Kûfe'den ayrılmasından sonra Kûfe eşrafının Muhtâr es-Sekafî'ye karşı ayaklanma başlatmaları üzerine Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter'i geri çağırmıştır. Bundan sonra politikasında değişiklik yapan Muhtâr es-Sekafî, öncelikle isyan edenleri ve Hz Hüseyin'in katledilmesinde rol alan Kûfelileri kılıçtan geçirerek evlerini yaktırmıştır. Muhaliflerini sindirdikten sonra Amr b. Sa'd ve oğlunu öldürerek kesik başlarını Muhammed b. Hanefiyye'ye göndermiştir. Bu arada Abdullah b. Zübeyir, Hacca gelen Muhammed b. Hanefiyye ve ailesinden, kendisine biat etmelerini istemiş onlarda reddedince onları yakalatarak zemzem kuyusu yakınlarındaki bir evde hapsederek evlerinin etrafına odun yığmış, biat etmemeleri halinde onları yakmakla tehdit etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'den aldığı mektupla durumdan haberdar olan Muhtâr es-Sekafî, 150 kişilik bir süvari grubu göndererek onu ve ailesini kurtarmıştır. Bu hadiseden sonra daha da güçlenen Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter komutasındaki orduyu tekrar Ubeydullah b. Ziyad'ın üzerine göndermiştir.[230] Musul yakınlarında Ubeydullah b. Ziyad'ın ordusuyla yaşanan savaşta her iki taraftan birçok kişi ölmüş ve Ubeydullah b. Ziyad da öldürülmüştür. Muhtâr es-Sekafî'nin faaliyetlerinden rahatsız olmaya başlayan Abdullah b. Zübeyir, kardeşi Mus'ab b. Zübeyir'i Basra valiliğine tayin etmiştir. Mevali'ye yakınlık gösteren Muhtâr'ın icraatlarından rahatsızlık duyan Arap kabilelerinin de Mus'ab b. Zübeyir'e katılmasıyla birlikte 67/686 yılında Kûfe üzerine yürüyen Mus'ab b. Zübeyir, şehri 4 ay muhasara ettikten sonra ele geçirmiş ve Muhtâr es-Sekafî de öldürülmüştür.[231]

Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'in(ö.122/740) Emevilere karşı giriştiği isyana da değinen İbnü'l-Cevzî, onun öldürüldüğü yıla ilişkin 120/738,

[230]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.6, s.51-62.
[231]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.6, s.63-66.

121/739 ve 122/740 yılları gibi farklı rivayetlerin bulunduğunu fakat 121 yılını daha isabetli bulduğunu aktarmaktadır.[232]

Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidîn(ö.94/712) ve büyük kardeşi Muhammed el-Bâkır(ö.114/733), Kerbela olayında yaşananlardan sonra siyasetten uzak durup, ilim ve tedrisatla meşgul oldular. Zeyd de tahsiline ilk olarak babasının yanında başladı. Babasının vefatından sonra ağabeyi Muhammed el-Bâkır'ın yanında aynı yaşlarda olan oğlu Ca'fer es-Sâdık'la(148/765) birlikte eğitim görmeye devam etti. Daha sonra değişik şehirlere seyahat ederek birçok âlimden ders aldı. Emevilerin Ali evladına karşı takındığı incitici tavır ve Kûfelilerden sık sık aldığı cesaret verici davet mektupları Zeyd'in Emevilere karşı harekete geçmesine zemin hazırladı. Bununla birlikte Hz Ali'nin zimmetinde olan vakıf arazileri konusunda amcasının oğlu Abdullah b. Hasan b. Hasan'la arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Emevi Halifesi Hişam'ın huzuruna çıktı. Hişam, ona "Halife olmak istediğin söyleniyor. Ancak sen bir cariyenin oğlusun" diyerek onu aşağıladı. Bunun üzerine söz alan Zeyd, "Peygamberliğin en büyük makam olduğunu ve Allah'ın bir cariyenin oğlu olan İsmail'i kendisine peygamber olarak seçtiğini" söyledi. Hişam, bu görüşmeden sonra Kûfe valisine bir mektup yazarak Zeyd'in hitabeti güçlü ve bilgili bir insan olduğunu, Kûfeli Şii'lerin ona meyletmesinden endişe ettiğini bildirerek onun Kûfe'nin ileri gelenleriyle bir araya gelmesini engellemesini söyledi. Halifenin hakaretlerinden sonra tekrar Kûfe'ye gelen Zeyd, burada şehrin ileri gelenleriyle bir araya geldi. Kûfe'den ayrılıp Medine'ye gitmek için yola çıktığı sırada Kadisiyye denilen yere vardığında Kûfe'lilerden tekrar davet mektupları aldı. Kûfe'liler ona "burada Emevilere başkaldıracak 100.000 kişi varken bizi yalnız mı bırakacaksın" diyerek ısrarla geri dönmesini istiyorlardı. Birçok kişi tarafından Kûfe'lilerin ailesine yaptığı ihanetleri hatırlaması ve onlara güvenmemesi gerektiği söylendiyse de o, buna mecbur bırakıldığını ve hilafetin Ehl-i beyt'in hakkı olduğunu söyleyerek Kûfe'ye

[232]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.207.

geri döndü. Kûfe'ye döndükten sonra 15.000 kişinin biatını alarak başka şehirlere davetçiler gönderdi. Yaklaşık 10 ay yer değiştirerek buradaki faaliyetlerini gizli olarak sürdürdü. Taraftarlarından Kuran ve Sünnet'in esas alınması, zalim yöneticilere karşı cihad edilmesi, zayıf olanlara karşı adaletli olunması ve onlara yardım edilmesi, ganimet mallarının adaletli taksim edilmesi, haksızlığa uğrayanların haklarının geri verilmesi ve Ehli beyt'e haksızlık karşısında yardım edilmesi hususunda biat alarak harekete geçmeleri için hazırlanmalarını emretti. Bu arada kendisine biat edenlerden bazıları yanına gelerek ona Hz Ebubekir ve Hz Ömer hakkında ne düşündüğünü sordu. O da "ailemden hiç kimsenin onlardan teberri ettiğini ve onlar hakkında hayırdan başka bir şey söylediğini işitmedim" dedi. Onlar da "o zaman sen Ehli beytin kanını talep etmiyorsun zira onlar sizin hilafet hakkınızı elinizden aldılar "dediler. Zeyd de onlara "eğer onlar hakkında böyle bir şey söylersem bu doğru değildir. Zira onların hilafeti haktı ve onlar adildiler" dedi. Bunun üzerine onlar da " Eğer Ebubekir ve Ömer size zulmetmediyse ve sizin hilafet diye bir hakkınız yoksa o halde niçin bizi Emevilere karşı savaşmaya davet ediyorsun" dediler. Zeyd, "Bunlar hem size hemde kendilerine zulmediyorlar. Biz sizi sadece Allah'ın kitabına ve sünnete davet ediyoruz" dedi. Bu diyalogdan sonra birçok kişi Zeyd'den ayrıldı. Ancak buna rağmen o, geri adım atmadı.[233]

İbnü'l-Cevzî, burada Zeyd'in bu grubu Râfıza olarak isimlendirdiğini ve bunların Zeyd'in ağabeyi Muhammed b. Ali'nin İmametini iddia ettiğini aktarmıştır. Ayrıca bunların Muhammed b. Ali'nin ölümü üzerine oğlu Cafer es-Sâdık'ın imametini savunduklarını söylemiştir.[234]

Bu hadiseden sonra Zeyd'in ayaklanmayı başlatacağı zamanı öğrenen Irak valisi Yusuf b. Ömer, Küfe valisine tüm Kûfe'lileri büyük cami de toplayarak onları orada muhasara altında tutması için emir gönderdi. 180 adamıyla bir araya gelen

[233]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.207-211.
[234]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.211.

Zeyd, geriye kalanların nerede olduklarını sordu. Ona Kûfe valisinin herkesi büyük cami de toplayarak muhasara altında tuttuğu söylendi. Bunun üzerine beraberindekilerle Kûfe'ye giren Zeyd, büyük camiye yöneldi. Burada Yusuf b. Ömer'in gönderdiği orduyla savaşan Zeyd 122/740 yılında öldürüldü. Taraftarlarınca gizli bir yere defnedilen Zeyd'in naaşı bulunarak başı kesilip önce Şam'a oradan da Medineye gönderilerek teşhir edildi.[235]

Zeyd'in ölümünden sonra oğulları da Emevi ve Abbasilere karşı çeşitli isyan faaliyetlerinde bulunmuşlar; fakat başarılı olamamışlardır. Onun mefdulun imametinin caiz olduğu, Ehl-i Beytin imametinin gerekli olduğu, İmamın kim olacağının isim olarak belli olmadığı ancak vasıflarının belli olduğuyla ilgili görüşleri Zeydiyye mezhebinin temel itikadi görüşleri haline gelmiştir.[236]

İbnü'l-Cevzî, 114/733 yılında vefat eden Muhammed el-Bâkır'ın hayatını işlerken onun Şii'ler hakkındaki bazı görüşlerini rivayet etmektedir. Ebû Hanife'den(ö.150/767) aktardığı bir rivayette Ebû Hanife, "Muhammed el-Bâkır'la karşılaşınca ona Ebubekir ve Ömer hakkında ne düşündüğünü sordum. Bana "Allah ikisine de rahmet eylesin" dedi. Ben de ona memleketimiz Irak'ta senin onlardan teberri ettiğin söyleniyor, dedim. Bunun üzerine bana "bu yalanı benim adıma söyleyenlerden Allah'a sığınırım. Sen Ali b. Ebû Talib'in Fatıma'dan olan kızı, Resulullah'ın ve Hatice'nin torunu Ümmügülsüm'ü Ömer b. Hattap ile evlendirdiğini bilmiyor musun?" dedi. [237]

Cabir'den aktardığı başka bir rivayette ise Muhammed el-Bâkır'ın kendisine "Irakta bir kavmin bizi sevdiklerini iddia ederek Ebubekir ve Ömer'den yüz çevirdiklerini öğrendim. Bunu onlara benim emrettiğimi zannediyorlar. Onlara benim onlardan teberri ettiğimi ulaştır. Muhammed'in nefsi kudret elinde bulunan

[235]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.211-214.
[236]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.213-215.
[237]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.161.

Allah'a yemin olsun ki eğer onlara gitseydim onların kanıyla Allah'a yakınlaşmaya çalışırdım. Eğer Ebubekir ve Ömer için Allah'a istiğfarda bulunup rahmet okumazsam Muhammed'in şefaatine nail olmayayım" demiştir.[238]

İbnü'l-Cevzî, Muhammed el-Bâkır'dan aktardığı bu rivayetlerle Şîa'nın savunduğu fikirleri çürütmeye çalışmış ve delil olarak Ehli Beyt'in Şii fikirlerden teberri ettiğini vurgulamaya çalışmıştır. O, Şîa'nın bu fikirleri kendi heva ve heveslerine uymak için uydurduklarını ispatlamaya çalışmıştır.

Şii fırkaların tasnifini de yapan İbnü'l-Cevzî, onları Râfıza adıyla anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Aleviyye, Amuriyye, Şîa, İshâkiyye, Nâvûsiyye, İmâmiyye, Zeydiyye, Abbâsiyye, Mütenasihe, Rec'iyye, Lâ'iniyye ve Müterebbise fırkaları olduğunu söylemiştir.[239]

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir.

Aleviyye, bu fırka peygamberliğin aslında Hz Ali'nin hakkı olduğunu ama Cebrail'in peygamberlik vazifesini yanlışlıkla Hz Muhammed'e verdiğini iddia etmiştir.[240]

Amuriyye, bu fırka Hz Ali'nin Hz Muhammed'e peygamberlikte ortak olduğunu iddia etmiştir.[241]

Şîa, bu fırka Hz Ali'nin Resulullah'ın vasisi olduğunu ve onu kendisinden sonra halife olarak tayin ettiğini, bu sebeple; birkaç kişi hariç ümmetin başkasına bey'at etmekle küfre düştüğünü savunmuştur.[242]

---

[238]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.7, s.161.
[239]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[240]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[241]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[242]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23

İshâkiyye, bu fırka peygamberliğin kıyamete kadar devam edeceğini ve Ehl-i beyt'in ilmini bilen herkesin peygamber olduğunu iddia etmiştir.[243] İshâkiyye'nin kurucusu İshak b. Muhammed b. Ahmed b. Âban(ö.286/899)'ın hayatına yer veren ve onun İshak'ul-Ahmer olarak bilindiğini aktaran İbnü'l-Cevzî, onun bazı itikadi görüşlerine de değinmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bazı görüşleri şunlardır. O, Hz Ali'nin İlahlığını savunmuş ve Muhammed'i peygamber olarak gönderenin de Hz Ali olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte öğle namazının batın da Resulullah'ın İslam'a daveti olduğunu, bununla kastedilen şeyin rükû ve secde olmadığını şu ayete dayandırmıştır. "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder." [244] İshak, bu ayette bahsedilen hayâsızlıktan ve kötülükten men etmenin yalnızca canlı ve güçlü bir varlık tarafından yapılabileceğini iddia etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Nevbahti'nin İshak hakkında aktardığı rivayetlerden en hafifinin bile onun dinden çıkmasına yeteceğini söylemiştir.[245]

Nâvûsiyye, bu fırka ümmetin en faziletlisinin Hz Ali olduğunu ve bunu inkâr ederek başkasının daha efdal olduğunu savunan herkesin kâfir olduğunu söylemiştir.[246]

İmâmiyye, bu fırka dünya, Hz Hüseyin'in neslinden olan bir imamdan hali olamaz. İmamın kim olduğunu bilen Cebrail'dir. Bir imam vefat ettiğinde onun yerine geçecek olan kişiyi de o bildirir, demiştir.[247]

Zeydiyye, bu fırka Hz Hüseyin'in soyundan gelen herkesin imam olduğunu ve onlardan biri var ise ister takvalı olsun ister günahkâr, başkasının arkasında namaz kılınamayacağını savunmuştur.[248]

---

[243]İbnü'l-Cevzî, Telbîsü İblîs, s.23
[244] **Kuran-ı Kerim,** Ankebut Suresi 29/45.
[245]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s.404-406.
[246]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[247]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23

Abbâsiyye, bu fırka Hz Abbas'ın halifelikte herkesten daha evla olduğunu savunmuştur.[249]

Mütenasihe, bu fırka tenasühü benimsemiş ve eğer kişi iyi biriyse öldükten sonra ruhunun daha mutlu olacağı bir bedene, eğer kötü biriyse ruhunun huzursuz yaşayacağı birine geçeceğini savunmuştur.[250]

Rec'iyye, bu fırka Hz Ali ve beraberindekilerin tekrar dünyaya gelerek intikam alacaklarını savunmuştur.[251]

Lâ'iniyye, bu fırka Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Muaviye, Ebû Musa el-Eş'arî ve Hz. Aişe'yi lanetler.[252]

Müterebbise, bu fırkanın mensupları abid görünürler ve her asırda birini mehdi ilan ederler. O ölürse de yerine birini tayin ederler. [253]

İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif ve Şîa hakkında verdiği bilgiler incelendiğinde zikrettiği fırkalarla ilgili verdiği bazı bilgilerin yanlış olduğu görülmektedir.[254] Söz gelimi İbnü'l-Cevzî Zeydiyye fırkasının ayırt edici özellikleri arasında imam olacak kişinin günahkâr da olabileceğini söylemiştir. Ancak Zeydiyye fırkası imam olacak kişinin vasıfları konusunda takvalı olmayı zorunlu görmüştür. Yine İbnü'l-Cevzî'nin Şîa'yı Râfiza'nın alt grubu olarak saydığı görülmektedir. Öte yandan 73 fırka hadisindeki sayıyı tutturabilmek için birçok Şii fırkayı görmezden geldiği hatta üzerinde çokça durduğu ve özel olarak haklarında reddiye yazdığı Karmatîleri bile Şii fırkalar arasında saymadığı görülmektedir.

---

[248]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[249]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[250]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[251]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[252]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[253]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23
[254] Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal,** s.126-127.

Şiiliği benimseyenleri eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların Hz Ali'ye olan sevgilerinde aşırıya gittiklerini ve bu yüzden sapıttıklarını söylemiştir. Bu aşırı sevginin Hz Ali ve onun evlatlarını çok ulvi makamlara yükselttiğini hatta bazı kimselerin Hz Ali'yi ilah kabul ettiğini belirtmiştir. Burada İbnü'l-Cevzî'nin Şii fırkalarla ilgili genel görüşlerine değindikten sonra özellikle Karmatîlik ile İmâmiyye hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

2.6.1. İmâmiyye

Sözlükte İmam'a mensup olanlar anlamına gelen İmâmiyye kelimesi Şîa'nın İmâmiyye fırkasına imameti dinin temel esası olarak görmelerinden dolayı verilmiş bir isimdir. Bu fırka'ya 12 imam anlayışından dolayı İsnâaşeriyye, fıkıhta Ca'fer es-Sadık'ın mezhebine tabi olmalarından dolayı Ca'feriyye, bazende muhaliflerince Râfıza isimleri verilmiştir. İmâmiyye, Hz. Peygamberden sonra imamet'in Hz Ali (ö.40/661)'ye sonra sırasıyla oğlu Hasan (ö.49/669) ve Hüseyin (ö.61/680)'e onlardan sonra da Hz Hüseyin'in soyuna intikal etmiş ve sırasıyla Ali Zeynelâbidîn (ö.94/712), Muhammed el-Bâkır (ö.114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765), Mûsâ el-Kâzım (ö.183/799), Ali er-Rızâ (ö.203/819), Muhammed el-Cevâd (ö.220/835), Ali el-Hadî (ö.254/868), Hasan el Askerî (ö.260/874) ve yaşadığı varsayılan Muhammed b. Hasan el Askerî (gaybeti 260/874)'ye geçtiğine inanmaktadırlar.[255] Son imam Muhammed b. Hasan el Askerî'nin babasının ölümünün ardından ğaybete çekildiğine, beklenen mehdi olduğuna ve ahir zamanda ortaya çıkarak dünyayı adaletle dolduracağına inanmaktadırlar. Yine İmâmiyye, imametin zorunlu olduğunu, 12 imamın nass ve tayinle belirlendiğini, İmamlar'ın Peygamber'in vasîsi olduğunu ve imamların masum olduğunu temel inanç esasları olarak belirlemiştir.[256]

Şîa'nın İmâmiyye fırkasını eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların dinde yeni bir şey türettiklerini ve Hz Ali(ö.40/661)'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı sapıttıklarını

[255]Şehristani, **el-Milel ven-Nihal,** s.181-191.
[256]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.98; Şehristani, **el-Milel ven-Nihal,** s.181-191.

iddia etmiştir. Ayrıca o, Şiilerin ortaya çıkışlarını Hulefa-i Raşidin dönemine dayandırarak[257] o dönemde Hz Ali'yi aşırı sevenlerin bu sevgilerinde aşırıya giderek onu ulvi makamlara taşıdıklarını belirtmiştir.[258]

İmâmiyye'nin Hz Ali ve birkaç Sahâbe dışındaki tüm Sahâbeleri Resulullah'ın vefatından sonra dinden döndükleri ve Hz Ali'nin hilafetini gasp ettikleri gerekçesiyle sövmelerini de eleştirmiştir. O, bu fikirlerin arka planında İslam dinine zarar vermek isteyenlerin olduğunu belirtmiş bir nevi Şiiliğin ortaya çıkışını İslam düşmanı güçlere bağlamıştır. [259]

İbnü'l-Cevzî, Sahâbeyi eleştirmeyi reddetmiş, İmâmiyye'nin iddialarının dini kökten yok etme anlamına geldiğini ifade etmiştir. Zira İslam dininin esaslarını ve Kuran ile sünneti sonraki nesillere ulaştıranların onlar olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, Hulefa-i Raşidin dönemini ele alırken kullandığı rivayetlerde yaşadığı dönemin önemli problemlerinden olan Ehli Beyt meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin diğer Sahâbeleri övdüğü ve onlara düşmanlığın şirk olduğu ile ilgili rivayetleri önceledeği görülmektedir.[260]

İmâmiyye fırkasını fıkhi konularda da eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların birkaç Sahâbe dışındaki Sahâbeleri tekfir etmelerinden dolayı onların rivayet ettiği meseleleri reddettiklerini ve birçok fıkhi meselede inandıkları şeyler doğrultusunda hareket ederek heva ve heveslerine uyduklarını belirtmiştir. [261] İbnü'l-Cevzî, Şîa'nın imamet nazariyesini sadece akaidle sınırlı tutmadığını ve İmamet meselesinin bizzat

[257] Şii'lerin ortaya çıkışlarını Hulefa-i Raşidin dönemine kadar götüren İbnü'l-Cevzî, bu tezini o dönemde aktardığı bazı rivayetlere dayandırmıştır. Bunlardan birinde bir adamın bir grubun yanından geçerken Hz Ebubekir ve Hz Ömer'e sövdüklerini görmüş ve durumu Hz Ali'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Hz Ali camiye geçerek Hz Ebubekir ve Hz Ömer'i övücü ifadeler kullanarak onlara sövenlerin müşrik olduğunu belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.98

[258] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.98.

[259] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.94-99.

[260] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.94-99.

[261] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.94-99.

fıkhi meselelere de sirayet ettiğine vurgu yapmış ve bu konuya Ali b. Hüseyin b. Musa b. Muhammed b. İbrahim b. Musa b. Cafer el-Murtaza'nın(ö.436/1044) hayatı kısmında değinmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin burada Şerif el-Murtaza olarak bilinen Ali b. Hüseyin'in babasının ismini Hasan olarak verdiği görülmektedir. Şerif el-Murtaza'nın görüşleri üzerinden İmâmiyye'nin bazı görüşlerini ele alan İbnü'l-Cevzî, onun birçok fıkhi konuda icma'dan ayrılarak görüşlerinde tek kaldığını ve görüşlerinin de İmâmiyye mensupları tarafından kabul gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, onun itizali görüşleri benimsediğini de aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin Şerif el-Murtaza'nın fıkhi konularda tek kaldığını söylediği bazı görüşleri aktarır. O, toprak dışında hiç bir şeyin üzerinde secde edilemeyeceğini, Ehli Kitapla evlenilemeyeceğini, içki içene had cezası uygulanacağını ama üçüncü sefer bu cezayı hakedenenin öldürülmesi gerektiğini, küçük abdestte isticmar[262] yapılamayacağını, boşamanın (talakın) yalnızca adil iki şahidin huzurunda olabileceğini, nezir de bulunan kişinin üzerine nezir de bulunduğu şeyin bir yerden dönmek veya hasta birinin şifa bulması üzerine olması durumunda nezrinin geçerli olmayacağını, yatsı namazını kılmadan uyuyan birisinin gece yarısından sonra uyanması durumunda yatsı namazını kaza etmesi gerektiğini; ancak sabah uyanıp oruç tutarsa tuttuğu orucun yatsı namazının yerine geçeceğini, oğlu veya eşi ölen kişinin elbiselerini yırtarak feryat etmesi durumunda yemin kefareti ödemesi gerektiğini, evli olduğunu bilmediği biriyle evlenen kişinin, durumu öğrendiğinde beş dirhem sadaka vermesi gerektiğini, ehli kitabın kestiği şeylerin haram olduğunu ve hayvan kesiminde hayvanın kıble tarafına döndürülmesi gerektiğini söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, bu görüşlerin icma'ı devre dışı bırakan acayip görüşler olduğunu söylemiştir.[263]

İbnü'l-Cevzî, Şerif el-Murtaza'nın Sahâbe hakkındaki bazı görüşlerini de aktarmaktadır. Şerif el-Murtaza, Resulullah'ın vefatından sonra birçok Sahâbenin Hz

[262] Bir diğer adı istinca olan isticmar, suyun az olduğu yerlerde taşla temizlenmek anlamına gelmektedir.
[263] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.294-299.

Ali'nin imametini kabul etmeyerek nifaka düştüklerini savunmuştur. Hz Ali'nin kızı Ümmügülsüm'ü Hz Ömer'le evlendirmesine değinen Şerif el-Murtaza, Hz Ali'nin bu uygulamasını İmâmiyye'nin görüşlerine uyarlamaya çalışmıştır. Hz Ali'nin bu uygulamasını iki dayanakla temellendirmeye çalışan Şerif el-Murtaza, Sahâbenin Hz Ali'nin imametini doğrudan dil ile inkâr etmediğini ancak fiilleriyle başkasına biat ederek nifaka girdiklerini söylemiştir. Zira bir hükmü uygulamamak değil ona inanmamak kişiyi küfre götürür demiştir. Bununla birlikte Hz Ali'nin kızını Hz Ömer'e verdiği zamanın tam net olmaması bu durumun onun nifaka düşmeden önce mi veya sonra mı vuku bulduğunun bilinmediğini söylemiştir. Öne sürdüğü ikinci dayanakta ise Hz Ömer'in Hz Ali'ye bu evliliği zorla kabul ettirdiğine dair rivayetlerin olduğunu söylemiştir. Buna göre Hz Ömer, Hz Ali'ye kızı Ümmügülsüm ile evlenmek istediğini bildirmiş ancak Hz Ali'den olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Hz Ömer'in Hz Abbas'ı çağırarak Hz Ali'nin bu tutumuna karşılık ona tehditler savurduğunu iddia etmiştir. Hz Abbas da bu durum karşısında Hz Ali'ye gelerek takiyye yapmasını ve zaruret halinde içki ve domuz etinin bile helal olduğunu, Hz Ömer'in şerrinden korunmak için bu nikâha izin vermesi gerektiğini söylemiştir. Resulullah'ın Hz Aişe ve Hz Hafsa ile yaptığı evlilikler ile iki kızını Hz Osman'a vermesini de ele alan Şerif el-Murtaza, bu evliliklerin Resulullah'ın vefatından önce olduğunu ve o dönem de henüz bu Sahâbelerin Hz Ali'nin imametine karşı çıkmadıklarını bu yüzden evliliklerinde herhangi bir sakınca olmadığını savunmuştur. Yine Hz Ali'nin Hz Aişe'yle yaptığı Cemel savaşında Hz Ali'nin Hz Aişe hakkındaki tutumuna değinen Şerif el Murtaza, Hz Ali'nin onu münafık olarak değerlendirdiğini zira küfrünü açıkça beyan etmediğini bu sebeple Hz Ali'nin ona bu muamele de bulunduğunu savunmuştur. Şerif el-Murtaza'nin bu görüşlerini değerlendiren İbnü'l-Cevzî, onun bu görüşlerinin tümünün mevzu hadislere dayandığını savunmuştur.[264]

[264]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.294-300.

İbnü'l-Cevzî Bağdat'ta bulunan İmâmiyye Şîa'sı mensupları ile Hanbelîler arasında cereyan eden olaylara da değinmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin Şii'lerle Hanbelîler arasında meydana gelen olaylardan aktardığı bazı rivayetler şunlardır.

338/949 yılında Şiilerle Hanbelîler arasında cereyan eden olaylarda Bağdat'ta çoğunlukla Şii'lerin yaşadığı Kerh bölgesi yağmalanmıştır.[265] 340/951 yılında yine Kerh bölgesinde büyük bir fitne meydana gelmiştir. [266]Ayrıca 341/952 yılında Mekke de Mısırlı Fatımi taraftarları ile Ebû Abdullah el-Alevî taraftarları arasında bir çatışma çıkmış, bu olaylar sırasında Mekke emir'i öldürülmüştür.[267] 348/959 yılında da Şiilerle Hanbelîler arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bu olaylar da öldürülenler olmuş ve Bağdat'ta Tâk denilen bölge zarar görmüştür.[268]

349/960 yılında Şiilerle Hanbelîler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bu olaylar üzerine Bağdat'ın Kuzey bölgesinde Berasa camisi dışındaki camilerde Cuma namazı kılınamamıştır. Fitneye sebep oldukları gerekçesiyle Beni Haşim'den bir grup tutuklanmış ancak daha sonra serbest bırakılmışlardır.[269] 351/962 yılında camilere Muaviye b. Ebû Süfyan, Yezid ve Hz Ömer'i lanetleyen yazılar yazılmıştır. Bunun üzerine Büveyhiler'in hükümdarı Muizud-Devle yazıları sildirerek camilerde sadece Muaviye b. Ebû Süfyan'ın açık bir şekilde lanetlenmesi hakkında yazılar yazılmasına müsaade etmiştir. [270]

İbnü'l-Cevzî, 352/963 yılında Şii'lerin Gadir-i Hum olayını bayram olarak kutladıklarını bu günde çarşıların kapandığını ve Hz Hüseyin'e ağıtlar yakıldığını aktarmıştır. [271] Ayrıca Şiilerin Ğadir-i Hum kutlamalarına karşılık Hanbelîlerinde

[265]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 75.
[266]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 84.
[267]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 87.
[268]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 118.
[269]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 126.
[270]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 140.
[271]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 150-151.

Resulullah'ın Hicret sırasında Hz Ebubekir ile birlikte mağara da kaldıkları günü Ğar bayramı olarak kutlamışlardır. Hanbelîlerde bu günde Şiilerle aynı uygulamaları gerçekleştirerek şehirde çarşıları kapatmış ve sokaklara dökülmüşlerdir. Bu uygulamalar sonraki yıllarda da devam etmiş ve bu günlerde Şii'lerle Hanbelîler arasında birçok çatışma yaşanmıştır.[272]

353/964 yılında Şiilerin Aşura'yı da kutladıklarını aktaran İbnü'l-Cevzî, yine çarşıların kapandığını ve bu kutlamalar sırasında Şiilerle Hanbelîler arasında yaralanmaya varan çatışmaların yaşandığını söylemiştir. Yine Hanbelîler de Aşura'ya karşılık Mus'ab b. Zübeyrin öldürüldüğü günü kutlamışlardır. [273] Abbasi yönetimi bu kutlamaların tümünü yasaklamış ancak bir müddet sonra bu kutlamalar devam etmiş ve taraflar arasında ölümle sonuçlanan birçok fitne yaşanmıştır.[274]

367/977 yılında Büveyhi hükümdarı Adudü-Devle'nin Bağdat'a gelmesi sırasında Şiilerle Hanbelîler arasında olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar da birçok insan açlıktan ve susuzluktan ölmüştür. Ayrıca çatışmalarda da birçok insan öldürülmüş, camilerde hiç kimsenin vaaz veya ders vermesine müsaade edilmemiştir.[275] 398/1007 yılında Şii Müellif İbni Muallim, İbni Mes'ud'a ait olduğunu iddia ettiği bir Mushafı okumuştur. Bunu haber alan bir grup fakih toplanarak bu Mushaf'ın yaktırılmasına karar vermiş ve Mushaf yakılmıştır. Bunun üzerine Şii'ler toplanarak Mushaf'ı yakanların kanını talep etmişler ve Hanbelîlerle çatışmışlardır. Olaylar üzerine Abbasi halifesi, İbni Muallim'i sürgün etmiş ve birçok kişiyi tutuklamıştır.[276]

422/1031 yılında avamdan bir grup insan Hz Ebubekir ile Hz Ömer hakkında methiyeler söyleyerek ve bugün savaş günüdür naraları atarak Şîa taraftarlarının çoğunlukta yaşadığı Kerh bölgesinde sokaklarda dolaşmışlardır. Bu durumdan

[272]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.14.
[273]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 155.
[274]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.204.
[275]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14. s. 254.
[276]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.58-59.

rahatsız olan Kerh bölgesindeki Şii taraftarlarıyla Hanbelîler arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylarda birçok kişi öldürülmüş, birçok bölge yakılmış ve camiler yağmalanmıştır.[277] Sonraki yıllarda da birçok Şii-Hanbelî çatışmasının yaşandığını aktaran İbnü'l-Cevzî, Bağdat'ta Kerh bölgesinde Şîa taraftarlarının mahallelerinin girişlerine kapılar yaptırdığını aynı şekilde Hanbelî mahallelerinde mahalle girişlerine kapılar yaptırdığını söylemiştir.[278]

448/1056 yılında Bağdat'ın Kerh bölgesinde Şîa taraftarları ezanlara "Hayye alâ hayri'l-amel" ibaresini eklemişlerdir. Bunun üzerine bazı Hanbelî taraftarları Kerh bölgesine girerek sokaklarda Sahâbe lehine sloganlar atmışlardır. İki taraf arasında yaşanan çatışmalarda birçok insan öldürülmüştür. [279] Sonraki yıl yaşanan çatışmalarda Şii Müellif Ebû Ca'fer et-Tusi'nin(ö.460/1067) evine baskın düzenlenmiş, kitapları yakılmış ve evi yağmalanmıştır.[280]

İbnü'l-Cevzî'nin İmâmiyye ile ilgili görüşleri ve rivayetleri incelendiğinde onları fasid bir fırka olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onları başta Bağdat olmak üzere birçok yerde ortaya çıkan fitnelerin sebebi olarak gösterdiği görülmektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin onlar hakkındaki rivayetleri incelendiğinde bu rivayetlerini daha çok İmâmiyye karşıtı kişilerden aldığı ve İmâmiyye fırkasının fıkhi konulardaki görüşlerini sadece birkaç âlimle özellikle de Şerif el-Murtaza ile sınırlandırdığı görülmektedir.

2.6.2. Karmatîlik (Bâtınilik)

3./9. asırda ortaya çıkan Karmatîler, İsmâilî hareketin başına geçen Ubeydullah el-Mehdî (ö.322/934)'nin İsmaili öğretide ortaya attığı birtakım yeni fikirler, Hamdan b. Karmat (ö.293/906) ve taraftarlarının Ubeydullah'a karşı cephe

[277]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.213-215.
[278]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.319-321.
[279]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.16, s.7-8.
[280]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.16, s. 16.

almalarına ve ondan ayrılmalarına sebebiyet vermiştir.[281] Karmatîler ismi, başlangıçta Kufe'nin kırsal bölgelerinde İsmaili bir dai olan Hamdan b. Karmat'ın lakabına nispetle verilmiştir. Ahvazlı bir dai tarafından İsmaili harekete kazandırılan Harndan, misyonerlik faaliyetlerine yaklaşık olarak 263/877 yılında başlamıştır. Hamdan merkezi liderlikle bağlarını kopardıktan kısa bir süre sonra ortadan kaybolmuştur.[282]

İbnü'l-Cevzî, Karmatîler için kullanılan isimleri ve bu isimlerin ortaya çıkış sebeplerini ele almıştır. O, Karmatîler'in dinin bir zahir birde batın yönünün olduğunu, dinin temel gayesinin batın yönü bilmek olduğunu savunmalarından ötürü Bâtıni olarak isimlendirildiklerine vurgu yapmıştır.[283] İmametin Muhammed b. İsmail de son bulduğunu iddia etmelerinden dolayı İsmailiyye, yedi devir inancı, yedinci ve son imam'ın Muhammed b. İsmail olduğuna inanmalarından ötürü Seb'iyye, dinî metin ve gerçeklerin ancak mâsum imam tarafından öğretilmesi suretiyle öğrenilip uygulanabileceğini söylemelerinden ötürüde Ta‘lîmiyye isimlerinin verildiğini belirtmiştir.[284]

İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri bazen Bâtıni bazen de Karmatî ismiyle anmış, onları birbirinden ayrı olarak değerlendirmemiştir. Karmatî'ler için kullanılan isimler arasında Bâtıni isminin de olduğunu vurgulamış ve başta Fatimiler olmak üzere tüm Bâtıni fırkaların ayaklanma ve faaliyetlerini de Karmatîlere mal etmiştir.[285] O, yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Bâtıni hareketine şahit olmuş, Abbasi-Bâtıni

[281] Nevbahti, Fıraku'ş-Şîa, s.119-124; Abdullah Ekinci, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi"**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Yıl:2002, 83-106; Ali Avcu, "Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** 2010, 199-246; Sabri Hizmetli, "Karmatiler", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c.24, s.510-514.

[282] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.12, s.291-292; Hizmetli, "Karmatiler", c.24, s.510-514

[283] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.99

[284] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 289-293.

[284] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.100-102

[285] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.99

mücadelelerine tanıklık etmiştir. Fikri saha da onlarla mücadele etmiş, vaaz ve irşat faaliyetleriyle onlara karşı durmuş, yazdığı eserlerde bu harekete sık sık değinmiş hatta onların fikirlerine özel reddiyeler yazmıştır. Eserlerinde Şii fırkaların tümünü eleştirmiş, ancak Karmatîler hakkında özel bir reddiye yazmıştır.

Suriye, Mezopotamya ve Batı İran Karmatîleri, Ubeydullah el-Mehdi'nin iddialarını kabul etmeyi reddedip, Hamdanı destekledi̇ler. Yemen'deki dava başlangıçta merkezi liderliğe sadık kaldı. Hamdan ve Abdan tarafından Bahreyn'e gönderilen Ebû Saîd Cennâbî, Bahreyn Karmatî devletinin kurucusu olmuştur. Bahreyn Karmatîleri başlangıçta önemli bir faaliyette bulunmamışlardır. Ancak beklenen Mehdi'nin ortaya çıkmasının yakın olduğunu iddia etmeleri sebebiyle ciddi bir Mehdi krizinin içine düşmüşlerdir. Mehdi'nin zuhur etmesinin ön şartı olarak ortaya attıkları Hz Muhammed'in şeriatının kaldırılması gerektiğini, bununda ancak Abbasi devletinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Bu nedenle Karmatîler, başta hacıları engellemek olmak üzere birçok olaya karışmışlardır.[286]

İbnü'l-Cevzî, Karmatîler'in başta Abbasilerle yaptıkları mücadeleler olmak üzere İslam dünyasında sebep oldukları birçok kargaşaya değinmiştir. İbnü'l-Cevzî, Karmatîler'in 289/902, 290/903 yıllarında hacıların yolunu keserek birçok hacıyı kılıçtan geçirip mallarına el koyduklarını ve kadınlarla çocukları esir aldıklarını aktarmıştır. Bununla birlikte Abbasiler, Karmatîler üzerine birçok ordu göndermiş ancak Karmatîler'i tamamen ortadan kaldıramamışlardır. [287] 294/907 yılında Karmatîler'in Irak ve Suriye deki isyanlarını düzenleyen dâî Zikraveyh'in üzerine bir

[286] Nevbahti, Fıraku'ş-Şîa, s.119-124; Abdullah Ekinci, Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi, s.83-106; Hizmetli, "Karmatiler", c.21, s.510-514.
[287] İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.6,14-16.

ordu gönderen Abbasiler, onu ortadan kaldırmış; ancak Karmatîler faaliyetlerine devam etmişlerdir.[288]

311/924 yılında Bahreyn Karmatîleri'nin başına geçen Ebû Tahir (ö.332/944), ordusuyla Basra'ya gelerek şehri ele geçirmiş ve şehrin valisi de dâhil birçok kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Ebû Tahir, ordusuyla birlikte 15 gün Basra da kalarak şehri yağmalatmış, beraberinde götürebildiği kadar mal, kadın ve çocukla birlikte Bahreyn'e geri dönmüştür.[289] Aynı yıl hacdan dönen bir kafileye saldırarak büyük bir yağma gerçekleştirmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu haberin duyulmasının ardından Bağdat'ta karışıklıkların meydana geldiğini öyle ki halktan hiç kimsenin bir süre camilere gidemediğini aktarmıştır. Ayrıca bu saldırılardan dolayı o yıl Irak yolundan hiç kimse hacca gidememiştir.[290]

İbnü'l-Cevzî, 313/926 yılında hacılara yapılan saldırılar yüzünden hiç kimsenin hacca gidemediğini aktarmıştır.

Bu olaylardan sonra Ebû Tahir, bir müddet hacıların Irak yolundan geçiş vergisi ödeyerek geçmelerine izin vermiştir. Ancak Abbasi yönetimine karşı yürüttüğü faaliyetleri devam ettirmiştir. Abbasi yönetimini ortadan kaldırmak için Küfe'ye saldırmış ve orayı ele geçirmiştir. Daha sonra Abbasi yönetimine son vermek için Bağdat'a yönelmiş ancak Zebara nehrinin üzerindeki köprü yıkıldığı için vazgeçerek Enbar'a geri dönmüştür. Bu sırada Ebû Tahir'in Bağdat'a gelmesinden endişelenen halk, Ebû Tahir ve ordusuna karşı savaşmak için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Abbasi yönetimine yapılan baskı üzerine ordunun teçhizatı için Halife Muktedir-Billah, hususi hazinesinden 300.000 dinar bağışta bulunmak zorunda

[288]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.49-50.
[289]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.219-220.
[290]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.238-239.

kalmıştır. Ancak Ebû Tahir'in Enbar'a geri döndüğünün duyulmasının ardından toplanan ordu sefere çıkmamıştır.[291]

Ebû Tahir, 316/929 yılında Ruhbe ve Rakka'yı ele geçirerek buralarda büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Karkisya üzerine de sefer düzenlemiş; ancak halkın eman istemesi üzerine bu teklifi kabul etmiştir.[292]Abbasi yönetimine son veremeyen Ebû Tahir, 317/930 yılında Mekke'ye saldırarak Mekke emir'i ve beraberindekileri kılıçtan geçirmiş, Hacılarında bir kısmını öldürerek zemzem kuyusuna atmıştır. Bununla yetinmeyen Ebû Tahir, Kâbe'nin kapısını ve örtüsünü sökerek askerleri arasında paylaştırmış, Hacerü'l-Esved'i de alarak Ahsa'ya götürmüştür. Ebû Tahir, bu faaliyetleriyle İslam Şeriatını ortadan kaldırarak, Mehdi'nin zuhur etmesini sağlamaya çalıştığını iddia etmiştir.[293]

Ebû Tahir'in 332/944 yılında ölmesinden sonra yerine geçen kardeşi Ahmed, her ne kadar bazı girişimlerde bulunduysa da Karmatîler bir daha eski güçlerine ulaşamamışlardır. [294] Karmatîler, bu süreçten sonra da birçok karışıklığa sebep olmuşlardır. Özellikle Büveyhiler'in 334/945 yılında Bağdat'a girmesiyle birlikte Abbasi yönetimi zayıflamış ve birçok bölge de Bâtıni ve Sünniler arasında olaylar yaşanmıştır.[295]

Karmatîler ile ilgili bazı rivayetlere değinen İbnü'l-Cevzî, 420/1029 yılında Büveyhiler'den Rey şehrini alan Gazneli Mahmud(ö.421/1030)'un Abbasi halifesine hediyelerle birlikte bir mektup yolladığını, mektubunda Ehl-i Sünnet itikadına bağlılığını ilettiğini, Rey şehrinden Karmatîleri temizlediğini bildirmiştir. Rey şehrinin Karmatîlerin toplanma merkezine dönüşen bir şehir olduğunu aktaran İbnü'l-

[291]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.13, s. 263-265.
[292]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.13, s. 272-273.
[293]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.13, s. 280-283.
[294]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 35.
[295]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.14, s. 42-43.

Cevzî, bu şehirdeki Karmatîlerin Mu'tezili fikirlerle Bâtıni fikirleri birbirine karıştırarak ortaya bir sentez çıkardıklarını söylemiştir.[296]

Bağdat'ta Karmatîlerle yapılan mücadeleye de değinen İbnü'l-Cevzî, Halife Muktedir Billah'ın, Bağdat'ta Berasa camisinde bazı Bâtıni taraftarların bir araya gelerek Cuma namazı kıldıklarını, Hutbede Sâhabeye dil uzattıklarını ve kendisi aleyhinde konuştuklarını haber alması üzerine komutanlarından birini Berasa camisine gönderdiğini, yakalanan 30 Bâtıni taraftarının üzerinde "İmam ve Mehdi Muhammed b. İsmail Allah'ın velisidir" yazılı yüzükler bulunduğunu aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî, bu olayın ardından caminin Karmatîlerin toplanma merkezi olarak kullanıldığı gerekçesiyle halife tarafından yıktırıldığını söylemiştir.[297]

İbnü'l-Cevzî'nin başta Bağdat olmak üzere Abbasilerin topraklarında yaşanan mezhep çatışmalarında aktardığı rivayetler incelendiğinde Abbasilerin merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine asayişin zayıfladığı ve ortaya birçok mezhep çatışmasının çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte Abbasiler, zayıflayan otoritelerini yeniden tesis etmek için başta Hanbelîler olmak üzere Ehl-i Sünnet mezheplerine destek vermişlerdir.

Şimdi de İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

Karmatîler'in ortaya çıkışlarını ele alan İbnü'l-Cevzî, bu hareketin İslam düşmanları tarafından dini tahrif etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını ve İslam'a düşman olan herkesin onları desteklediğini vurgulamıştır. İslam düşmanlarının Şii fırkalardan özellikle Bâtıni fırkaları tercih etmelerinin sebebinin Şii fırkaların Sahâbe'nin çoğunu tekfir etmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Zira Sahâbe neslinin Peygamberi bizzat görerek dini ondan öğrendiklerini; Kur'an'ın kendilerinden sonra ki nesillere ulaşmasında öncü rol oynadıklarını belirtmiştir.

[296]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.15, s.194-195.
[297]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.13, s.247-249.

Binaenaleyh Sahâbeyi dinden çıkarmak İslam dinini savunmasız bırakacağından ve bu da dini tahrif etmeyi kolaylaştıracağından Şii fırkaların tercih edildiğini savunmuştur.[298]

İbnü'l-Cevzî'ye göre İslam düşmanı gruplar, Karmatîlerin eliyle nübüvveti değersizleştirmeyi, kıyameti inkâr ettirmeyi ve bu yolla Müslümanların birliğini bozarak onları yenmeyi hedeflemişlerdir.[299] Ona göre Şii fırkalar, İslam dinini tahrif etmeye çalışan planlı bir programın sonucu olarak ortaya çıkmış hareketlerdir. [300] Yine İbnü'l-Cevzî'ye göre felsefeciler, Zerdüştler, Mazdekiler, Putperestler, Mecusiler ve İslam düşmanı diğer fikirler bir araya gelerek Resulullah'ın ve ondan sonra gelen Müslümanların onların dinlerine zarar verdiklerini, mallarını ve topraklarını ellerinden aldıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte Müslümanların sayılarının çokluğundan dolayı onlarla savaşarak onları yenemeyeceklerini anladıklarından İslam akınlarını durdurabilmenin en iyi yolunun Müslümanların içinde bir fitne çıkarmak olacağı yönünde bir karara varmışlardır. Bunun sonucunda İslami gruplar arasında hedeflerini gerçekleştirebilecek en müsait İslami grubun Şii fırkalar özellikle de Bâtınilik olduğuna karar vermiş ve Şii fırkaları desteklemişlerdir.[301]

Tarihi kaynaklar incelendiğinde Şiiliğin belirli bir plan çerçevesinde ortaya çıkmadığı ve teşekkül sürecini etkileyen birçok farklı faktörün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Şiiliğin ortaya çıkışında eski din ve kültürlerin etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak hiçbir fikir bir anda ortaya çıkmaz. Şiilikte bir anda ortaya çıkmamıştır. Şiiliğin arka planı incelendiğinde ise bu hareketin ortaya çıkmasında ve fırkalara ayrılmasında birçok farklı faktörün olduğu, belirli bir plan veya proje sonucunda ortaya çıkmadığı görülmektedir. Yine Şii'liğin ortaya çıkışının

[298]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 293-294; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.99-103.
[299]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 287-288; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.99-103.
[300]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.99-100.
[301]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 287-288; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.99-103.

sadece bir faktörle sınırlandırmasının makul olmadığı anlaşılmaktadır. Bâtıni fikirler de bir anda ortaya çıkmamış bazı süreçlerden geçerek ve birçok hareketten etkilenerek ortaya çıkmışlardır. Yine İslam tarihinde sadece Şiiliğin değil diğer mezhep ve ekollerinde bazen iktidar bazen de iktidar karşıtı güçler tarafından hedeflerine ulaşmak için kullanıldığı görülmüştür.

İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Allah'ı her şeyin ötesinde gören Karmatîler, ona sıfat izafe etmeyi uygun görmemişler; hatta Allah ismini bile kullanmaktan kaçınmışlardır. Karmatîler, yaratmayı ilk varlıktan ortaya çıkan "Kün emri" ve Kader ikilisine bağlamışlardır. Allah'ın ilk emri olan "Kün emri"nden ilk varlıklar meydana gelmiştir. Bunlardan sabık evrenin ilk prototiplerini yapmış, tali de suretlere şekil vermiş ve düzenlemiştir. Karmatîlere göre Kâinattaki herşey kaynağını bu ikisinden alır. Buna göre varlıklar dünyaya gelişleriyle aşağı doğru bir düşüş yaşayarak sabık ve tali'den uzaklaşmışlardır. Durum bu iken kurtuluş ancak tersine bir yolculukla mümkün olabilir. Ayrıca Kâinattaki her şeyin ilahi âlemde bir karşılığı vardır. Dolayısıyla Dünya ilahi âlemin bir yansımasıdır. Dünya zahiri, ilahi âlem batını temsil eder. Hakikat ise zahir de değil batındadır.[302] İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri bu fikirlerinden dolayı eleştirmiş ve bu fikirleri felsefe ve Mazdekiyye'den aldıklarını belirtmiştir. Burada İbnü'l-Cevzî'nin belirtmek istediği şey Karmatîler, bu gibi fikirlerini tümüyle İslam dışı din ve hareketlerden almışlardır.[303]

Karmatîler, tüm inanç esaslarını yukarıda belirtilen yaratılış nazariyesine göre oluşturmuşlardır. İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Karmatîler, şeriat'ın bir zahir bir de batın yönünün olduğunu ve asıl gayenin batın yönünü bilmeyi; bunun içinde bazı işaret ve isimleri bilmenin kâfi olduğunu, batın ilmini bilenler için zahiri şeriatın gerekmediğini savunarak İslam şeriatını, İslam geleneğini ve İslam kültürünü

[302]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 295-297.
[303]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 295.

ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Yine imameti Nübüvvet'ten daha değerli görerek nübüvvetin çok gerekli olmadığını zira nebilerin dinin zahir yönlerini anlattıklarını, imamların ise dinin asıl gayesi olan Bâtını ilmi aktardıklarını iddia ederek; nübüvveti değersizleştirerek ortadan kaldırmayı hedeflediklerini söylemiştir.[304]

Öte yandan Karmatîler'in Nübuvvet ve İmamet nazariyesini de ele alan İbnü'l-Cevzî, bu fikrin arka planın da daha önce değindiğimiz gruplar olduğunu belirtmiştir. Bu grupların Ehli Beyt sevgisini istismar ederek Karmatîleri kandırdıklarını ve onları birkaç kişi dışındaki tüm Sahâbelere düşman ettiklerini belirtmiştir. İmamların tüm günahlardan ve hatalardan masum olduğunu savunarak İslam Şeriatını değiştirebilme imkânı elde ettiklerini ve zahir şeriatın birde batın yönü olduğunu savunarak şeriatı kökten tahrif ettiklerini söylemiştir. Karmatîlerin Nübuvvet konusunda felsefecilerle ve Mazdekilerle aynı görüşte olduklarını, bu görüşlerini onlardan aldıklarını savunmuştur.[305] Her ne kadar nübuvvet ve imamet konusunda Karmatîler ile İbnü'l-Cevzî'nin belirttiği gruplar arasında bazı paralellikler var ise de Şii fırkaların ortaya çıkışları ve kurumsallaşarak gelişimlerini tamamladıkları dönemler incelendiğinde bu fikirlerin doğrudan ortaya çıkmadığı zaman içerisinde bazı süreçlerden geçerek teşekkül ettiği görülmektedir. Söz konusu grupların fikirsel olarak Karmatîleri etkiledikleri görüşü daha isabetli görünmektedir.

Karmatîler'in eleştiri aldığı diğer bir hususta ahirettir. Karmatîler ahiret konusunda diğer İslam mezheplerinden farklı bir görüş benimsemişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Karmatîler, kurtuluş için gerekli ilahi bilginin ilk natık imam'dan başlayarak artarak devam ettiğine inanmışlardır. Son devir olan yedinci devrin yedinci imamı Muhammed b. İsmail'in gelişiyle ise bu ilahi bilgi tamamlanır ve kurtuluş için gerekli olan ilahi bilgi elde edilir. Böylece insanlık

[304]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.99-100; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 295-297.
[305]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 295.

kurtularak asli vatanı olan külli nefse ulaşır. Bu kapsamda tenasüh inancını da benimseyen Karmatîler ruhun bedenden bedene geçtiğini; bu döngünün son imamın zuhuruyla birlikte biteceğini ve tüm ruhların cismani hayattan kurtularak ait oldukları yerlere gideceklerini savunmuşlardır. Karmatîler'i bu fikirlerinden dolayı eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların kıyameti haşri ve neşri ortadan kaldırdıklarını, tenasüh inancı gibi İslam dışı bir fikri benimsediklerini belirtmiştir. [306]

Bu konuların dışında İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri ibadet ve haramlar konusunda da eleştirmiştir. Onların şeriatın haram gördüğü birçok şeyi Bâtıni ilim kapsamında helalleştirdiklerini ve ibadetleri de belirli bazı uygulamalardan ibaret gördüklerini belirtmiştir. Bu kapsamda cenabet halinden kastedilen şeyin henüz bilmeyi hak etmeyen bir mezhep mensubuna bir sırrı açıklamak olduğunu, gusülden kastedilen şeyin ise söz konusu sırrı hak etmeyen birine açıklayanın ahdini yenilemesidir. Zina'dan kasıt ise ahdi olmayan birine Bâtıni bilgiyi vermektir. Yine oruçtan kastın ise mezhebin sırlarını ifşa etmemek olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda haramların sırlardan ibaret olduğunu savunmuşlardır.[307]

İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onun Karmatîleri eleştirirken sadece kendi görüşünde olanların eserlerinden faydalandığı, genel itibariyle Karmatî taraftarlarının eserlerinden faydalanmadığı sadece bazı yerlerde Şii fırkalardan İmâmiyye fırkasına mensup Nevbahti'den bazı alıntılar yaptığı görülmektedir. Yine Karmatîleri incelerken veya görüşlerini değerlendirirken onları tarafsız bir şekilde araştırmak yerine daha çok onların fikirlerini çürütmeye yönelik bir çabanın içinde olduğu görülmektedir.

[306]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, c.12, s. 295-296.
[307]İbnü'l-Cevzî, **Muntazam,** c.12, s. 296-297.

2.7. TASAVVUF

Tüm dinlerin mistik/ruhani bir yönünün olduğu bilinen bir gerçektir. İslam dini'nin ise mistik/ruhani yönü tasavvuftur. Tasavvuf isminin nereden çıktığı hususunda birçok görüş mevcuttur. Ancak aralarından Tasavvuf isminin bir tevazu sembolü olan yün elbise giymelerinden dolayı âbidane ve zâhidane hayat yaşayanların sûfî diye anılmaya başlandığı ve bu hayat tarzını benimseyenleri ifade etmek için sûf kelimesinden tasavvafe fiilinin türetildiği ve bu fiilin masdarının tasavvuf ehli için kullanıldığına dair görüş, dil ve anlam açısından en uygun görüş olarak genel kabul görmüştür.[308]

Tasavvuf 'un terim anlamıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Öyle ki her mutasavvıf o an ki ruh durumuna göre değişik tarifler yapmıştır. Tasavvuf'un öncü şahsiyetlerinden biri olan Cüneydi Bağdâdî, "Tasavvufun Dünya ile ilgili şeyler de aza kanaat etme, Allah'a kalp ile yönelme, ibadete yönelme, dünyalık arzulardan yüz çevirme, eline geçirebileceklerden yararlısını isteme, masivayı terk etme, Allah'ı içten zikretme, vesveseyi terk edip ihlâsı seçme, şüpheye karşı yakini elde etme, Allah ile huzur bulma gibi konuları içerdiğini ve Hz İbrahim'in cömertliği, İshak'ın rızası, Eyyüb'ün sabrı, Zekeriya'nın işareti, Yahya'nın garipliği, Musa'nın yün giymesi, İsa'nın seyahati ve Hz Muhammed'in fakirliği gibi hasletler üzerine kurulduğunu belirtmiştir."[309]

Bir ilim olarak tasavvuf, her ne kadar sonradan ortaya çıkmışsa da Tasavvuf ehli kendisini İslam'ın ilk dönemlerine dayandırmıştır. Tasavvuf ehli Hz Peygamber'in, bazı Sahâbelere zikir telkininde bulunduğunu ve Resulullah'ın telkin ettiği bu zikir usullerinin nesilden nesile aktarılarak devam ettirildiğini savunmuştur.

---

[308] Hasan Kamil Yılmaz, "Kur'an'ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", **Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit KOTKU ve Tasavvuf Sempozyumu,** Yıl:1990, s.25-39; Reşat Öngören, "Tasavvuf", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.40, s.119-126.

[309]Öngören, "Tasavvuf", c.40, s.119-126.

Bu bağlamda Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'den değişik varyantlarla gelen ve günümüze ulaşan zikir usulleri mevcuttur.[310]

1./7. ve 2./8. asırlarda Resulullah'ın manevi kişiliğini esas alıp, masivayı terk edip Allaha yönelmeyi prensip edinen; içinde Hasan-ı Basrî(ö.110/728) ve Süfyân es-Sevrî(ö.161/778)'nin de bulunduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu anlayışı benimseyenler, Zühd ve Takva'ya çokça vurgu yapmalarından dolayı "zühd hareketi" olarak isimlendirilmişlerdir. Daha sonraki asırlarda ise diğer İslami ilimlerin tedviniyle birlikte Tasavvuf'un da ıstılah ve usulü oluşmuş ve Zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan bu harekete Tasavvuf ismi verilmiştir.

Tasavvuf erbabına göre insanı maddi şeylere ve nefsin arzularına yönelten makam ve mevki hırsı, şehvet, şöhret ve mal sevgisi gibi duygu ve isteklerle ilgili bağlar tamamen koparılmadıkça hakiki mana da Allah'a yönelip vuslata ermek mümkün değildir. Bu nedenle sûfîler, tüm maddi zevklerden yüz çevirip, nefs ile Şeytan'ın hilelerine aldanmamayı ve dini samimi bir şekilde yaşamayı gaye edinmişlerdir. Bu hayat tarzını yaşamayanları ise dünya ehli ve avam olarak görmüş ve bu şekilde niteledikleri kimselerden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Zira avam olarak gördükleri insanların nefsanî arzulara ve dünyevi menfaatlere bağlı olduklarını, kendilerinin ise dünyadan yüz çevirdiklerini ve manevi dostlukları önemsediklerini belirtmişlerdir. Sûfîler, bazen bu manevi dostlukları pekiştirmek ve avamdan uzak durabilmek için inzivaya çekilmişlerdir.[311]

Tasavvuf ile ilgili konuları *Telbîsü İblîs* adlı eserinde ele alan İbnü'l-Cevzî, konuları değerlendirirken Tasavvuf ehli âlimlerin hayatlarından alıntılar yapmış ve görüşlerini çürütmek için başta Sahâbe dönemi olmak üzere Tasavvuftan ayrı olarak değerlendirdiği ve Zühd hareketinin öncüsü sayılan Hasan-ı Basrî(ö.110/728) ve Süfyân es-Sevrî(ö.161/778) gibi âlimlerin hayatlarından alıntılar yapmıştır. Bu

[310]Öngören, "Tasavvuf", c.40, s.119-126
[311]Öngören, "Tasavvuf", c.40, s.119-126

nedenle çalışmamızda İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufla ilgili görüşleri ele alınırken söz konusu rivayetler, detaylı olarak ele alınmak yerine konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak rivayetlere ve İbnü'l-Cevzî'nin genel değerlendirmelerine yer verilmiştir.

6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, 1./7. ve 2./8. asırlarda ortaya çıkan Zühd hareketi ile sonradan kurumsallaşan Tasavvuf'u birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. O ilk asırlarda ortaya çıkan Zühd hareketini tasvip etmiş ancak az da olsa bazı uygulama ve inançlarını eleştirmiştir. Zühd hareketi içerisinde ortaya çıkan inziva fikrini eleştirmiş zahidlerin avamdan uzaklaşmak için inzivaya çekilmelerinin cemaatten uzak kalmalarına ve ailelerini ihmal etmelerine sebep olduğunu savunmuştur. Kuran ve Sünnette ise cemaat'in faziletleri ve cemaate teşvikle ilgili birçok ayet ve hadis bulunduğunu ayrıca kişinin üzerinde ailesinin de bazı hakları olduğunu[312] belirtmiştir. Yine fitne ve günahtan uzaklaşmak amacıyla inzivaya çekilmelerinin, ilim meclislerinden ve ilimden mahrum kalmalarına sebep olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde aktardığı bir rivayete göre Süfyân es-Sevrî, dağa inzivaya çekilen bir grubu bundan men etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Şeytanın zahitleri, amel bakımından daha hayırlı olan cemaat ve ilimle iştiğalden daha az hayırlı olan inziva hayatına teşvik ederek kandırdığını, zira bir âlimden birçok insanın istifade ettiğini, bir zahitten ise babasının bile istifade etmediğini savunmuştur. [313]

İbnü'l-Cevzî, onların zühd kapsamında mubah olan şeyleri tamamen terk etmelerini de yanlış bulmuştur. Onların Allah'ın verdiği nimetleri, imkânları olduğu halde terk ettiklerini söylemiş, zühd hayatı kapsamında soğuk su içmemelerini,

[312] İbnü'l-Cevzî, zahidlerin inzivaya çekilerek sorumluluklarını ihmal ettiklerini geride bıraktıkları ailelerini mağdur ettiklerini, onların nafaka ve diğer ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını, çocuklarının yetim çocuklar gibi babasız büyüdüklerini, onları yalnız ve korumasız bıraktıklarını, anne-babalarının onlara hasret kalmasına sebep olduğunu yine akrabalarına sıla-i rahim ziyaretinde bulunmalarını engellediğini belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.145-146.

[313] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, s.145-146.

kendilerini aç bırakmalarını, meyve yemekten kaçınmaları gibi hususları sünnete ve nasslara aykırı bulmuştur. Şayet bu nimetler kötü olsaydı Allah verdiği bu nimetler için insanlara minnet etmez şükür etmelerini istemezdi demiştir. Ayrıca onların kendilerini bilerek aç bırakmalarını da Resulullah'ın yaşantısına ters gören İbnü'l-Cevzî, Resulullah'ın hayatında böyle bir Sünnet'in bulunmadığını, Resulullah'ın sadece yiyecek bir şey bulamadığı zamanlarda açlığa sabrettiğini, yiyecek bir şey bulduğunda ise yediğini ve güzel yemekleri tercih ettiğini belirtmiştir. İslam dininde güzel nimetlerden faydalanmak yasaklanmamış sadece israftan kaçınılması, ihtiyaç fazlası şeylerin tüketilmemesi teşvik edilmiştir.[314]

İbnü'l-Cevzî, zahidlerin halktan uzaklaşarak inzivaya çekilmelerinin, tevazu kapsamında alçak sesle konuşmalarının ve avamla muhatap olmamalarının riya olduğunu belirtmiştir. Zira amellerin makbul olanının gizli amel olduğunu, zahidlerin ise bu amelleri açık bir şekilde yaparak ve avamla muhatap olmayarak halk gözünde bir makam elde ettiklerini belirtmiştir. Selef'in, salih amelleri gizlice yaptıklarını belirten İbnü'l-Cevzî, İbni Sîrîn(ö.110/729)'in halkın amellerini bilmemeleri için geceleri ağlayıp gündüzleri tebessüm ettiğini, İslam da salih amellerin gizli yapılmasının makbul olduğunu belirtmiştir. Yine İbnû'l-Cevzî'ye göre bazı Zahid'lerin güçleri yettiği halde camiye gelmemelerini, hastaları ziyaret etmemelerini, şahsi işlerini yapmayarak başkalarına yaptırmalarını Sünnet'e aykırı bulmuştur.[315]

İbnü'l-Cevzî, zahidlerin sürekli amel etmeyi ön plana çıkararak ilimle iştiğali ihmal etmelerini de eleştirerek onların fazla ilim okumamalarından dolayı halkı yanlış yönlendirdiklerini ve yanlış bilgilere sahip olduklarını belirtmiştir. Asıl

[314]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.146-147.
[315] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.149-150.

gayenin amel olduğunu iddia ederek, ilmi ihmal ettiklerini ve âlimleri zemmettiklerini belirtmiştir.[316]

İbnü'l-Cevzî, Zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan ve kurumsallaşan tasavvufu kabul etmemiş ve birçok uygulamasını da İslam dışı olarak görmüştür. Tasavvufta görülen birçok uygulama ve inancın, dış etkenlerden kaynaklı olduğunu savunmuş ve tasavvufun birçok yönünü eleştirmiştir. O, tasavvuf ehlinin ilmi değersizleştirip ilme duyarsız kalmalarını eleştirmiştir. Tasavvuf içerisinde ortaya çıkan sema ve raks gibi zikir usüllerinin cehaletten doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca tasavvufta sûfîlerin kendilerini tekke ve zâviye gibi yerlere kapatmalarının ve kendilerini oranın hizmetine vakfetmelerini ve bunu suffe ehline dayandırmalarının yanlış olduğunu, Resulullah döneminde uygulanan Suffe sisteminin mecburiyetten kaynaklandığını, Müslümanların maddi refaha kavuştuktan sonra bunu devam ettirmediklerini, sûfîlerin ise bunu bir tercih olarak yaptıklarını belirtmiştir. Yine fakirliği ve açlığı tercih edip zenginliği yermelerini de eleştiren İbnü'l-Cevzî, bunun Sahâbenin hayatına da ters olduğunu zira Hz Ebubekir, Hz Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi birçok Sahâbe'nin zengin olduğunu belirtmiştir.[317] İbnü'l-Cevzî, tasavvufa sonradan birçok ekleme yapıldığını [318] , hayali makamlar üretildiğini [319] ileri sürmüştür.

İbnü'l-Cevzî, Tasavvuf'un kurumsallaşmasında yazdıkları eserlerle ön plana çıkmış olan Hâris el-Muhâsibî(ö.243/857)[320], Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Nuaym el-

[316] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.151-155.

[317] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.155-158

[318] İbnü'l-Cevzî, Tasavvufta sonradan ortaya çıkan vecd, sema ve alkış gibi uygulamaların İslam'ın özüne aykırı olduğunu ve bunların bir takım oyunlardan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.156-158.

[319] İbnü'l-Cevzî, burada tasavvuf ehlinin kâinatta var olduğunu kabul ettiği kutup gibi yeni makamlar türettiklerini ve bunların maneviyatta kâinatı yönettiklerini iddia etmelerini eleştirmiş ve Kur'an ile Sünnete aykırı bulmuştur. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.156-158.

[320] Telbîsü İblîs adlı eserinde sayfa 161 de Haris el Muhasibi hakkında bir rivayet aktaran İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in bir keresinde Haris el-Muhasibi'nin sözlerini duyduğunda meclisinde

İsfahânî(ö.430/1038), Ebû Abdurrahman es-Sülemî(ö.412/1021), Ebû Nasr Serrâc(ö.378/988), Kuşeyrî(ö.465/1072), Muhammed b Tahir el-Makdisî(ö.507/1113) gibi birçok âlimi ve eserlerini eleştirmiştir. Onların yazmış olduğu bu eserlerle İslam dininde olmayan birçok çirkin uygulamayı tasavvuf kalıbının içine koyduklarını ve tasavvufun bu şekliyle kurumsallaşmasını sağladıklarını belirtmiştir. Ebû Hamid Gazzâlî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî onun *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde İslam dinine ait olmayan birçok uygulamayı desteklediğini ve eserinde kullandığı birçok hadisin uydurma olduğunu söylemiştir.[321]

bulunanlara onun bulunduğu ortamda bulunmamalarını tavsiye ettiğini aktarmaktadır. Yine Ebu Zer'e adlı bir şahsın Ahmed b. Hanbel'e Haris el-Muhasibi'nin nasıl biri olduğu hakkında soru sorulduğunda Ahmed b. Hanbel'in Haris el Muhasiîi ve onun kitaplarına yaklaşılmamasını tavsiye ettiğine şahitlik ettiğini söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.156-158.

[321]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.158-161.

SONUÇ

Abbasi Halifesi Me'mun'un, Mu'tezili âlimlerin teşvikiyle başlattığı Mihne sürecinde farklı düşünenlere karşı baskı uygulanmıştır. Bu baskıcı tutum sonucunda itikadi alanlarda re'ye ve te'vile mesafeli duran metin merkezli bir anlayış ön plana çıkmıştır. Bu dönemde İslam'ın Kur'an Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini savunan Ahmed b. Hanbel ve taraftarları Selefiliğin temsilcisi olma konumunu kazanmışlardır. Re'yi ve akli istidlalleri kullanmaya mesafeli duran Ahmed b. Hanbel ve taraftarları Kelami metotların kullanılmasına karşı çıkmış ve bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Ancak 5./11. ve 6./12. asırlarda Selef geleneğinin başlıca temsilcileri arasında kelam metodunu kullanıp, te'vili bazı konularda kullanan ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın ilk defa bazı kelam terimlerini kullanmasıyla başlayan bu akım, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl ile belirgin hale gelmiştir.

Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'i takip eden İbnü'l-Cevzî de İslam dünyasında ortaya çıkan fikri anlayışlara kayıtsız kalmamış, Selefiyye içerisinde ortaya çıkan bu Kelami akıma meyletmiştir. Kelam'ı kökten reddeden Selef düşüncesinin aksine Kelam'ı tümden reddetmemiş fakat aklı önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam sistemini reddetmiştir. O da Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve Ebü'l-Vefâ İbni Akîl gibi Kelam'a sınırlı da olsa başvurmuş ve bazı kelam terimlerini kullanmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin Kelam'a meyletmesi mezhep içerisinde tartışmalara yol açmıştır. Onun bu tutumunu hazmedemeyen bazı Hanbelîler, Selef'in yolundan ayrıldığı gerekçesiyle onu eleştirmişlerdir. Bu durum onun mezhep içerisinde etkinliğinin azalmasına ve Selefi-Kelami metodun gelişme gösterememesine sebep olmuştur.

İbnü'l-Cevzî, te'vili tenzihe ulaşmak için gerekli görmekle birlikte bunun sadece âlimler için söz konusu olduğunu savunmuş, Kelami konuların avam nezdinde tartışılmasını zararlı görmüştür. İbnü'l-Cevzî, Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini de eleştirmiş, onların Kelami metotlar ile akli istidlalleri devre dışı bırakmalarından dolayı bu yanlışa düştüklerini belirtmiştir. Haberi sıfatlar konusunda da Kelama başvuran İbnü'l-Cevzî, Nassların zahiri anlamlarında ele alınıp yed, vech ve istiva gibi kavramların Allah'a nispet edilmesini uygun görmemiştir.

İbnü'l-Cevzî, Abbasi devletinin zayıfladığı, iç karışıklıkların had safhaya ulaştığı ve birçok fikri akımın ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Mu'tezile mezhebinin Abbasi Devleti nezdinde itibarını kaybetmesi sonucu Hanbelî Mezhebi mensupları devlet kademelerine yerleşmiş ve devletin gücünü de arkalarına alarak birçok mezhep ve ekolle mücadele içerisine girmişlerdir. Devlet ricaliyle iyi ilişkiler kuran İbnü'l-Cevzî de başta Şîa olmak üzere Mu'tezile ve Hâricîlik gibi fikri akımlara karşı vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunmuş ve hayatı boyunca birçok eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerle İslam'ın özüne uygun olmadığını düşündüğü birçok fikri akımı eleştirmiş ve kendisinden sonra gelen birçok müellifi etkilemiştir.

Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının mezhebini benimseyen İbnü'l-Cevzî, bulunduğu meclislerde onları övmüştür. Bununla birlikte diğer Ehl-i Sünnet mezheplerinin dışlanmasına karşı çıkmış, Selefiyye ekolünün yöntemini benimsemesine rağmen bazen diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakmış ve onları savunmuştur. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehl-i Sünnet mezheplerine karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir.

İbnü'l-Cevzî, itikadi meselelerde taklitçilikten uzak durmuş, mezhep bağnazlığına düşmemiş, gerektiğinde Hanbelî mezhebinin ileri gelenlerini de tenkit etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Hanbelî'lerin diğer mezhep mensuplarına karşı şiddet ve sindirme faaliyetlerine de karşı durmuş ve bu durumu eleştirmiştir. 6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, bu dönemde yaşanan birçok Şii-Sünni eksenli fikri ve fiili çatışmalara şahit olmuştur.

Telbîsü İblîs adlı eserinde İslam mezheplerini ele alan İbnü'l-Cevzî, mezhep ve fırkaları Resulullah'tan aktarılan 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. 73 fırka hadisini zikrettikten sonra tüm fırkaların 6 ana mezhepten türediğini ifade etmiştir. Bu 6 mezhebin her birinden 12 fırkanın neşet ettiğini ve bidat ehlinin toplamda 72 fırkaya ayrıldığını, tüm bunların cehennemde olduğunu sadece 73. fırka olan Ehl-i Sünnet ve cemaatin kurtuluşa ereceğini belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif incelendiğinde hadiste geçen sayıyı tutturabilmek için bazı mezhepleri fırka olarak zikrettiği bazı fırkaları da hiç zikretmediği görülmektedir. Binaenaleyh haklarında özel reddiye yazdığı Karmatîleri bile yaptığı tasnifata dâhil etmemiştir.

İbnu'l-Cevzi, eserlerinde mezheplere dair olayları daha çok tarihi veriler üzerinden işlemiş, yaşadığı dönemde vuku bulan mezhep olaylarını çok detaylı ele almamıştır. İbnü'l-Cevzî, Eş'arî kelam ekolüne mensup birçok âlimi tenkit etmiştir. O, Eş'arîliği tümden reddetmemiş ancak Şafii mezhebinin Eş'arîlikle özdeşleşmesini eleştirmiştir. Şafii mezhebi taraftarlarının zamanla İmam Şafii'nin görüşlerini bırakarak ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçiren Eş'arî'nin görüşlerine meylettiklerini söylemiştir. Eş'arî ulemasının Kelamı benimsemelerini ve bunu diğer ekollere karşı kullanmalarını tenkit etmiş ve Eş'arîliğe karşı mesafeli durmuştur. Yine Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlerin Tasavvuf'a olumlu bakmasını da tenkit etmiştir. Bununla birlikte bazı yönleriyle Eş'arî'likten etkilendiği görülmektedir. Sözgelimi Gazzâlî'yi eleştirmiş ancak akıl-nakil ilişkisinde hemen hemen hiçbir değişiklik yapmadan onun akıl-nakil anlayışını benimsemiştir.

Hâricîleri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onları taraflı bir bakış açısıyla değerlendirerek onların ortaya ilk çıkışlarını Zul-Huveysire ile ilgili aktarılan hadise dayandırmıştır. İbnü'l-Cevzî ilk Hâricî'nin hadiste bahsedilen Zul-Huveysire et-Temimi adlı şahıs olduğunu söylemiştir. Onların dine yüzeysel yaklaşımlarından dolayı kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir ettiklerini söylemiştir. O, Hâricîlerin hilafet konusundaki tutumunu da eleştirmiş, onların bunu kıskançlıklarından ötürü savunduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Hâricî fikirleri benimseyenlerin çoğunun Ben-u Temim kabilesinden olmalarına dayandırmıştır. Hâricîliği taraflı bir bakış açısıyla değerlendiren İbnü'l-Cevzî, Hâricîliğin Mu'tezile ve Kaderiyye ile birlikte dış güçler tarafından planlı olarak ortaya çıkarıldığını iddia etmiştir. Bununla

birlikte Hâricîlerin ortaya çıkışıyla ilgili aktardığı bazı rivayetlerin ise tarihi verilerden uzak olduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî. Mu'tezile mezhebini de eleştirmiş onların felsefe ve mantıkla iştigal etmelerini yanlış bulmuştur. Mu'tezilenin Felsefecileri takip ederek sadece aklı önceledıklerini ve Allah'ı sınırladıklarını belirtmiştir. Mu'tezile mezhebini Felsefenin İslam dünyasındaki temsilcisi ve devamı olarak görmüş ve görüşlerini eleştirmiştir. Mu'tezile mezhebini nasları akla uydurmaya çalıştıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Ancak Mu'tezile hakkında eserlerinde zikrettiği rivayetleri incelendiğinde genel itibariyle Mu'tezile karşıtı kişilerden rivayet ettiği ve onları değerlendirirken daha çok onların fasid bir fırka olduklarını ispatlamaya yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

Şiiliği benimseyenleri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların Hz Ali'ye olan sevgilerinde aşırıya gittiklerini ve bu yüzden sapıttıklarını söylemiştir. Bu aşırı sevginin Hz Ali ve onun evlatlarını çok ulvi makamlara yükselttiğini hatta bazı kimselerin Hz Ali'yi ilah kabul ettiğine değinmiştir. İbnü'l-Cevzî yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Şii harekete şahit olmuş, Şii-Sünni mücadelelerine tanıklık etmiştir. Fikri saha da Şii'lerle mücadele etmiş, vaaz ve irşat faaliyetleriyle onlara karşı durmuş, yazdığı eserlerde de bu harekete sık sık değinmiş hatta onların fikirlerine özel reddiyeler yazmıştır. Eserlerinde Şii fırkaların tümünü eleştirmiş, ancak Karmatîler'i ve fikirlerini özel olarak ele almıştır. Karmatîler'in ortaya çıkışlarını ele alan İbnü'l-Cevzî, bu hareketin İslam düşmanları tarafından dini tahrif etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını ve İslam'a düşman olan herkesin onları desteklediğini vurgulamıştır. İslam düşmanlarının Şii fırkalara özellikle de Bâtıni fırkaları tercih etmelerinin sebebinin Şii fırkaların Sahâbe'nin çoğunu tekfir etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Zira Sahâbe neslinin Peygamberi bizzat görerek dini ondan öğrendiklerini; Kur'an'ın da kendilerinden sonraki nesillere ulaşmasında öncü rol oynadıklarını belirtmiştir. Binaenaleyh Sahâbeyi dinden çıkarmak İslam dinini savunmasız bırakır ve buda dini tahrif etmeyi kolaylaştırmaktadır. İbnü'l-Cevzî'ye göre Şii fırkalar İslam dinini tahrif etmeye çalışan planlı bir programın sonucu olarak ortaya çıkmış bir harekettir. İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onları tarafsız bir şekilde araştırmak yerine daha çok onların

fikirlerini çürütmeye yönelik bir çabanın içinde olduğu görülmektedir. Şîa'nın İmâmiyye fırkasını da eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların dinde yeni bir şey türettiklerini ve Hz Ali'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı sapıttıklarını ifade etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı dönemin önemli problemlerinden biri olan ehli beyt meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin diğer Sahâbeleri övdüğü ve onlara düşmanlığın şirk olduğu ile ilgili rivayetleri önceledeği görülmektedir.

6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, 1./7. ve 2./8. asırlarda ortaya çıkan Zühd hareketi ile sonradan kurumsallaşan Tasavvuf'u birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. O ilk asırlarda ortaya çıkan Zühd hareketini tasvip etmiş ancak bazı uygulama ve inançlarını eleştirmiştir. Zühd hareketi içerisinde ortaya çıkan inziva fikrini eleştirmiş zahidlerin avamdan uzaklaşmak için inzivaya çekilmelerinin cemaatten uzak kalmalarına ve ailelerini ihmal etmelerine sebep olduğunu savunmuştur. Kur'an ve sünnette ise cemaat'in faziletleri ve cemaate teşvikle ilgili birçok ayet ve hadis bulunduğunu ayrıca kişinin üzerinde ailesinin de bazı haklarının olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, Zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan ve kurumsallaşan Tasavvufu kabul etmemiş ve birçok uygulamasını da İslam dışı olarak görmüştür. Tasavvufta görülen birçok uygulama ve inancın dış etkenlerden kaynaklı olduğunu savunmuş ve tasavvufun birçok yönünü eleştirmiştir. O Tasavvuf ehlinin ilmi değersizleştirip ilme duyarsız kalmalarını eleştirmiştir. Tasavvuf içerisinde ortaya çıkan sema ve raks gibi zikir usullerin ise cehaletten doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca tasavvufta sûfîlerin kendilerini tekke ve zâviye gibi yerlere kapatmalarının ve kendilerini oranın hizmetine vakfetmelerini ve bunu suffe ehline dayandırmalarının yanlış olduğunu, Resulullah döneminde uygulanan Suffe sisteminin mecburiyetten kaynaklandığını, Müslümanların maddi refaha kavuştuktan sonra bunu devam ettirmediklerini, sûfîlerin ise bunu bir tercih olarak yaptıklarını belirtmiştir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Ahmet, "Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 1990, Cilt: 31, s.331-348.

ALBAYRAK, İsmail, "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbadi) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme", **Usûl İslam Araştırmaları Dergisi,** 2005, Cilt:4, s.7-38.

ALTINTAŞ, Ramazan, "İtikadi Açıdan İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yaklaşımı", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergisi,** 2001, Cilt:3, s.117-143.

ARI, Mehmet Salih, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 2012, s.204-222.

AŞAN, Muhammed Beşir, "Karmatîlerin Siyasi Düşüncesi", **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Sempozyumu,** 2013, Cilt:2, s.19-21.

AVCU, Ali, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** 2010, Cilt:10, s.199-246.

AYDINLI, Abdullah, "Ehli Hadis", **DİA,** Cilt 10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994.

AYDINLI, Osman, **İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf,** Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir, **el-Fark beyne'l-Fırak,** İbni Hazm Yayınevi, Beyrut, 2005.

BARAN, İlhan, "**Büyük Selçuklu ve Eyyübilerde Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler**" (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır,2017.

BARAN, İlhan, "Büyük Selçuklular Öncesi Kelam Ekollerine Genel Bir Bakış" **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2018, Cilt:1, s.233-258.

BAYRAM, İbrahim, "İbnü'l-Cevzînin Akıl Anlayışı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2018, s.69-108.

BİRIŞIK, Abdülhamit, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", **DİA,** Cilt 20, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

BOZAN, Metin, "İmamet Nazariyesinin Caferi Fıkhı Üzerindeki Tesirleri", **Marife,** 2008 Cilt:8, s.49-74.

BOZAN, Metin, **İmâmiyye Şîasının İmamet Tasavvuru 4. ve 5. Asırlar,** İlâhiyât, Ankara, 2007.

BOZAN, Metin, "İmâmiyye Şîa'sının Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi", **Dini Araştırmalar Dergisi,** 2006, Cilt:9, s.955-112.

BOZAN, Metin, "Şii Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2004, Cilt 6, s.21-37.

BOZAN, Metin, "Şii Literatürde Hz Ali", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2011, Cilt:3, s.15-29.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, **Çağdaş İslami Akımlar,** Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir adlı eseri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 1987, Cilt:29, s.127-134.

ÇELEBİ, İlyas, "Mu'tezile", **DİA,** Cilt:31, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

DEMİRCAN, Adnan, **''Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri''** (Doktora Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

EKİNCİ, Abdullah, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmatî Mücadelesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2002, Cilt:10, s.83-106.

ESEN, Muammer, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci,** Ankara Okulu, Ankara, 2012.

EŞ'ARÎ, **Makâlâtü' İslamiyyîn ve İhtilafi'l-Mûsallîn,** Thk. Dr. Nevaf El-Cerrah, Daru Sadır, Beyrut, 2016.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîler", **DİA,** Cilt:16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997,

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 1978, Cilt:22, s.245-275.

GAZZÂLÎ, **el-Münkiz mine'd-Dalâl,** Daru'l-Endulus, Beyrut, 1987.

HATİBOĞLU, İbrahim, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hadis İlmindeki Yeri", **DİA,** Cilt:20 TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

HİZMETLİ, Sabri, Karmatîler, **DİA,** Cilt:24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001.

HODGSON, Marshall G.S., **İslam'ın Serüveni,** Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.

İBNİ ASAKİR, **Tebyinu Kezibi'l-Müfteri fî ma Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî,** Thk. es-Sekka Ahmed Hicazî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İBNİ HALİKAN, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâ'i'z-zaman,** Thk. Abbas İhsan, Dar-u Sadır, Beyrut, 1972.

İBNİ KUDAME, **Muvaffaküddin, İsbatü Sifati'l-'ulûv,** Thk. Bedr b. Abdullah, Daru's-Selefiyye, Küveyt, 1996.

Lisanu'l-Arab,"slf" maddesi, "azl" maddesi, "şy' " maddesi Dar-u Sadr, Beyrut, 2010.

İBNİ NEDİM, **el-Fihrist,** Dar-u İhyau't-Turas, Beyrut, 1997.

İBNİ RECEB, Abdurrahman b. Ahmed, **ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** Thk. el-Useymin Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 2005.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l Ferec, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki vel-umem**, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata Mustafa Abdulkadir Ata, Darul Kütüb-ül İlmiyye, Beyrut, 1971.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l Ferec, **Telbîsü İblîs,** Daru'l-Kalem, Beyrut, 2011.

İBNÜ"L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Saydül-Hâtır,** Thk. Abdulkadir Ahmet Ata, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Menakibü'l-Ahmed b. Hanbel,** Thk. Abdullah b. Abdilmuhsinet-Türki, Daru Hicr, Cize, 1988.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Def'u Şübheti't-Teşbîh,** Daru'l-Hicre, Beyrut, 1990.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Fedailu'l-Kudüs,** Thk. Dr. Cebrail Süleyman Cebbur, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, 1980.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Liftadü'l-kibed ila Nasîhati'l-veled,** Thk. Abdurrahim Eşref Abdulmaksud, el-Mektebetu'l İmam Buharî, Mısır, 1992.

İBNİ KESİR, Ebu'l-Fida' Hafız, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** thk.Heyet, Mektebetu'l-Maarif, Beyrut, 1988.

İĞDE, Muhyettin, **Siyasi-İtikadi bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci,** İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.

KALAYCI, Mehmet, **Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi,** Ankara Okulu, Ankara, 2017.

KASSAB, Velid, **et-Turasü'n-Nakdi ve'l-Belağı li'l-Mu'tezile hatta nihayeti'l-Karni's-Sadisi'l-Hicri,** Daru's-Sakafe, Doha, 1985.

KOCA, Ferhat, **İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem,** Ankara Okulu, Ankara, 2011.

KOCA, Ferhat, "Muvaffakuddin İbn-i Kudame", **DİA,** Cilt:20, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

KUMMİ, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, **el-Maḳālât ve'l-Fıraḳ,** Thk. Dr. Cevad Meşkur, Heyderi, Tahran, 1991.

KURTUBİ, **el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an,** thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 2006

MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhiler", **DİA,** Cilt:6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.

MES'UDÎ, **Murucü'z-Zeheb ve Medainü'l-Cevher,** Thk. Abdulhamid Muhammed Muhyeddin, Darü'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, **İttihazu'l-Hunefa bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatimiyyin el-Hulefa,** Thk. Cemaluddin Eş-Şeyyal, Vizaretu'l-Evkaf, Kahire, 1996.

NEVBAHTÎ, Hasan b. Musa, **Fıraḳu'ş-Şîa,** Cemiyeti'l-Müsteşrikine'l-Almani, İstanbul, 1931.

ÖĞÜT, Sâlim, "Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", **DİA,** Cil:10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994.

ÖNGÖREN, Reşat, "Tasavvuf", **DİA,** Cilt:40, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

ÖZ, Mustafa, "İmâmiyye", **DİA,** Cilt:22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZ, Mustafa, "Şîa", **DİA,** Cilt:39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZERVARLI, M.Sait, "Selefiyye", **DİA,** Cilt:36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

SIRMA, İhsan Süreyya, **Abbasiler Dönemi,** Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızoğlu, **Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-ayân,** Thk. İbrahimez-Zeybuvi, Er-Risaletu'l-Alemiyye, Beyrut, 2013.

SÜMER, Faruk, "Selçuklular", **DİA,** Cilt:36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞEHRİSTANÎ, **el-Milel ve'n-Nihal,** Thk. Ali Kisraye Salih, Muessesetu'r-Risaleti'n-Naşirun, Beyrut, 2015.

ÜNAL, Yaşar, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", **Dini Araştırmalar Dergisi,** 2015, Cilt:18, s.55-78.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Eş'arîyye", **DİA,** Cilt:11, TDV Yayınları, İstanbul, 1996,

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbasiler", **DİA,** Cilt:1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988.

YILMAZ, Hasan Kamil, "Kur'an'ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", V**efatının 10. Yılında Mehmet Zahit KOTKU ve Tasavvuf Sempozyumu**, 1991, s.25-39

ZEHEBÎ, Ebu Abdillah Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Düvelü'l-İslam,** Thk. Hasan İbrahimel-Arnavud, Merve-Mahmud, Daru Sadır, Beyrut, 1999.

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b.Ahmed b. Osman, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Thk. Dr. Beşşar 'evvad Ma'ruf Dr. Muhyi Hilali's-Serhan, Müessesetü'r-Risale, Irak, 2010.

EKLER

Ek-1:İbnü'l-Cevzî de Fırkaların Tasnifi

Makalat/Fırak yazarı birçok âlim, mezhep ve fırkaları 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. İbnü'l-Cevzî de mezhep ve fırkaları 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. O, 73 fırka hadisini zikrettikten sonra tüm fırkaların 6 ana mezhepten türediğini belirtmiştir. Bu 6 mezhebin her birinden 12 fırkanın neşet ettiğini ve bidat ehlinin toplamda 72 fırkaya ayrıldığını, tüm bunların cehennemde olduğunu sadece 73. fırka olan Ehl-i Sünnet ve cemaatin kurtuluşa erdiğini belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, Eş'ariliği Ehli sünnet mezhepleri arasında saymış; ancak Mâturidiliği saymamıştır. Hanefi mezhebini de Ehli Re'y olarak nitelemiş ve sadece fıkhi bir ekol olarak görmüştür. [322] İbnü'l-Cevzî, ana mezhep olarak saydığı Haruriyye/Hâricîlik, Kaderiyye/Mu'tezile, ve Râfıza/Şîa'yı kapsamlı olarak ele almış, bu fırkaların hem ortaya çıkışlarını hemde fikri arka planlarını incelemiştir. Ancak diğer üç mezhep olan Cehmiyye, Mürcie, ve Cebriyye'yi ise kapsamlı olarak ele almamış, sadece her birinin 12 fırkaya ayrıldığını belirtmiş, fırkaların isimlerini zikrettikten sonra fırkaların ayırt edici özelliklerini söylemiştir. Bu sebeple bizde tezimizde İbnü'l-Cevzî'nin tasnifine uygun olarak ilk 3 fırkayı ayrı başlıklar altında kapsamlı olarak ele aldık. Diğer 3 fırkayla ilgili ise İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinde yeterli bilgiye ulaşılamadığından aşağıdaki tablo da bu fırkaların tasnifini yapıp, fırkaların ayırt edici özelliklerini belirteceğiz.

[322]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.19-20.

Söz konusu altı ana fırka ve alt fırkalarla ilgili İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif şöyledir:

I. Hâricîlik(Haruriyye)

Haruriyye olarak isimlendirdiği Hâricîlik fırkasını 12 fırkaya ayırmıştır.

1. Ezârika
2. İbâdiyye
3. Sa'lebiyye
4. Hâzimiyye
5. Hâlefiyye
6. Mükremiyye
7. Kenziyye
8. Şemrahiyye
9. Ahnasiyye
10. Muhakimiyye
11. Mu'tezile
12. Meymûniyye

II. Kaderiyye (Mu'tezile)

İbnü'l-Cevzî, Kaderiyye'yi 12 fırka olarak mütalaa etmiş, Mu'tezile'yi Kaderiyye'nin alt fırkası olarak saymıştır.

1. Ahmeriyye
2. Sâneviyye
3. Mu'tezile
4. Keysâniyye
5. Şeytâniyye
6. Şerikîyye
7. Vehmiyye
8. Râvendiyye
9. Bütriyye
10. Nâkisiyye
11. Kâsitiyye
12. Nazzâmiyye

III. Cehmiyye

İbnü'l-Cevzî, Cehmiyye'yi 12 fırkaya ayırmıştır.

1. Muattıla, bu fırka insanın aklından geçen her şeyin mahlûk olduğunu ve Allah'ı göreceğini iddia eden herkesin kâfir olduğunu savunmuştur.[323]
2. Merîsiyye, bu fırka Allah'ın sıfatlarının çoğunun mahlûk olduğunu söylemiştir.[324]
3. Mültezime, bu fırka Allah'ın mekân olarak her yerde olduğunu söylemiştir.[325]
4. Vâridiyye, bu fırka Allah'ı tanıyan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini ve cehenneme giren herkesin orada ebedi kalacağını savunmuşlardır.[326]
5. Zenâdikiyye, bu fırka hiç kimsenin ilahını ispatlayamayacağını çünkü ispatın ancak hislerle idrakten sonra olabileceğini, idrak edilebilecek şeylerinde ilah olamayacağını bu sebeple ilahın idrak edilemeyeceğinden ispat edilemeyeceğini savunmuşlardır.[327]
6. Hârikiyye, bu fırka kâfirlerin cehennemde yalnızca bir sefer yanacaklarını ve öylece cehennemde kalacaklarını ateşin artık onları yakmayacağını savunmuştur.[328]
7. Mâhlûkiyye, bu fırka Kuran'ın mahlûk olduğunu savunmuştur.[329]
8. Fâniyye, bu fırka cennet ve cehennemin fani olduğunu iddia etmiştir. Bu fırkadan bazıları cennet ve cehennemin yaratılmadığını söylemişlerdir.[330]
9. Müğiriyye, bu fırka peygamberliği inkâr ederek onların hikmet sahibi kimseler olduğunu savunmuşlardır.[331]
10. Vakıfiyye, bu fırka biz Kuran'ın ne mahlûk olduğunu ne de olmadığını söyleyemeyiz demişlerdir.[332]

---

[323]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[324]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[325]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[326]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[327]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[328]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[329]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[330]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[331]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.

11. Kâbriyye, bu fırka kabir azabını ve şefaati inkâr etmiştir.[333]
12. Lâfziyye, bu fırka Kuran'ı okuma sırasında yapılan telaffuzun mahlûk olduğunu söylemiştir.[334]

IV. Mürcie

İbnü'l-Cevzî'nin Mürcie'yi 12 fırkaya ayırmıştır.

1. Târikiyye, bu fırka Allah'ın kul üzerinde zorunlu kıldığı tek farzın Allah'a iman olduğunu ve bunu yerine getiren kişinin istediği her şeyi yapabileceğini söylemiştir.[335]
2. Sâîbiyye, bu fırka Allah'ın kullarını yaratmasının sebebinin kulun istediğini yapması olduğunu söylemiştir.[336]
3. Râciyye, bu fırka ne asi'ye asi ne de muti' olana muti' denilemeyeceğini zira Allah'ın yanındaki durumlarının bilinmediğini söylemiştir.[337]
4. Şâkiyye, bu fırka itaatin imandan olmadığını söylemiştir.[338]
5. Beyhesiyye, bu fırka imanın ilimden ibaret olduğunu, batıl ile hakkı, helal ile haramı bilmeyenlerin kâfir olduğunu söylemiştir.[339]
6. Ameliyye, bu fırka imanın amel olduğunu söylemiştir.[340]
7. Mânkûsiyye, bu fırka imanın artıp eksilmediğini söylemiştir.[341]
8. Müstesniyye, bu fırka imanda istisnanın olmadığını söylemiştir.[342]
9. Müşebbihe, bu fırka Allah'ın elinin ve gözünün insanlarınkiyle aynı olduğunu savunmuştur.[343]

---

[332]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[333]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[334]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[335]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[336]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[337]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[338]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[339]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[340] Kurtubî**, el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an,** thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 2006, c.5, s.248.
[341]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.22.
[342]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.

10. Hâşviyye, bu fırka tüm hadislerin hükmünün aynı olduğunu, nafileleri terk edenin farzları terk edenlerle aynı olduğunu söylemiştir.[344]
11. Zâhîriyye, bu fırka kıyası kabul etmemiştir.[345]
12. Bid'iyye, bu fırkanın mensupları, ümmet içerisinde ilk hadis uyduranlardır.[346]

V. Şîa(Râfıza)

İbnu'l-Cevzi, Şîa mezhebini eserinde Râfıza ismiyle anmış, mezhebe ait 12 fırka saymıştır.

1. Aleviyye
2. Amuriyye
3. Şîa
4. İshâkiyye
5. Nâvûsiyye
6. İmâmiyye
7. Zeydiyye
8. Abbâsiyye
9. Mütenasihe
10. Rec'iyye
11. Lainiyye
12. Müterebbise

VI. Cebriyye

1. Müdtarriyye, bu fırka insanların tüm fiillerini Allah'ın yaptığını söylemiştir.[347]

---

[343]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[344]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[345]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[346]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[347]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.

2. Ef’âliyye, bu fırka ef'alu'l-ibad konusunda fiillerin insana ait olduğunu ancak bunun sorumluluğunun hayvanların yaptığı fiiller gibi olduğunu söylemiştir.[348]
3. Mefrûğiyye, bu fırka her şeyin önceden yaratıldığını şuan ise hiçbir yaratmanın olmadığını söylemiştir.[349]
4. Neccâriyye, bu fırka kulların yaptığı fiiller yüzünden değil Allah'ın onlara yaptırdığı fiiller yüzünden azap göreceğini söylemiştir.[350]
5. Metâniyye, bu fırka içinden geçen şeyin en hayırlı şey olduğunu, onun için onun yapılması gerektiğini söylemiştir.[351]
6. Kesbiyye, bu fırka kulun ceza veya mükâfat elde edemeyeceğini söylemiştir.[352]
7. Sâbikiyye, bu fırka isteyenin amel edebileceğini, istemeyenin de amel etmeyebileceğini, mutlu olana günahın, kötü olana iyiliğin tesir etmeyeceğini savunmuştur.[353]
8. Hûbbiyye, bu fırka Allah'ın muhabbetinden bir tas içenlerden İslam'ın rükünlerinin düştüğünü söylemiştir.[354]
9. Hâvfiyye, bu fırka Allah'ı sevenlerin Allahtan korkmasına gerek kalmadığını, zira sevenin sevdiğinden korkmaması gerektiğini söylemiştir.[355]
10. Fikriyye, bu fırka kişinin ilmi arttıkça artan ilim miktarı kadar ibadetten muaf olduğunu söylemiştir.[356]

[348]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23.
[349]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.23-24.
[350]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[351]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[352]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[353]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[354]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[355]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[356]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.

11. Hâşiyye, bu fırka tüm insanların Hz Âdem'den olduklarını bu nedenle kimsenin kimseden üstün olmadığını söylemiştir.[357]
12. Mü'iyye, kulların fiillerinin kendilerinden sudur ettiğini ve istitâat'ında onlara olduğunu söylemiştir.[358]

[357]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.
[358]İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs,** s.24.